

บรรณาการที่ส่งมาให้ราชสำนักของราชาธิราชพระองค์นั้น ทั้งในยามสงบ ซึ่งของบรรณาการอาจ ได้แก่ ต้นไม้เงินต้นไม้ทอง ธิดา ข้างเผือก⁹ และในยามสงครามต้องส่งทั้งกำลังและเสบียงอาหาร สนับสนุนมาให้ราชธานี ลักษณะเช่นนี้จึงเรียกรัฐที่ยอมอ่อนน้อมอยู่ใต้ปริมณฑลทางอำนาจของ ศูนย์กลางอำนาจที่ใหญ่กว่าและต้องส่งบรรณาการดังกล่าวไปให้ราชธานีศูนย์กลางอำนาจใหญ่ว่า รัฐบรรณาการ (Tributary state)

อย่างไรก็ตาม อำนาจบาบริมีความเป็นศูนย์กลางที่รุ่งเรืองของราชธานีใดๆ ไม่สามารถคง ความเป็นศูนย์กลางอำนาจได้อยู่ตลอดเวลา อาจมีการเสื่อมอำนาจลงได้ตลอดเวลาและศูนย์ อำนาจอื่นก็สามารถขึ้นเป็นศูนย์กลางอำนาจใหญ่ในภูมิภาคแทนที่ ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากสาเหตุว่า หลังจากที่พระมหากษัตริย์แห่งราชธานีศูนย์กลางอำนาจใหญ่มุ่งกล่าวสามารถทำให้ ดินแดนที่อยู่ใน ปริมณฑลยอมรับในอำนาจของพระองค์และยอมเป็นรัฐบรรณาการหรือเป็นประเทศราชอยู่ ภายในปริมณฑลทางอำนาจได้อย่างสมบูรณ์แล้ว พระมหากษัตริย์แห่งรัฐศูนย์กลางใหญ่นั้นก็มีได้ ทรงนำกำลังทหารเข้าควบคุมอาณาจักรศูนย์อำนาจย่อยต่างๆ ที่พระองค์นับเนื่องอยู่ในปริมณฑล ทางอำนาจให้อยู่ภายใต้กำลังทหารหรืออยู่ภายใต้การปกครองของพระองค์แต่ประการใด หากแต่ ดินแดนเหล่านั้นยังคงมีอำนาจปกครองตนเอง* ในขณะเดียวกันผู้ปกครองแห่งศูนย์อำนาจย่อย ซึ่งเป็นรัฐบรรณาการเหล่านั้นก็อยากที่จะเป็นอิสระไม่ขึ้นกับศูนย์อำนาจใหญ่มานั้น เมื่อไรก็ตามที่ ราชธานีศูนย์กลางใหญ่อ่อนแอลง เช่นมีการผลัดเปลี่ยนแผ่นดินและกษัตริย์พระองค์ใหม่อ่อนแอ ไม่มีพระปรีชาสามารถ กษัตริย์แห่งรัฐเหล่านั้นจะไม่รอที่จะปลิดตนเป็นอิสระจากศูนย์อำนาจใหญ่ นั้น

นอกจากนั้น ยังอาจจะมีการที่ศูนย์กลางอำนาจย่อยๆ เกิดมีพระมหากษัตริย์ที่มี พระปรีชาสามารถขึ้นปกครอง และสามารถปราบปรามราชสำนักแห่งราชาธิราชองค์เดิมลงได้ ศูนย์กลางอำนาจใหญ่ก็จะผลัดเปลี่ยนไป ตัวอย่างเห็นได้จากกรณีของพระบรมราชาธิราชที่สอง (พระเจ้าสามพระยา) แห่งรัฐไทยได้ตีกรุงพระนครหลวงของกัมพูชาที่เคยยิ่งใหญ่และเคยถือเป็น ศูนย์กลางของสกลจักรวาลบนพื้นพิภพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และรัชทายาทผู้สืบทอดอำนาจ องค์อื่นๆ ลงได้แล้ว ก็ทรงทำลายล้างสิทธิธรรมความเป็นกษัตริย์แห่งศูนย์กลางสกลจักรวาลบน

⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา* (กรุงเทพฯ: สถาบัน ไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523), หน้า 66.

* ขณะที่ถูกปกครองเป็นรัฐบรรณาการของศูนย์อำนาจที่ใหญ่กว่านั้น ขณะเดียวกันศูนย์อำนาจย่อย ดังกล่าวก็มีปริมณฑลของตนปกครองครอบคลุมบริเวณดินแดนที่ประกอบด้วยกลุ่มชนหลายๆ กลุ่มซึ่งก็คือศูนย์ อำนาจท้องถิ่นที่แยกย่อยลงมาอีกทีหนึ่ง

พื้นพิภพของกษัตริย์แห่งพระนครหลวงเหล่านั้นลง ด้วยการ “จงใจทำลายปราสาทนาคพน (Neak Pon) ซึ่งเป็นศาสนสถานสำคัญของกรุงพระนครลงอีกทั้งได้นำรัตนสมบัติของกรุงพระนครหลวงอันได้แก่ เทวรูป รูปช้างเอราวัณ และรูปสิงห์สำริดจากเทวสถานนครวัด” มาไว้ ณ วัดมหาธาตุ¹⁰ ทั้งนี้ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่ากรุงศรีอยุธยาครั้งนั้น คือศูนย์กลางแห่งอำนาจพระศาสนาและความเจริญรุ่งเรืองแทนพระนครหลวงของกัมพูชา¹¹

ในความสัมพันธ์นี้ เป็นที่ชัดเจนว่าหากพระมหากษัตริย์ไทยยุคสมัยใดมีพระปรีชาสามารถทางการรบมากก็จะสามารถทำให้รัฐอื่นใกล้เคียงกลัวเกรงยินยอมอยู่ภายใต้พระราชอำนาจเป็นรัฐประเทศราชอยู่ภายในปริมณฑล แต่หากในรัชสมัยใดที่พระมหากษัตริย์ไม่มีพระปรีชาสามารถทางการทหารไม่เป็นที่ยำเกรงของรัฐประเทศราชดังกล่าว รัฐบรรณาการเหล่านั้นก็จะตีตัวปฏิเสธที่จะขึ้นต่อรัฐศูนย์กลางนั้นทำให้ปริมณฑลของรัฐย่อหดตัวลง โดยการจะเอาอาณาบริเวณอาณาจักรดังกล่าวกลับคืนมา จำเป็นต้องส่งกำลังทหารไปทำสงครามปราบปรามเพื่อให้อาณาจักรเหล่านั้นกลับมาอยู่ภายใต้ปริมณฑลทางอำนาจของพระองค์ดั้งเดิม ในประวัติศาสตร์ยุครัฐจารีตจึงเห็นการสงครามระหว่างรัฐศูนย์กลางที่กรุงพระนครศรีอยุธยา กรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น กับรัฐที่เคยอยู่ในปริมณฑลแต่เกิดแข็งข้อขึ้นในหลายครั้งหลายครา¹²

ความสัมพันธ์เช่นนี้ถูกบันทึกลงในพระราชพงศาวดารฉบับต่างๆ ซึ่งเป็นเรื่องราวกิจการของพระมหากษัตริย์และเป็นสมบัติของราชสำนักที่จะให้ศึกษากันในหมู่พระวงศ์เท่านั้น งานพระราชพงศาวดารนี้เป็นเอกสารที่เพิ่งมีบทบาทขึ้นมาในปลายศตวรรษที่ 17 เท่านั้น โดยนักวิชาการประวัติศาสตร์ไทยหลายท่านเห็นพ้องต้องกันว่า การมีบทบาทขึ้นมาของงานประเภทนี้เบียดบังแทนที่เอกสารประเภทตำนานซึ่งเป็นเรื่องเล่าเก่าแก่ เคลือบคลุมด้วยความเชื่อทางพุทธศาสนานั้น ไม่ใช่เหตุบังเอิญ แต่เป็นการจงใจที่จะแทนที่ โดยสาเหตุเนื่องมาจากสภาพทาง

¹⁰ Jean Boisselier, “The Symbolism of Neak Pean and Its Importance for Angkorian Monarchy,” *SPAFA* 11: 3 (1990): 9-11; David P. Chandler, *A History of Cambodia* (Colorado: Westview Press, 1983), p. 64. อ้างถึงใน สุเนตร ชุตินธรานนท์, “การเสด็จประพาสยุโรป พ.ศ. 2440: ความหมายเชิงสัญลักษณ์,” ใน กาญจณี ละอองศรี (บรรณาธิการ), *ลิมโคตรเหง้าก็เฝ้าแผ่นดิน* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2539), หน้า 198.

¹¹ เรื่องเดียวกัน.

¹² นาฏวิภา ขลิตานนท์, *ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524) หน้า 240. ผู้เขียนทำการศึกษาคำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์

เศรษฐกิจ สังคม การเมืองรวมทั้งการแปรเปลี่ยนทางวัฒนธรรมและโลกทัศน์ของกลุ่มผู้นำใหม่แห่งกรุงรัตนโกสินทร์¹³ ซึ่งเป็นยุคหลังสงครามและการก่อตั้งราชธานีใหม่ของกลุ่มคนไทยที่บ้านเมืองยังคงอ่อนแอและผู้คนยังมีความสับสน¹⁴

และหากเราสังเกตดูงานพระราชพงศาวดารซึ่งชำระในยุคเสียกรุงนี้ จะเห็นได้ว่า มุมมองของผู้เขียนพระราชพงศาวดารหลังเสียกรุงซึ่งเป็นตัวแทนความคิดราชสำนักไทยในสมัยนี้ที่สะท้อนให้เห็นในงานเขียน ลักษณะมุมมองความคิดดังกล่าวอาจเรียกว่าแนวความคิดแบบยึดตนเป็นศูนย์กลาง (self-centricism) สันนิษฐานได้ว่าโลกทัศน์ดังกล่าวเกิดจากหลักความคิดเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิที่อยู่ในโลกทัศน์ผู้ปกครองและในสังคมราชสำนัก¹⁵ และความคิดการยึดตนเป็นศูนย์กลางเช่นนี้ยิ่งทวีขึ้นเรื่อยในกลุ่มผู้ปกครองใหม่แห่งราชอาณาจักรไทยภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยา ซึ่งอยู่ในสภาวะทางสังคมและการเมืองช่วงวิกฤติเนื่องจากอาณาจักรอยุธยาล่มสลายไปและรัฐไทยใหม่ที่เกิดขึ้นก็ยังไม่เป็นที่เชื่อถือของรัฐประเทศราชในระบบขอบข่ายปริมณฑลเดิม จำเป็นต้องทำสงครามยึดเอาดินแดนดังกล่าวกลับคืนมา¹⁶

โลกทัศน์แบบการยึดตนเองเป็นศูนย์กลางดังกล่าว เป็นมุมมองที่เข้าข้างพวกพ้องของตนเอง โดยมองทุกอย่างที่พระมหากษัตริย์รัฐไทยทำว่ามีความชอบธรรม ทั้งนี้ก็เพื่อเอาแต่ผลประโยชน์ของราชสำนักสยามเป็นที่ตั้งฝ่ายเดียว กล่าวคือ พระราชพงศาวดารที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาและต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ได้บันทึกข้อมูลเกี่ยวกับการสงครามที่พระมหากษัตริย์ได้ไปทำกับกษัตริย์เพื่อนบ้านเพื่อแผ่ขยายปริมณฑลทางอำนาจรัฐไทย ว่าเป็นการกระทำที่ชอบธรรมอีกทั้งสรรเสริญในบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์ไทย โดยพระราชพงศาวดารต่างๆ จะสรรเสริญเยินยออ้างว่าเพื่อแผ่บุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์ไทยผู้ทรงเดชานุภาพและบุญบารมี เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชปราบปรามรัฐที่แข็งข้อเป็นการกระทำที่ล้วนแล้วแต่ชอบธรรมทั้งสิ้น เป็นที่น่าสังเกตว่าพระราชพงศาวดารในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จะพรรณนาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐดังกล่าวด้วยมุมมองที่ดีความได้ว่า หากพม่ามาโจมตีทำสงครามและได้ชัยชนะทำลายบ้านเมืองกรุงศรีอยุธยา ผู้ชำระพระราชพงศาวดารจะอธิบายว่าพม่าเป็นฝ่ายอาชกรรมที่มารุกรานทำลายบ้าน

¹³ ดู Chamvit Kasetsiri, "Thai Historiography from ancient Times to the Modern Period," In Anthony Reid and David Marr (eds.), *Perceptions of the Past in Southeast Asia* (Singapore: Asian Studies Association of Australia, 1979).

¹⁴ สุเนตร ชุตินธรานนท์, *บุเรงนองกะยอติพนธรา: กษัตริย์พม่าในโลกทัศน์ไทย*, หน้า 29.

¹⁵ ดู สุเนตร ชุตินธรานนท์, "การเสด็จประพาสยุโรป พ.ศ. 2440: ความหมายเชิงสัญลักษณ์."

¹⁶ สุเนตร ชุตินธรานนท์, *บุเรงนองกะยอติพนธรา: กษัตริย์พม่าในโลกทัศน์ไทย*, หน้า 29.

เมืองกรุงศรีอยุธยาและเป็นมารพระพุทธรศาสนา มุมมองเช่นที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารดังกล่าว เป็นทัศนคติการมอง ที่ยึดเอาตนเองเป็นที่ตั้งโดยมองทุกสิ่งทุกอย่างในลักษณะที่จะให้ประโยชน์แก่ราชสำนักหรือพวกพ้องตนเอง ทัศนคติความคิดเช่นนี้ เรียกว่า การยึดตนเป็นศูนย์กลาง (self-centricism)

แม้ความรู้สึกเป็นศัตรูจะมีอยู่ระหว่างราชสำนักหรือราชอาณาจักรต่างๆ แต่การรับรู้การเป็นศัตรูหรือความโกรธแค้นระหว่างราชอาณาจักรดังกล่าว ก็จำกัดอยู่แค่ในราชสำนักเท่านั้น ไม่ได้ส่งผ่านไปสู่สามัญชน ในหมู่คนธรรมดาสามัญที่อยู่ต่างพื้นที่ก็มิรู้สึกแปลกแยกแปลกหน้า เนื่องจากในสมัยนั้น ยังไม่มีแนวความคิดเรื่องชาติพันธุ์ ชาติและเส้นพรมแดนแบ่งรัฐ คนพื้นถิ่นสามัญจึงมองคนแถบอื่นในภูมิภาคอุษาคเนย์ที่มีความเชื่อและศรัทธาร่วมกันอย่างไม่แปลกแยกหรือแปลกหน้าถึงแม้จะพูดกันคนละภาษา ซึ่งสาเหตุหนึ่งของการยอมรับซึ่งกันก็มาจากการยึดและการมีศรัทธาในหลักพุทธศาสนาเช่นเดียวกันของผู้คนในดินแดนแถบนี้นั่นเอง

สรุปได้ว่า พระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่สมัยรัฐจารีตมีทัศนคติในเรื่องภูมิภาคหรือดินแดนแถบนี้ ในลักษณะที่เป็นปริมนทล ในมณฑลนี้มีพระเจ้าจักรพรรดิและราชธานีของพระองค์เป็นจุดศูนย์กลางอยู่ในตำแหน่งที่ยิ่งใหญ่ ถูกรายล้อมด้วยรัฐบริวารต่างๆ ในขณะที่นอกจากที่พระองค์จะทรงมีความสัมพันธ์ที่ต่างชั้นกับกษัตริย์และราชสำนักของรัฐบริวาร พระองค์ก็ยังทรงมีความสัมพันธ์แบบคู่ศัตรูกับประเทศข้างเคียงเช่นพม่าด้วย นอกจากนี้ยังเป็นที่น่าสังเกตว่า ในพระราชพงศาวดารต่างๆ จะกล่าวถึงหรือมีบันทึกเกี่ยวข้องกับรัฐเพื่อนบ้านเท่านั้นในขณะที่ไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับรัฐอื่นๆ ในภูมิภาคอุษาคเนย์ที่ห่างออกไป เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ในการกำหนดปริมนทลทางอำนาจโลกทัศน์ของราชสำนักจะจำกัดอยู่แต่รัฐเพื่อนบ้านที่เป็นรัฐบริวารและรัฐศัตรูซึ่งมีความสำคัญต่อผลประโยชน์ของราชสำนักไทย ในขณะที่ราชสำนักจะไม่สนใจในรัฐอื่นๆ ในอุษาคเนย์ที่ห่างออกไป ที่ราชสำนักไทยไม่มีผลประโยชน์ได้-เสียด้วย

3. พลวัตการรับรู้

การรับรู้เรื่องภูมิภาคในลักษณะมณฑลในหมู่คนพื้นถิ่นนั้นที่คงอยู่ในสังคมมาเป็นระยะเวลาเกือบพันปี กลับมีอันต้องเปลี่ยนแปลงไปในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 อันตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ในช่วงนี้ มีการขยายตัวของจักรวรรดินิยมตะวันตกเข้ามาในภูมิภาคอุษาคเนย์พื้นทวีปที่เข้ามาทำสงครามกับราชสำนักพื้นถิ่นเข้ายึดบริเวณต่างๆ โดยจักรวรรดิอังกฤษค่อยๆ เข้ายึด

ดินแดนพม่าตั้งแต่ พ.ศ.2367 * และจักรวรรดิฝรั่งเศสเข้ายึดหัวหาดที่ไซ่ง่อนแดนญวนตั้งแต่ พ.ศ. 2404 (ค.ศ.1861)

เนื่องจากรัฐจารีตไม่มีเส้นแบ่งพรมแดนระหว่างกัน ทั้งสองมหาอำนาจตะวันตกอันได้แก่ อังกฤษและฝรั่งเศสต่างต้องการให้มีการแบ่งพรมแดนที่แน่นอนขึ้น จึงขอให้ราชสำนักไทย กำหนดเส้นพรมแดน (border line) การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในสมัยนี้คือเริ่มมีการขีดเส้นแบ่งเขตแดนที่แน่นอนระหว่างรัฐในภูมิภาคที่ไม่เคยมีเส้นเขตแดนที่ตายตัวมาก่อนเลย และที่มีผลมาจากการกำหนดเขตแดนที่แน่นอนนั้น ก็คือการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่นั้นเอง ราชอาณาจักรไทยจำเป็นต้องอ้างสิทธิ์เหนือดินแดนต่างๆ ซึ่งแม้เคยอยู่ภายใต้ปริมณฑลทางอำนาจของรัฐไทยแต่อันที่จริงแล้วก็มีเจ้าผู้ปกครองของแต่ละรัฐปกครองตนเองเท่านั้น ดังปรากฏว่า ในการอ้างสิทธิ์ครอบครองดินแดน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ได้อ้างถึงอาณาเขตของ สยามประเทศ ไว้ในพระราชสาส์นที่พระราชทานไปยังกรุงฝรั่งเศส จ.ศ.1228 (พ.ศ.2409) ว่า “พระราชอาณาจักรฝ่ายสยาม คือ แผ่นดินสยามเหนือได้แลดินแดนต่างๆอยู่เคียงอยู่ใกล้ๆบ้างในทิศนั้นๆ...” ซึ่งในการอ้างสิทธิ์เรื่องดินแดนของสยาม สมเด็จพระจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ 4 ยังอ้างสิทธิ์ในดินแดนเจ้าประเทศราชทั้งหลาย ได้แก่ ลาวล้านช้าง กัมพูชา และหัวเมืองทางเหนือด้วย¹⁷ ซึ่งดินแดนบางส่วนของไทยถือว่า เป็นประเทศราชของตนและสมควรจะผนวกเข้ากับรัฐสยามสมัยใหม่นั้นอันที่จริงแล้วบางเมืองก็เป็นเมืองสองฝ่ายฟ้าสามฝ่ายฟ้าที่ไม่ได้ขึ้นอยู่กับราชสำนักไทยเท่านั้น หากแต่ยังขึ้นกับราชสำนักอื่นในภูมิภาคในเวลาเดียวกันด้วย รัฐสองฝ่ายฟ้าที่กล่าวถึงนั้นได้แก่รัฐกัมพูชาและรัฐลาวล้านช้าง ซึ่งขึ้นกับที่ไทยและราชสำนักเวียดนามในเวลาเดียวกัน จึงเป็นสาเหตุทำให้ฝรั่งเศสซึ่งในสมัยนั้นได้เข้ายึดครองอาณาจักรญวนเป็นผลสำเร็จสามารถอ้างสิทธิเหนืออาณาจักรล้านช้าง และอาณาจักรกัมพูชาจากรัฐไทย

ด้วยเหตุนี้จึงเริ่มเกิดรัฐไทยที่มีพรมแดนตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 นี้ แบ่งรัฐไทยกับรัฐเพื่อนบ้านออกจากกันโดยสิ้นเชิง และเนื่องจากแรงกดดันต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยนี้จากการเข้ามาของมหาอำนาจตะวันตกนั่นเองเป็นสาเหตุให้พระมหากษัตริย์ไทยต้องยุติความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชไปโดยปริยายโดยหลักฐานอย่างหนึ่งคือการส่งยกเลิกการส่งบรรณาการต้นไม้เงินต้นไม้ทองมาให้ที่กรุงเทพฯ เสียสิ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5

* อังกฤษเข้ายึดครองพม่าตอนใต้ภายหลังสงครามอังกฤษ-พม่า ในปี พ.ศ.2367-2369 และ พ.ศ. 2395-2396 (และการล้มราชบัลลังก์กษัตริย์พม่า ในปี พ.ศ.2428) สงครามฝิ่น พ.ศ.2384-2385

¹⁷ สุนทร ชุตินทรานนท์, บูรณพงศายอดดินนรธา: กษัตริย์พม่าในโลกทัศน์ไทย, หน้า 91

พระมหากษัตริย์ของไทยใหม่ อันเกิดขึ้นจากการรวบรวมเอาดินแดนที่แตกต่างทางเชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรมเข้าไว้ในชาติเดียวกันเล็งเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องสร้างสำนึกแห่งเอกภาพ เนื่องจาก เมื่อเกิดแนวความคิดเรื่อง รัฐชาติ (national state) ขึ้น การเกิดรัฐชาติในลักษณะใหม่ที่แบ่งแยกความเป็นชาติต่อความเป็นชาติ ซึ่งอำนาจอธิปไตยผูกพันอยู่ดินแดนทุกๆ ส่วนไม่ใช่แต่เพียงศูนย์กลางการปกครองที่เมืองหลวงนี้ เป็นสิ่งใหม่และยังคงมีความเปราะบาง ดังนั้นในยุคสมัยแห่ง การเปลี่ยนแปลงนี้ รัฐต้องการเอกภาพทางสังคมของประชากรของสยามรัฐ วิธีการสร้างเอกภาพนี้ ได้ทำขึ้นวิธีหนึ่งโดยการใช้ประวัติศาสตร์เป็นเครื่องมือปลูกฝังจิตสำนึกของสังคม¹⁸

ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 และสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้เกิดความพยายามสร้างประวัติศาสตร์ชาติไทย จึงมีการนำเอาเรื่องราวที่บันทึกในพงศาวดารซึ่งเป็นเรื่องราวที่พระมหากษัตริย์เคยศึกษากันภายในราชสำนักเท่านั้นมาจัดทำดัดแปลงให้เป็นประวัติศาสตร์ของไทย ซึ่งจากจุดนี้เองเป็นจุดเริ่มต้นที่ทัศนคติการยึดเอาตนเองเป็นที่ตั้งซึ่งเป็นทัศนะที่ราชสำนักมองตนเองนั้นได้เผยแพร่ออกไปสู่ประชาชนไทยเป็นวงกว้าง

ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างประวัติศาสตร์ชาติไทยขึ้น ตั้งแต่สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งได้เริ่มการสร้างประวัติศาสตร์ชาติไทยขึ้นซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับหรือกล่าวหาพิงถึงรัฐเพื่อนบ้านในภูมิภาค โดยนำเนื้อหามาจากประวัติศาสตร์ที่บันทึกในพระราชพงศาวดารสมัยก่อน

งานประวัติศาสตร์อันเป็นงานชิ้นสำคัญในยุคสมัยที่นิพนธ์ขึ้นโดยสมเด็จฯ กรมพระยาดำรง- ราชานุภาพ คือ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ซึ่งถือเป็นหนังสือประวัติศาสตร์ชาติไทยเล่มแรก และงานโคลงภาพพระราชพงศาวดาร ได้เปลี่ยนแปลงแก้ไขประวัติศาสตร์โดยสะท้อนภาพ สยามรัฐ หรือ ชาติสยาม ว่ามีตัวตนเกิดขึ้นมานานและคนทุกคนในแผ่นดินไทยเป็น

¹⁸ ซึ่งลักษณะเช่นนี้ไม่ได้เกิดขึ้นในสังคมไทยหากแต่เกิดในสังคมรัฐเพื่อนบ้านหลังจากได้รับเอกราชแล้ว จิระนันท์ ประเสริฐกุล อธิบายไว้ว่า ในราชอาณาจักรลาว ได้มีการทำหนังสือ “พงสาวะดานลาว” ความเป็นมาของชาติตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ ก็มีนัยความคิดสอดคล้องกับการเคลื่อนไหวปลุกกระตือรือร้นในความเป็นชาตินิยม ซึ่งทางรัฐบาลตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมาถือเป็นนโยบายแก้ปัญหาคความแตกแยกขัดแย้งชาติเอกภาพภายในประเทศ (ดู จิระนันท์ ประเสริฐกุล, “ปัญหาโครงสร้างประวัติศาสตร์นิพนธ์และแหล่งข้อมูลในการศึกษาอดีตของลาว,” ใน *ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับสามประเทศอินโดจีน: อดีต ปัจจุบัน และแนวโน้มในอนาคต* (กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาและฝึกอบรมผู้พิทักษ์ข้าว หนังสือพิมพ์ผู้จัดการ, 2539).

คนไทยและเป็นชาติเดียวกัน งานนิพนธ์ประวัติศาสตร์ดังกล่าวได้เน้นถึงความสัมพันธ์ในราชการสงครามของสยามรัฐภายใต้การนำขององค์จอมสยามที่มีกับอริราชศัตรู โดยผู้นิพนธ์งานให้บรรดาธิบายว่าสงครามดังกล่าวเป็นสงครามที่ทำภายใต้เงื่อนไขของการผดุงรัฐ ผดุงราชฎีร์และกอบกู้เอกราช

นอกจากนั้นด้วยสาเหตุเพื่อสร้างเอกภาพทางสังคมและการเมืองของรัฐสมัยใหม่นี้แล้วในงานนิพนธ์ พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา นั้นได้รวมเนื้อหาเรื่องราวของสามัญชน ชาวบ้านบางระจัน เข้าไว้ในพระราชพงศาวดาร ทั้งๆ ที่ไม่เคยมีธรรมเนียมปฏิบัติเช่นนี้มาก่อน เพราะพระราชพงศาวดาร ซึ่งมาจากคำว่า วงศ์ และ อวตาร อันแปลตรงตัวหมายถึงการแบ่งภาคของพระเป็นเจ้ามาปฏิสนธิในโลกนั้น เป็นงานที่มุ่งหมายแสดงและส่งเสริมอำนาจอันยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ ไม่มีพื้นที่ให้มนุษย์ธรรมดาหรือสามัญชนในงานประเภทนี้ ทั้งนี้ก็เพื่อที่จะสร้างสำนึกในความเป็นชาติร่วมกันในหมู่สามัญชนยุค รัฐชาติสยามที่เกิดขึ้นใหม่¹⁹

นอกจากแนวคิดเรื่องรัฐชาตินั้น ชนชั้นปกครองในยุคการสร้างรัฐชาตินี้ ยังได้มีการรับเอาเครื่องมืออีกอย่างจากหลักวิทยาการตะวันตกสมัยยุคอาณานิคมมาใช้ในการสร้างเอกภาพ ได้แก่เรื่องชนชาติ ซึ่งได้รับการชี้ชัดมาจากเรื่องหลักชาติพันธุ์วิทยาที่ได้จัดทำไว้โดยกลุ่มผู้ปกครองอาณานิคมชาวฝรั่งเศส ซึ่งแบ่งกลุ่มชนต่างๆ ตามลักษณะกายภาพ ภาษาและเครื่องนุ่งห่ม ตลอดจนวัฒนธรรมการกินอยู่ออกเป็นชนชาติแล้วขีดเส้นแบ่งอย่างตายตัว

ในยุคสมัยนี้ ผู้สร้างประวัติศาสตร์ย้อนประวัติศาสตร์ชาติกลับไปในอดีตอันไกลโพ้นตั้งแต่สมัยที่ชนชาติไทยยังอยู่ในดินแดนทางใต้ของประเทศจีนและต้องอพยพลงมายังสุวรรณภูมิจากการขับไล่ของจีน โดยชนชั้นปกครองซึ่งเป็นผู้สร้างประวัติศาสตร์ได้สร้างเรื่องราวของชนชาติไทยที่สามารถคงอยู่มาจนถึงยุคปัจจุบัน ตัวอย่างงานประวัติศาสตร์สำคัญในยุคนี้คืองานเรื่อง หลักไทย ของขุนวิจิตรมาตรา ซึ่งเป็นเรื่องราวของชนชาติไทยที่ต้องผ่านการต่อสู้กับชนชาติต่างๆ หลายชนชาติ ได้แก่ชนชาติจีน เขมร มอญ และชาติตะวันตกเป็นต้น ซึ่งในหนังสือแสดงให้เห็นว่า ชนชาติไทยต้องทำสงครามรบพุ่งเสียเลือดเนื้อของบรรพบุรุษ ในสงครามกับชนชาติขอมหลายครั้ง ไทยก็ได้รับอิสรภาพตั้งเมืองสุโขทัยเป็นราชธานีมีกษัตริย์สืบพระวงศ์ทรงอำนาจแผ่ขยายอาณาเขตยิ่งใหญ่โดยลำดับมา²⁰

¹⁹ ดู สุเนตร ชุตินธรานนท์, บุเรงนองกะยอติพนธรา: กษัตริย์พม่าในโลกทัศน์ไทย, หน้า 106, 127.

²⁰ ดู ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์), หลักไทย (พระนคร: โรงพิมพ์กรุงเทพบรรณาการ สังกัดพระยาศรี, 2478), หน้า 188-190.

การกล่าวหาตึงถึงประเทศเพื่อนบ้านปรากฏเป็นศัตรูหรือเคยตกเป็นประเทศราชของไทย ปรากฏให้เห็นอยู่ในการสร้างประวัติศาสตร์ชาติตั้งแต่ยุคนี้และยุคต่อไปซึ่งถูกส่งอิทธิพลด้วยแนวคิด ชาตินิยม โดยทุกยุคทุกสมัยจะเน้นความเป็นไทยและความเป็นอื่นของรัฐเพื่อนบ้านในลักษณะที่เป็นศัตรูหรือเคยเป็นเมืองขึ้นของรัฐไทยมาก่อน

จากกระแสสังคมดังกล่าวในยุคสมัย ไม่ว่าจะเป็นกระแสการสร้างชาติและกระแสชาตินิยม ซึ่งมีต่อเนื่องเรื่อยมาส่งเสริมทัศนคติแบบยึดตนเองเป็นศูนย์กลางในหมู่คนไทยโดยมองประเทศเพื่อนบ้านอย่างแปลกแยกที่แปลกหน้า เป็นชนชาติอื่นเป็นศัตรูและ/หรือต่ำต้อยด้อยกว่า

อย่างไรก็ตาม ทัศนคติแบบแปลกแยกแปลกหน้าของ คนไทย หรือคน ชนชาติไทย ต่อประเทศเพื่อนบ้านในความเป็นคนต่างชนชาติ ต่างรัฐ ต่างประเทศ โดยที่ถือชนชาติเราดีและเหนือกว่าชาติอื่น และยึดถือเอาผลประโยชน์ของไทยเป็นสำคัญก่อนพวกอื่นหรือคนชาติอื่นรัฐอื่น นั้นยังคงอยู่ มาจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ก็ด้วยการส่งผ่านสู่ประชาชนไทยทุกคนผ่านระบบการศึกษาในระบบที่รัฐจัดตั้งควบคุมโดยตำราเรียนได้ถูกนำมาใช้เป็นสื่อกลางการถ่ายทอด ตั้งแต่สมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ถึงสมัยรัฐบาลพลเรือนทหาร และเรื่อยมาจนถึงหลักสูตรการศึกษาในปัจจุบันสมัยโดยกระทรวงศึกษาธิการไทย อันเป็นเวลาเกือบร้อยปี

การขัดเกลาทางปัญญาโดยใช้การศึกษาในระบบดังกล่าวเป็นวิธีที่ได้ผลมาก ส่งผลให้คนไทยรับรู้เรื่องราวความเป็นศัตรูระหว่างชนชาติไทยและชนชาติอื่นที่อยู่ในประเทศเพื่อนบ้านไทย ในปัจจุบัน และสร้างความเกลียดชังต่อเพื่อนบ้านในหมู่คนไทย ซึ่งทำให้กระแสความเป็นเอกภาพและความร่วมมือของภูมิภาคอุษาคเนย์โดยที่มีการจัดตั้งองค์การความร่วมมือต่างๆ ระหว่างรัฐในภูมิภาคหรือการจัดตั้งโครงการศึกษาเกี่ยวกับภูมิภาคที่เป็นเอกภาพครอบคลุมเกี่ยวข้องและอยู่ในการรับรู้ของกลุ่มคนไม่กี่กลุ่ม อีกทั้งจากการที่เพิ่งจะนำเข้ามาสู่ความคิดพื้นถิ่นในช่วงไม่กี่ทศวรรษที่ผ่านมาหลังจากที่มีการปลูกฝังและยึดถือในเรื่องชาติ ชนชาติ ในหมู่ของสังคมพื้นถิ่นเหล่านี้แล้ว เป็นสาเหตุสำคัญทำให้ความเป็นเอกภาพของภูมิภาคอุษาคเนย์ดังกล่าวไม่มีทางที่จะเฟื่องฟูอยู่ในการรับรู้ของคนพื้นถิ่นส่วนใหญ่ในสังคมได้เลย

บทสรุป

บทความนี้ได้แสดงให้เห็นตัวตนภูมิภาคอุษาคเนย์ตั้งแต่อดีตกาลว่ามีหลายรูปลักษณะ แต่ที่ยังเห็นคงอยู่ในสังคมพื้นถิ่นปัจจุบันก็เห็นจะมีสองรูปลักษณะได้แก่ ภูมิภาคอุษาคเนย์ที่เป็นเอกภาพ มีความร่วมมือกันดังที่มหาอำนาจตะวันตกได้เข้ามาจัดตั้งและสร้างบูรณาการให้

ตั้งแต่สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 กับอีกตัวตนที่อยู่ในโลกทัศน์ของคนพื้นถิ่นทั่วไปซึ่งจัดทำจัดตั้งโดยผู้ปกครองหรือรัฐบาลพื้นถิ่นแต่ละรัฐเองตั้งแต่ยุคปฏิรูปรัฐชาติ

ทั้งสองตัวตนนี้หาได้เป็นความจริงแท้ไม่ หากแต่เป็นเพียงสิ่งสมมติขึ้นในแต่ละยุคสมัยเพื่อรับใช้ประโยชน์บางอย่างของคนบางกลุ่มในแต่ละยุคนั้นๆ ในอดีตกาลในหลายทศวรรษก่อนหน้า แต่พอมาถึงปัจจุบันกลับถูกมองโดยคนปัจจุบันว่าเป็นสิ่งที่เป็นจริงเที่ยงแท้ ทั้งที่จริงๆ เป็นเพียงจินตนาการที่ถูกจัดตั้งให้เป็นตัวเป็นตนเพื่อสนองประโยชน์เฉพาะการ

ทั้งสองวาทกรรมซึ่งมีแนวทางการมองตัวตนภูมิภาคแตกต่างกันโดยสิ้นเชิงนั้น คงอยู่ซ้อนทับกันในการรับรู้ของคนในสังคม ลักษณะเช่นนี้ทำให้เกิดปัญหาขึ้น เนื่องจากว่าวาทกรรมรัฐชาติซึ่งดูจะมีอิทธิพลมากกว่าและคงอยู่ในสังคมมานานกว่านั้นจัดรั้งความคิดและโลกทัศน์ของคนในสังคมเอาไว้เป็นสาเหตุให้วาทกรรมความเป็นเอกภาพของภูมิภาคอุษาคเนย์ที่คนภายนอกมาจัดตั้งไว้โดยไม่ได้อาศัยอยู่ในพื้นฐานการรับรู้ของคนพื้นถิ่นมาแต่เดิมนั้น ไม่สามารถที่จะเฟื่องฟูขึ้นในความคิดของคนพื้นถิ่นได้

ลักษณะการรับรู้ที่เป็นอยู่เสมือนกับการหยุดนิ่งของความรู้ อึดอัดอยู่กับที่ซึ่งจะกลับตัวก็ไม่ได้และอยากจะไปต่อก็ไปไม่ได้ถึงไหนซักที ลักษณะการติดขัดอยู่กับที่ขององค์ความรู้เช่นนี้ได้ส่งผลเสียอย่างยิ่งต่อประเทศในภูมิภาคต่างๆ เอง ในยุคที่ความร่วมมืออย่างเต็มที่ระหว่างรัฐในภูมิภาคเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อการต่อรองกับประเทศหรือภูมิภาคอื่นๆ

จุดประสงค์ของบทวิจยนี้คือต้องการแสดงให้เห็นว่า ตัวตนที่เราเข้าใจว่าเป็นภูมิภาคไม่มีอยู่เสมอไปในโลกแห่งความเป็นจริง ทำให้ทราบว่าความคิดที่ตายตัวถึงความมีอยู่และคงอยู่ของภูมิภาคได้ถูกสร้างขึ้นมาจากด้วยเงื่อนไขสังคมในอดีตในแต่ละยุคแต่ละกลุ่มเพื่อผลประโยชน์ของคนกลุ่มนั้นๆ การรับรู้และการคงอยู่ของตัวตนดังกล่าวมีส่วนสร้างความสับสนในกระบวนการรับรู้ในโลกยุคปัจจุบันที่มีพลวัตสูง

ทั้งหมดทั้งปวงนี้ในบทความนี้ขอเสนอว่า หนทางที่ดีที่สุดที่จะทำได้ในการศึกษาหรือการมองอุษาคเนย์ คือการตระหนักรู้ว่าตัวตนเหล่านั้นเป็นภาพที่ถูกอุปโลกนขึ้นชั่วคราว และจะดีกว่าถ้าหันมาเน้นการเรียนรู้ตัวตนใหม่ที่ผันแปรไปตามสถานการณ์โลกยุคใหม่อันมีสภาพการณ์ต่างไปจากอดีต ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อสังคมไทยอย่างมาก เนื่องจากการไม่ยึดติดดังกล่าวจะทำให้โลกทัศน์ของเราในการศึกษาอุษาคเนย์กว้างขึ้น คือไม่ยึดติดกับตัวตนใดตัวตนหนึ่งไม่ว่าจะเป็น British Burma, French Indochina หรือ Southeast Asia ที่สร้างขึ้นมาเพียงเพื่อรับใช้หรือเพื่อสร้างผลประโยชน์ให้คนนอกภูมิภาคเป็นสำคัญ เมื่อโลกของเราก้าวมาสู่ยุคสมัยใหม่ที่สภาพและเงื่อนไขต่างๆ เปลี่ยนแปลงไปจากอดีต อาจจำเป็นต้องค้นหาหรือกลับมาพิจารณาว่า

ตัวตนที่ควรนำมาใช้มองภูมิภาคว่ามีเงื่อนไขที่จะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาองค์ความรู้ที่มุ่งสู่ออนาคตอย่างไร ตัวตนที่รับใช้อุดมการณ์ใดๆ ที่ไม่จำเป็นต้องมีการเน้นย้ำอีกต่อไปควรพิจารณาตัดทิ้ง ตัวตนใดที่จำเป็นจะต้องรักษาไว้ในยุคสมัยที่ความร่วมมือจำเป็นเพิ่มมากขึ้นในยุคปัจจุบัน ควรได้รับการสนับสนุนจากทุกฝ่าย

บรรณานุกรม

กฤษฎา ควรดำรงธรรม. SEATO: ร่องรอยที่เลื่อนรางของมหาอำนาจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.

กระแสด้านนโยบาย 1, 4 (เมษายน 2547).

จิระนันท์ ประเสริฐกุล. ปัญหาโครงสร้างประวัติศาสตร์นิพนธ์และแหล่งข้อมูลในการศึกษาอดีตของลาว. ใน *ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับสามประเทศอินโดจีน: อดีต ปัจจุบัน และแนวโน้มในอนาคต*. เอกสารประกอบการสัมมนา โครงการฝึกอบรมผู้สื่อข่าวภูมิภาค (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ/ ครั้งที่ 11). สถาบันพัฒนาและฝึกอบรมผู้สื่อข่าว หนังสือพิมพ์ผู้จัดการ, 2539.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, อารักษ์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ และแสงเดือน ไสยวงศ์. *บรรณานุกรมเอเชียอาคเนย์ศึกษาในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2538.

ธงชัย วินิจจะกูล. ประวัติศาสตร์การสร้างตัวตน. ใน สมบัติ จันทรวงศ์ และ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (บรรณาธิการ). *อยู่เมืองไทย: รวมบทความทางสังคมการเมือง เพื่อเป็นเกียรติแด่ ศจ.เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.

ธงชัย วินิจจะกูล. ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม: จากยุคอาณานิคมอำพรางสู่ราชาชาตินิยมใหม่หรือลัทธิเสด็จพ่อของกรรมกรไทยในปัจจุบัน. *ศิลปวัฒนธรรม* 23,1 (พฤศจิกายน 2544): 56-65.

นาฏวิภา ขลิตานนท์. *ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. *ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523.

ราม วัชรประดิษฐ์. *พัฒนาการของประวัติศาสตร์ชาติในไทย พ.ศ. 2411-2487*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

สายชล สัตยานุรักษ์. การสร้างอัตลักษณ์ไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ. ใน กาญจนา ละอองศรี (บรรณาธิการ). *ลิมโคตรเหง้าก็เผาแผ่นดิน*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2539.

สายชล สัตยานุรักษ์. *สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ : การสร้างอัตลักษณ์ "เมืองไทย" และ "ชน" ของชาวสยาม*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

- สุนทร ชุตินทรานนท์. การเสด็จประพาสยุโรป พ.ศ. 2440: ความหมายเชิงสัญลักษณ์. ใน กาญจน์ ละอองศรี (บรรณาธิการ). *ลิมโคตรเหง้าก็เฝ้าแผ่นดิน*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2539.
- สุนทร ชุตินทรานนท์. จักรพรรดิราช: ความคิดทางการเมืองเบื้องหลังสงครามไทยรบพม่า. ใน *พม่ารบไทย: ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยรบพม่า*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2537.
- สุนทร ชุตินทรานนท์. *บุเรงนองกะยอติพนธรา: กษัตริย์พม่าในโลกทัศน์ไทย*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พรินท์ติ้ง, 2539.
- อัมพร จิรัฐติกร. *เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา สายไปแล้วหรือยัง?*. กรุงเทพฯ: โครงการ อานาบริเวณศึกษา 5 ภูมิภาค สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543.
- Anderson, Benedict. *The Spectre of Comparisons: Nationalism, Southeast Asia and the World*. London: Verso, 1998.
- Charnvit Kasetsiri. Thai Historiography from ancient Times to the Modern Period. In Anthony Reid and David Marr (eds.). *Perceptions of the Past in Southeast Asia*. pp.156-170. Singapore: Asian Studies Association of Australia, 1979.
- Emmerson, Donald K. "Southeast Asian": What's in a name?" *Journal of Southeast Asian Studies* XV, 1 (March 1984): 1-21.
- McCloud, Donald G. *Southeast Asia: Tradition and Modernity in the Contemporary World*. USA: Westview Press, 1995.
- Thongchai Winichakul. The Quest for "Siwilai": A Geographical Discourse of Civilizational Thinking in the Late Nineteenth and Early Twentieth-Century Siam. *Journal of Asian Studies* 59, 3 (August 2000): 528-549.
- Thongchai Winichakul. Trying to Locate Southeast Asia from its Navel: Where is Southeast Asian Studies in Thailand?" *Sikhsacagr: Journal of the Centre for Khmer Studies*. 6 (2004): 52-63.

สถานะองค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ในสังคมไทย

สุนทร ชูตินทรานนท์ *

องค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ในสังคมไทยมีพัฒนาการตกทอดมาช้านาน อย่างช้าก็นับแต่แรกเกิดการสถาปนารัฐที่มีศูนย์กลางอำนาจคือเมืองราชธานีหรือกรุงที่ชัดเจน อาทิ กรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงลาว (ในที่นี้หมายถึงเชียงใหม่) ปรากฏหลักฐานโดยต่อเนื่องว่ารัฐที่ถือกำเนิดขึ้นนี้ได้ติดต่อปะทะสังสรรค์กับชุมชนบ้านเมืองรอบข้างมาโดยไม่ขาดสาย การปะทะสังสรรค์ดังกล่าวเกิดขึ้นทั้งในระดับหลวงและระดับราษฎร์ ความสัมพันธ์ตามกล่าวครอบคลุมทั้งกิจการงานเมือง อาทิ การทำสงคราม การเจริญสัมพันธ์ไมตรี และกิจการอื่นๆ โดยเฉพาะการค้า และการพระศาสนา ทั้งนี้รวมถึงการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและเทคโนโลยี แม้เมื่อรัฐจารีตในอุษาคเนย์ต้องตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกนับแต่ครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นอย่างช้า การปะทะสังสรรค์ระหว่างรัฐไทยกับรัฐอุษาคเนย์รอบด้านก็ได้สิ้นสุดขาดตอน หากแต่ขยายวงและทวีความซับซ้อนตามสถานการณ์ทางการเมืองที่ผันแปรไป การปะทะสังสรรค์ดังกล่าวข้างต้นนับเป็นสะพานส่งผ่านองค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์สู่สังคมไทย กระนั้นประเด็นสำคัญเห็นจะอยู่ที่การนำเข้ของความรู้ในแต่ละยุคสมัยจะสัมพันธ์โดยตรงกับเงื่อนไขหรือสภาพการณ์ทางการเมืองตลอดจนธรรมเนียมปฏิบัติในแต่ละช่วงเวลา

ปัจจัยภายในโดยเฉพาะปัจจัยของภาครัฐมีส่วนกำหนดลักษณะขององค์ความรู้ที่ถูกนำเข้ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นไปเพื่อสนองประโยชน์ราชการแผ่นดินเป็นสำคัญ แต่ก็มีกรณีที่องค์ความรู้ถูกนำเข้และถูกปรับประยุกต์ให้สอดคล้องกับความต้องการในด้านอื่นด้วย เช่น การบันเทิง อาทิ การมหรสพต่างๆ ปัจจัยภายในที่มีส่วนกำหนดลักษณะขององค์ความรู้ที่ถูกนำเข้ และกระบวนการปรุงแต่งให้สอดคล้องประสานกับวัตถุประสงค์ที่ต้องการนี้เองที่เป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างสถานะขององค์ความรู้ขึ้น องค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ที่สะสมอยู่ในสังคมไทยจึงมิได้เป็นองค์ความรู้ที่เลื่อนลอย หากแต่เป็นองค์ความรู้ที่มีที่มาที่ไป มีตำแหน่งแห่งที่ และมีสถานะซึ่งสถานะตามกล่าวนี้มีความหลากหลาย ทั้งหมดทั้งสิ้นขึ้นอยู่กับกระบวนการนำเข้ กลุ่มผู้นำเข้ ยุคสมัยที่ถูกนำเข้ และเงื่อนไขปัจจัยภายในที่มีส่วนสำคัญในการปรุงแต่ง หรือจัดระบบองค์ความรู้นั้นให้สนองต่อความต้องการของตนเอง สังคม หรือหมู่คณะ

* อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาสถานะขององค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ในยุคเปลี่ยนผ่าน หรือยุคการปฏิรูปประเทศสู่ความเป็นสมัยใหม่ ซึ่งครอบคลุมช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นสำคัญ ทั้งนี้มีผู้วิจัยมิได้เห็นถึงความสำคัญขององค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ที่มีมาก่อนยุคสมัยดังกล่าว หรือที่พัฒนาหลังจากยุคสมัยนั้น หากแต่ต้องการจะนำเสนอให้เห็นว่า ยุคของการปฏิรูปประเทศสู่ความเป็นสมัยใหม่นั้นเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนผ่านขององค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ที่สำคัญยิ่ง กล่าวได้ว่า สถานะขององค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ในปัจจุบันเป็นผลอันเกิดจากการกำหนดทิศทาง คุณค่าการรับรู้ ความเข้าใจ ตลอดจนรวมถึงความเชื่อและศรัทธาที่ผู้นำทางการเมืองและภูมิปัญญาในยุคนี้เป็นผู้รังสรรค์โดยผ่านกระบวนการ คัดสรร รวบรวม เรียบเรียงชำระ และจัดระบบ เพื่อให้ตอบสนองและยังประโยชน์ต่อการกิจอันสำคัญยิ่งนั้นคือ การสถาปนารัฐชาติ (nation state) ถึงแม้้องค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ที่ถูกนำเข้าและจัดระบบจะมีความหลากหลายอันสะท้อนให้เห็นผ่านหลักฐานประเภทจดหมายเหตุ (ซึ่งยังมีหลากหลายประเภทและลักษณะ) คำให้การ งานแปลและเรียบเรียงชำระพงศาวดาร และงานแต่งพระราชพงศาวดาร พระราชหัตถเลขาต่างๆ กฎหมาย งานชุดลัทธิธรรมเนียม ตลอดรวมถึงเรื่องเที่ยวที่ต่างๆ แต่องค์ความรู้ที่สำคัญและส่งผลโดยตรงต่อการสร้าง โลกทัศน์ที่คนไทยในสังคมมีต่อประเทศรอบข้าง ซึ่งในที่นี้หมายถึงพม่า กัมพูชา ลาว และเวียดนามเป็นสำคัญ คือ องค์ความรู้ที่ผ่านการจัดระบบเพื่อสร้าง ชีวประวัติของชาติ¹ ซึ่งมุ่งสนองพันธกิจภายในของผู้นำรัฐไทย แต่ส่งผลข้างเคียงต่อการปลูกฝังและประทับภาพลักษณ์ของ เพื่อนบ้านนอกพรมแดนไทย ลงในสำนึกของคนไทยอย่างยากที่จะลบล้าง

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษากระบวนการที่อยู่เบื้องหลังที่มาของสถานะองค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ตามกล่าวที่ก่อตัวและพัฒนาในยุคการปฏิรูปประเทศสู่ความเป็นสมัยใหม่ จนปรากฏทิศทางที่ชัดเจน ก่อเกิดเป็น ต้นแบบ ให้ถูกนำไปขยายผลเพื่อประโยชน์ทางการเมืองในยุคสมัยต่อมา

อย่างไรก็ดีก่อนจะวิเคราะห์สถานะองค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ในสังคมไทยจำเป็นต้องอย่างยิ่งที่จะต้อง ตีกรอบให้เกิดความรับรู้ร่วมหรือให้นิยามคำสำคัญที่อันได้แก่ องค์ความรู้ เสียก่อน คำนี้

¹ คำว่า ชีวประวัติของชาติ เป็นคำที่ใช้ในงานของ เคร็ก เจ เรย์โนลด์ส เรื่อง "โครงเรื่องของประวัติศาสตร์ไทย" (เคร็ก เจ เรย์โนลด์ส, "โครงเรื่องของประวัติศาสตร์ไทย: ทฤษฎีและการปฏิบัติ," ใน ไทยคดีศึกษา: รวมบทความทางวิชาการเพื่อแสดงมุขิตาจิต อาจารย์พันเอกหญิงคุณนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2533), หน้า 115.) โดย เรย์โนลด์ส ได้แนวคิดนี้มาจาก ธงชัย วินิจจะกูล ในที่นี้น่าจะหมายถึง "the history of a nation" และอาจรวมหมายถึง "the history of a nation's geo-body" ดู Thongchai Winichakul, *Siam Mapped: A History of the Geo-body of a Nation* (Silkworm Books, 1994), p. 17.

ผู้เขียนประสงค์จะใช้สื่อความเข้าใจถึงความรู้เกี่ยวกับบ้านเมืองชุมชนรอบด้านที่ผ่านกระบวนการคัดสรร รวบรวม เรียบเรียง ชำระ และท้ายที่สุดถูกจัดระบบเพื่อสนองความต้องการของรัฐตามเหตุปัจจัยและเงื่อนไขที่ต่างกัน แต่งานวิจัยนี้มุ่งให้ความสำคัญเป็นพิเศษต่อกระบวนการสร้างองค์ความรู้ที่ยังประโยชน์ต่อการสร้างชีวประวัติของชาติ อันเป็นฐานรากของการปลูกฝังความเชื่อระบบวิธีคิด ตลอดจนรวมถึงความรับรู้ความเข้าใจให้ประชาคมในสังคมเกิดก่อสำนึกและจินตนาการร่วมกัน เพื่อให้รัฐชาติที่ถูกสถาปนาขึ้นหยั่งยืนได้อย่างมั่นคง บ่อยครั้งจะพบว่าความรู้ที่ถูกนำเข้านั้นได้ผ่านกระบวนการคัดสรร รวบรวม เรียบเรียง ชำระ และจัดระบบ มาแล้วขั้นหนึ่ง อาทิ ความรู้อันมีปรากฏอยู่ในหลักฐานของราชการประเภทต่างๆ เช่น คำให้การเชลยศึก พงศาวดาร บันทึกงานพระราชพิธี และตำรับตำราอีกเป็นจำนวนมาก ความรู้ในลักษณะนี้จึงมีสถานะเป็นองค์ความรู้มาก่อนแล้วขั้นหนึ่งก่อนจะถูกนำเข้ามาจัดระบบอีกชั้นเพื่อให้สอดคล้องกับเงื่อนไขภายในของสังคมวัฒนธรรม และเป้าประสงค์ของผู้นำรัฐไทย ที่สำคัญคือทั้งความรู้และองค์ความรู้ที่ถูกนำเข้าได้ถูกกระทำผ่านกิจกรรมที่มีการจัดกลไกไว้อย่างเป็นระบบเช่นกัน ซึ่งบ่อยครั้งกลไกถูกจัดสร้างขึ้นเพื่อแสวงหาให้ได้มาซึ่งความรู้ อาทิ กลไกด้านสังคมเช่นความสัมพันธ์ทางเครือญาติหรือกลไกด้านการข่าว เช่น กองอาทมาต ซึ่งมีหน้าที่หาข่าวในยามศึกสงคราม การทูตซึ่งมีข้าราชการและคนในสังกัดที่รอบรู้ด้านขนบธรรมเนียมและภาษา ความซับซ้อนของกลไกดังกล่าวมีปรากฏให้เห็นในหลักฐาน อาทิ กฎหมายศักดินา ที่มีการจัดสรรทรัพยากรมนุษย์ ตามตำแหน่งงานที่ถูกจัดระบบเป็นโครงสร้างที่ชัดเจน ระดับความซับซ้อนของกลไกยังบ่งชี้ให้เห็นถึงมิติที่ต่างกันของความรู้หรือองค์ความรู้ที่ถูกนำเข้า เท่าๆ กับบ่งชี้ถึงศักยภาพของรัฐที่เป็นผู้นำเข้า ขณะความรู้ที่ถูกนำเข้าอาจเป็นเพียงข้อมูลข่าวสารอันเนื่องด้วยราชการทัพ หรืออาจมีความซับซ้อนในระดับตำรับหรือพงศาวดารก็ได้

สถานะองค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ในสังคมไทยยุคจาริต

รูปลักษณะขององค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ในสังคมวัฒนธรรมไทยแต่อดีตกาล นับแต่การปรากฏตัวของรัฐไทย อาทิ ล้านนา สุโขทัย สุพรรณภูมิ ละโว้-อโยธยา ศรีจนาศะ และนครศรีธรรมราช จากช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นอย่างช้า มีปรากฏร่องรอยให้เห็นผ่านหลักฐานอันเป็นผลผลิตของอำนาจรัฐส่วนกลางเป็นสำคัญ จารึกวัดศรีชุม (ประมาณพุทธศักราช 1884-1910) ของสมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาธรรมาจุฬามณีศรีรัตนลังกาทวิปมหาสามีเป็นเจ้าผู้เป็นหลานของพ่อขุนผาเมือง ยืนยันถึงความสัมพันธ์อันล้าลึกระหว่างผู้นำรัฐไทย เช่น พ่อขุนผาเมืองหรือกมรแดงอัญญาเมือง กับกษัตริย์แห่งกรุงกัมพูชายุคปลายพระนครหลวง ดังความในศิลาจารึก

ที่ระบุว่า “เมื่อก่อนมีฟ้า เจ้าเมืองศรีโสธรปุระให้ลูกสาวชื่อนางสุชมหาเทวีกับขรรค์ชัยศรี ให้นามเกียรติแก่พ่อขุนผาเมือง...”² หลักฐานดังกล่าวสอดคล้องประสานกับหลักฐานทางโบราณคดีที่ยืนยันให้เห็นถึงการรับวัฒนธรรมและเทคโนโลยีของเขมรพระนครหลวงมาเป็นส่วนหนึ่งของการลงรากปักฐานรัฐสุโขทัย อาทิ วัดพระพายหลวง ซึ่งเชื่อว่าเป็นที่ตั้งของศูนย์กลางรัฐสุโขทัยเดิมก็รับอิทธิพลศิลปกรรมขอมแบบบายนในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทั้งนี้ยังมีศาลตาผาแดง และวัดศรีสวาย³ ขณะที่ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 ของพ่อขุนรามคำแหงได้ระบุถึงเครือข่ายของบ้านเมืองที่กรุงสุโขทัยมีความสัมพันธ์ด้วย ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ในเขตลุ่มน้ำโขง (เวียงจันทน์ เวียงคำ) ถึงแดนมอญหงสาวดี สอดคล้องกับความในศิลาจารึกเขาสุมณญ (พ.ศ.1912) ซึ่งจารึกขึ้นในช่วงรัชกาลของพระเจ้าลิไท ได้ระบุถึงปริมาณพลทางอำนาจของรัฐสุโขทัยสมัยนั้นว่าแผ่ไปชนแดน “พระยาฟางอม” เบื้องตะวันออก ซึ่งพระยาฟางอมในที่นี้น่าจะเป็นบุคคลเดียวกับพระเจ้าฟ้ารุ่ง ผู้ครองเมืองหลวงพระบาง ตั้งแต่ พ.ศ.1896-1917⁴

รูปลักษณะขององค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ยังมีสะท้อนให้เห็นผ่านหลักฐานของราชสำนักอยุธยา ไม่ว่าจะเป็นหลักฐานประเภทกฎหมายเก่า พระราชพงศาวดาร และงานวรรณกรรมต่างๆ ไม่เป็นที่สงสัยว่าการพระราชพิธีสำคัญของราชสำนักอยุธยา อาทิ พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์ หรือพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พิธีภัทรบททอดเชื้อดตามเจือก และพิธีอินทราภิเษก⁵ ล้วนมีต้นเค้ามาจากธรรมเนียมปฏิบัติยุคพระนครหลวงของเขมรโบราณ ทั้งนี้ยังไม่รวมการจำลองผังลานพระบรมมหาราชวัง (ลานช้าง) และตำแหน่งที่ตั้งของศาสนสถานสำคัญ อาทิ ปราสาทบาปวน (Bapuon) และพระบรมมหาราชวังแห่งเมืองนครธมมาใช้วางผังพระอารามหลวง (วัดพระศรีสรรเพชญ์) และพระบรมมหาราชวัง พระนครศรีอยุธยา นอกจากนี้พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยายังระบุว่า

² “จารึกวัดศรีชุม,” ใน *จารึกสุโขทัย* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526), หน้า 64.

³ ศรีศักร วัลลิโภดม, *เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย* (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532), หน้า 24-28.

⁴ “จารึกเขาสุมณญ,” ใน *จารึกสุโขทัย*, หน้า 89.

⁵ “กฎมณเฑียรบาล,” ใน *เรื่องกฎหมายตราสามดวง* (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2521), หน้า 62, 71; จิตร ภูมิศักดิ์, *โองการแช่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา* (กรุงเทพฯ: ดวงกมล, 2524), หน้า 3; มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, “ชกนาคติคตัมบรพ และพระราชพิธีอินทราภิเษก,” ใน *ศรีขมิ้นยาจารย์* (กรุงเทพฯ: เฟื่องฟ้า, 2546), หน้า 107-121. และ Eleanor Mannikka, *Angkor Wat: Time, Space and Kingship* (Honolulu: University of Hawaii Press, 1996), pp. 43-47.

สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง “ทรงพระกรุณาให้ช่างไปถ่ายอย่างพระนครหลวงและปราสาทกรุง
กัมพูชาประเทศเข้ามาให้ช่างกระทำพระราชวังเป็นที่ประทับร้อน”⁶

ผู้ปกครองรัฐอยุธยาไม่เพียงรอบรู้และมีความสัมพันธ์แต่กับเฉพาะกัมพูชาประเทศ แต่ยังมี
สัมพันธ์ใกล้ชิดกับล้านช้าง คำจารึกที่พระเจดีย์ศรีสองรักษ์ เมืองด่านซ้าย (พ.ศ.2103) ยืนยันถึง
ความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างสมเด็จพระมหาจักรพรรดิกับพระไชยเชษฐา
พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต ซึ่งตามความในจารึกกษัตริย์ทั้งสองแผ่นดินได้ทรงร่วมทำพิธีปักปัน
เขตแดนกัน⁷ ขณะเดียวกันหลักฐานในพระราชพงศาวดาร อาทิ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับ
หลวงประเสริฐที่ชำระขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ (พ.ศ.2223) ก็สามารถระบุพระนาม
กษัตริย์พม่าได้ใกล้เคียงสอดคล้องกับพงศาวดารพม่า อาทิ ระบุพระนามพระเจ้าตะเบงชเวตี้ว่า
พระยาหงสาปิงเสวกี และระบุพระนามพระเจ้านันทบุเรงว่า พระเจ้าหงสาวดี ซึ่งสอดคล้อง
กับพระนามที่มีระบุในพงศาวดารพม่าว่า นันทาวดี เชงพยูงาเสีเซ อีกทั้งยังระบุวันเดือนปีที่
กษัตริย์องค์สำคัญเช่นพระเจ้านันทบุเรงของลัทธิพระชนมมัยอย่างแม่นยำ⁸

องค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ของผู้ครองอำนาจรัฐไทยยังได้รับการปรับขยายตามเงื่อนไข
ความจำเป็นของสังคมการเมืองในแต่ละยุคสมัย มีหลักฐานปรากฏชัดเจนว่าพระมหากษัตริย์และ
ผู้นำทางการเมืองไทยในช่วงต้นกรุงฯ ได้ทรงให้ความสนใจที่จะศึกษาทำความเข้าใจพม่ารามัญ
ให้ลุ่มลึกกว่าแต่ก่อน ทั้งนี้สืบเนื่องจาก กรุงพระนครศรีอยุธยา, เมืองอันมีอาจต่อรบด้วยได้, นั้น
มีอันต้องถูกทำลายลงโดยกองทัพพม่า อีกทั้งพม่ายังคงมีลัทธิที่จะทำสงครามรุกรานรัฐไทย
สืบต่อ ดังเห็นได้ในศึกสำคัญ อาทิ ศึกอะแซหุ่กัในรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (พ.ศ.2318)
และในศึกเก้าทัพ (พ.ศ.2328) และศึกรบพม่าที่ท่าดินแดง (พ.ศ.2329) ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

หลักฐานอันแสดงถึงความพยายามของผู้นำไทยในการพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับพม่า
มิได้มีเพียงพระราชพงศาวดารและงานวรรณกรรมที่รู้จักแพร่หลาย อาทิ พระราชพงศาวดารรามัญ

⁶ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด)
(พระนคร: คลังวิทยา, 2507), หน้า 342.

⁷ “คำจารึกที่พระเจดีย์ศรีสองรักษ์เมืองด่านซ้าย,” ใน ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1
(พระนคร: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2510), หน้า 1-5.

⁸ “พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์,” ใน ประชุมพงศาวดาร
ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1 (พระนคร: ก้าวหน้า, 2506), หน้า 126, 132 และ 134.

เรื่องราชาธิราช⁹ เพลงยาวรบพม่าที่ท่าดินแดง และเพลงยาวพระราชนิพนธ์ในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท¹⁰ แต่ยังมีตำราการยกทัพ ซึ่งเป็นประมวลสำรวจระยะทางเดินทัพ และส่งเสบียง¹¹ ซึ่งต่อมาภายหลังมีการทำแผนที่กำกับอย่างละเอียดชัดเจน¹² ตำราพิไชยสงครามซึ่งมีอยู่หลายฉบับส่วนใหญ่จะเป็นตำราที่ถูกรวบรวมและชำระในช่วงรัชกาลที่ 1-3 ซึ่งในจำนวนนี้มีตำราพิไชยสงครามพม่ารวมอยู่ด้วย¹³ นอกจากนี้ยังมีหลักฐานประเภทจดหมายเหตุ อาทิ จดหมายเหตุการเจรจาความเมืองระหว่างไทยกับพม่า¹⁴ ทั้งนี้ยังไม่รวมหลักฐานประเภทคำให้การเชลยศึก อันได้แก่ คำให้การชาวอังวะ และคำให้การมหาโคมหากฤช ซึ่งเป็นชาวไทยกรุงเก่าที่ถูกพม่าจับตัวไปในคราวสงครามเสียกรุง พ.ศ.2310 พร้อมกับพระเจ้าอุทุมพร¹⁵

เป็นที่น่าสังเกตว่า องค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ของราชสำนักไทยนับแต่ยุคสถาปนากรุงเทพฯ ไม่เพียงมีพัฒนาการเพิ่มเติมแต่เฉพาะกรณีพม่ารามัญ แต่ยังรวมถึงการประมวลรวมความรู้เกี่ยวกับราชสำนักเขมร ดังปรากฏหลักฐานยืนยันว่า ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนาคองค์เอกษัตริย์เขมรได้นำพงศาวดารเขมรฉบับนาคองค์เอง หรือที่บางทีเรียกว่า พงศาวดารเมืองละแวก (ตีพิมพ์อยู่ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 4) ต้นฉบับเป็นภาษาเขมรเข้ามาถวาย ก็ทรงโปรดให้แปลออกเป็นภาษาไทยในปี พ.ศ.2339¹⁶

⁹ หนังสือเรื่องพระเจ้าราชาธิราช (พระนคร: โรงพิมพ์ปัดเล, 2423).

¹⁰ ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ (พระนคร: คลังวิทยา, 2507), หน้า 3-22.

¹¹ ตำราการยกทัพ สำนวคราวเตรียมรบพม่า ในรัชกาลที่ 2 (พระนคร: โสภณพิพรรฒนากร, 2464) และดูเพิ่มเติมใน “จดหมายเหตุ กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 เรื่องระยะทางจากเมืองหงสาวดี ถึงเมืองมะตะมะ จ.ศ. 1157 (พ.ศ. 2338),” ใน รวมเรื่องเมืองกาญจนบุรี (พระนคร: พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเทพมงคลรังษี, 2511), หน้า 118-120.

¹² Santance Phasuk and Phillip Stott, *Royal Siamese Maps: War and Trade in Nineteenth Century Thailand* (Bangkok: River Books, 2004), pp. 92, 93.

¹³ นิยะดา เหล่าสุนทร, การฟื้นฟูอักษรศาสตร์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, 2539), หน้า 203-207.

¹⁴ “เรื่องพม่าเจรจาความเมืองไทย,” ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนานิกะ เล่ม 10 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542), หน้า 120-200.

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 77-97.

¹⁶ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “อโยชปุระ-ศรีโยธธา,” ใน ความยกย่องของประวัติศาสตร์: พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, 2543), หน้า 22.

ครั้นต่อมาถึงสมัยปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย นับแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างช้า ฐานทางความรู้ด้านอุษาคเนย์ได้ขยายขอบข่ายกว้างขวางขึ้น ขณะที่ราชสำนักยังคงมีบทบาทสำคัญในการรวบรวมและเผยแพร่องค์ความรู้ดังกล่าว กระนั้นก็ดีความสนใจใฝ่รู้ในด้านอุษาคเนย์ในยุคสมัยนี้ มีทิศทางที่ผิดแผกไปจากยุคก่อนหน้าหลายประการ กล่าวได้ว่า ในยุคก่อนการเริ่มปฏิรูปให้ทันสมัยนั้น องค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ได้ถูกประมวลรวมภายใต้วัฒนธรรมทางการเมืองแบบรัฐบริณการ (Tributary state) ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างรัฐตั้งอยู่บนพื้นฐานของ ความจงรักภักดีส่วนบุคคล ผู้นำรัฐไทยเพียงคาดหวังให้เหล่าเจ้าประเทศราชยอมรับในพระราชอำนาจ อันอาจแสดงออกเป็นรูปธรรมได้โดยการส่งเครื่องราชบรรณาการหรือสมบัติล้ำค่าอันเป็นตัวแทนความจงรักภักดี และการยอมรับในสถานะที่เหนือกว่า อาทิ สถานะที่แสดงความเป็นราชาเหนือราชาทั้งหลาย (king of kings) ดังมีหลักฐานปรากฏว่าในรัชกาลของสมเด็จพระเพทราชา นักเสด็จเก่า ซึ่งครองราชย์ ณ กรุงกัมพูชาธิบดี คล้องช้างพังเผือกได้เชือกหนึ่ง แต่ต้องนำขึ้นน้อมเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระเพทราชา ผู้ครองกรุงศรีอยุธยา¹⁷ นอกเหนือจากเครื่องราชบรรณาการดอกไม้ทองเงินและส่วยในรูปลักษณะต่างๆ แล้ว ผู้นำรัฐไทยยังมีอำนาจเรียกเกณฑ์กำลังคนจากเมืองประเทศราชมาใช้ในราชการเมื่อมีความจำเป็น พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ระบุว่าในปี พ.ศ. 2340 ซึ่งตรงกับรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้เกิดข่าวศึกว่าพม่าจะเข้ามาตีกรุง ข้าอังกฤษจะมาช่วยเป็นทัพเรือยกเข้ามาทางปากน้ำเจ้าพระยา กรุงเทพฯ จึงส่งท้องตราถึงสมเด็จพระฟ้าทะเลหะผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเมืองเขมรให้พระยาจักรี (แกบ) คุมไพร่เขมร 5,000 เข้ามาช่วยรบ¹⁸

กล่าวได้ว่า ภายใต้วัฒนธรรมทางการเมืองแบบรัฐบริณการ ผู้ปกครองรัฐไทยมิได้มุ่งประสงค์จะเข้าแทรกแซงยึดครองถึงขั้นผนวกดินแดนประเทศราชตามจารีตรัฐอาณานิคมตะวันตก ในยุคหลัง ในทางตรงกันข้ามยังยอมให้เจ้าประเทศราชมีอำนาจสิทธิขาดในการปกครองบ้านเมืองของตน เจื่อนไขปัจจัยของครองครองความสำคัญตามกล่าว ส่งผลต่อการเก็บเกี่ยวรวบรวมองค์ความรู้เพื่อประโยชน์ของทางราชการ ซึ่งธรรมชาติขององค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ในยุคสมัยนี้

¹⁷ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) (พระนคร: คลังวิทยา, 2507).

¹⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์, 2539), หน้า 162, 163. ดูเพิ่มเติมเกี่ยวกับสถานะของประเทศราช (tributary state) ได้ใน Tej Bunnag, *The Provincial Administration of Siam 1892-1915* (London: Oxford University Press, 1977), pp.32-39.

จะจำกัดตัวอยู่กับการเมืองราชสำนัก เพื่อสอบทวนความจงรักภักดี การประมวลข้อมูลเพื่อให้หยั่งรู้ถึงสภาพความเป็นไปของสังคมการเมือง เพื่อประโยชน์ราชการทัพ ดังเห็นได้จากข้อมูลตามมีปรากฏในหลักฐานประเภทคำให้การอาทิ คำให้การชาวอังวะและคำให้การมหาโคมหากฤช¹⁹ เป็นต้น

สถานะองค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ในสังคมไทยยุคการปฏิรูปประเทศ

นับแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างช้า การนำเข้าและปรับประยุกต์ใช้องค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ในสังคมไทยได้ปรับเปลี่ยนไปจากเดิมตามเงื่อนไขของสถานการณ์ทางการเมืองที่เปลี่ยนไป กล่าวคือ ผู้ปกครองรัฐไทยต้องเผชิญกับการผันแปรและบีบคั้นทางการเมืองของมหาอำนาจตะวันตกที่ต่างพยายามแสวงหาที่มั่นหรืออาณานิคมในภูมิภาคอุษาคเนย์ ความผันแปรทางการเมืองในกลุ่มประเทศเพื่อนบ้าน ไม่ว่าจะเป็นกรณีอังกฤษเข้ายึดครองพม่าตอนใต้ ภายหลังสงครามอังกฤษ-พม่า ในปี พ.ศ.2367-2369 และ พ.ศ.2395-2396 และการล้มราชบัลลังก์กษัตริย์พม่าในปี พ.ศ.2428 การพ่ายแพ้ในสงครามฝิ่นของจีน พ.ศ.2384-2385²⁰ และการพยายามแสวงหาที่มั่นของฝรั่งเศสในอินโดจีนได้สร้างความหวาดวิตกให้แก่ราชสำนักรัตนโกสินทร์อย่างมาก²¹ โดยเฉพาะในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไทยต้องเผชิญกับการคุกคามของอังกฤษและฝรั่งเศสบ่อยครั้ง เพราะต่างมีเป้าหมายที่จะยึดครองบ้านเมืองที่ราชสำนักไทยยึดถือเป็นประเทศราช ได้แก่ เขมร ลาว และดินแดนในแหลมมลายูตอนเหนือ ปรากฏว่า ระหว่างปี พ.ศ.2410-2452 ไทยต้องสูญเสียดินแดนให้กับฝรั่งเศสและอังกฤษไปรวมแล้วทั้งสิ้น 6 ครั้ง²² กล่าวได้ว่าแรงกดดันจากลัทธิการล่าเมืองขึ้นเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ผู้นำไทยเล็งเห็นถึงความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจและรูปแบบของรัฐจารีตเดิมเสียใหม่ให้สอดคล้องกับ

¹⁹ ดู "คำให้การชาวอังวะ," ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 11* (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2507), หน้า 279-311. และดู "คำให้การมหาโคมหากฤช," ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 312-331.

²⁰ สุเนตร ชุตินธรานนท์, *บุเรงนองกะยอติพนรธา กษัตริย์พม่าในโลกทัศน์ไทย* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2539), หน้า 140.

²¹ ขจร สุขพานิช, "เบื้องหลังวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112," ใน *ข้อมูลประวัติศาสตร์: บางกอก* (กรุงเทพฯ: แสงรุ่งการพิมพ์, 2524), หน้า 230-256.

²² สุเนตร ชุตินธรานนท์, *บุเรงนองกะยอติพนรธา*, หน้า 140, 141 และ Tej Bunnag, *The Provincial Administration of Siam 1892-1915*, pp. 13-14, 75-76.

สภาพความผันแปรทางการเมืองของยุคสมัยแห่งตน ทั้งนี้รวมถึงการพัฒนาความรู้เกี่ยวกับดินแดน บ้านเมือง และผู้คนรอบด้านซึ่งเป็นองค์ประกอบของภูมิภาคอุษาคเนย์

การเปลี่ยนแปลงความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิภาคอุษาคเนย์ในยุคสมัยนี้ที่กล่าวได้ว่า สำคัญอย่างยิ่งคือ การนำเข้าความรู้จากแหล่งส่งผ่านความรู้ใหม่เพิ่มขึ้นนั่นคือตะวันตก ในอดีตที่ผ่านมา องค์ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนบ้านเมืองรอบข้างจะถูกส่งผ่านจากแหล่งความรู้ที่จำกัดตัวอยู่ภายในภูมิภาค อาทิ จารชนสงครามที่ถูกจัดตั้งขึ้น ซึ่งมีทั้งข้าราชการสำนักที่เป็นไทย และชนต่างชาติ ต่างภาษา ตลอดจนรวมถึงชนกลุ่มต่างๆ ที่ตั้งถิ่นฐานตามตะเข็บชายแดน หรือจาก คำให้การของเชลยไทย และเชลยฝ่ายตรงข้าม ทั้งนี้รวมถึงการสอบปากคำและรวบรวมหลักฐานจากชนพื้นเมืองที่มีถิ่นฐานอยู่ต่างแดน แต่ได้เดินทางเข้ามาติดต่อหรือพึ่งพระบรมโพธิสมภารใน สมัยธนบุรีและต้นรัตนโกสินทร์ เป็นไปได้อย่างยิ่งว่าเหล่าผู้นำมอญที่ลี้ภัยเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารนั้นเป็นกลุ่มบุคคลสำคัญที่นำเข้าสรรพความรู้อันหลากหลายอันสัมพันธ์กับพม่ารามัญ ซึ่งเป็นที่ปรารถนาของผู้นำไทยในยุคหลังเสียกรุงศรีอยุธยา วรรณกรรมราชาธิราชเป็นตัวอย่าง สำคัญเรื่องหนึ่ง²³ นอกจากนี้ยังมีการนำเข้าทรัพยากรมนุษย์โดยเฉพาะผู้คงแก่เรียนซึ่งส่วนใหญ่ มักจะถูกกวาดต้อนมาเป็นบำเหน็จศึก อาทิ พราหมณ์ พระสงฆ์ นายทหารผู้ชำนาญการ หรือ ช่างฝีมือ

นอกจากทรัพยากรมนุษย์แล้วความรู้ยังถูกนำเข้าในรูปของหนังสือหรือตำรา ซึ่งถูกนำเข้า ต่างกรรมต่างวาระ เช่น หนังสือคำให้การ อาทิ คำให้การขุนหลวงหาวัด ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชฯ ทรงสันนิษฐานว่า "เห็นจะเป็นพวกพระมอญที่ไปเที่ยวเมืองหงสาวดีไปได้ฉบับภาษารามัญมาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว..."²⁴ นอกจากนี้ ยังมีความรู้ที่สามารถประมวลได้จากจดหมายเหตุ อาทิ จดหมายเหตุรายวันทัพ²⁵ และงานวรรณกรรม อาทิ นิราศทัพ

²³ สุเนตร ชุตินธรานนท์, *บุเรงนองกะยอติชนนรธา*, หน้า 220, 221. และ กรรณิการ์ สารทปฺจ, "โลกทัศน์ทางการเมืองของชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 1: ศึกษาจากเรื่องราชาธิราช สามก๊ก และไซ่ฮั่น," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. 2536).

²⁴ "คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง," พิมพ์ครั้งที่ 2 แจกในงานปาลงศพ เหยียน พุกกณานนท์ ภรรยาพระยาสุรินทรภักดี (พระนคร: โสภณพิพรรฒธนากร, 2459), หน้า (1)–(6).

²⁵ ดูกรณี *จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ* (กรุงเทพฯ: วิกตอรีเพาเวอร์พอยท์, 2530), หน้า 4, 5.

ดังเห็นได้ในกรณี “โคลงนิราศทัพเวียงจันทน์” พระนิพนธ์ของกรมหมื่นเดโชดิศร (กรมสมเด็จพระเดชาดิศร) เรื่อง 1 กับ “จดหมายเหตุปราบกบฏเวียงจันทน์เรื่อง 1”²⁶

หลักฐานทั้งหมดทั้งสิ้นที่ยกมาแสดงพอเป็นสังเขป ยังยืนยันในข้อเท็จจริงที่ว่า องค์ความรู้เกี่ยวกับอุษาคเนย์ในระยะต้นยังจำกัดวงอยู่กับแหล่งข้อมูลพื้นถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวกลางที่ทำหน้าที่คัดสรร รวบรวม และทำรายงานจัดส่งข้อมูลให้นั้นจะเป็นคนในสังกัดของราชสำนักไทย หรือสัมพันธ์กับศูนย์อำนาจที่อยู่อยุธยา-กรุงเทพฯ ปราภฏการณัฏตามกล่าวนี้จะถูกปรับเปลี่ยนไปนับแต่ครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นอย่างชัด

สงครามอังกฤษ-พม่าครั้งแรก (First Anglo-Burmese War, พ.ศ. 2367-2369) ที่ยุติลงด้วยชัยชนะอันเด็ดขาดของอังกฤษผลักดันให้ผู้นำทางการเมืองและภูมิปัญญาไทย อาทิ สมเด็จเจ้าฟ้าน้อยหรือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และผู้นำในตระกูลขุนนาง ต่างตื่นตัวที่จะหันกลับมามองตนเองและมุ่งปรับปรุงตนให้ทันสมัย โดยเริ่มศึกษาและรับเทคโนโลยีตะวันตก อาทิ เทคนิคการต่อเรือ²⁷ การฝึกทหาร²⁸ ตลอดจนการซื้ออาวุธยุทโธปกรณ์สมัยใหม่มาใช้ในราชการ²⁹ ในด้านภูมิปัญญาผู้นำรัตนโกสินทร์ยุคที่จะก้าวสู่การปฏิรูปได้พยายามเปิดตัวรับข่าวสารข้อมูลและมุมมองใหม่ผ่านสื่อต่างๆ โดยเฉพาะจากหนังสือพิมพ์ หรือที่สมัยก่อนจะเรียกว่าจดหมายเหตุอย่างสั้น³⁰ มีหลักฐานปรากฏว่าได้มีผู้ทำหนังสือพิมพ์จำหน่ายมาแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อาทิ หนังสือพิมพ์ภาษาไทยชื่อ บางกอกกรีกอเคอร์ ของหมอบรัดเลย์ในคณะอเมริกันบอร์ต³¹ และหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษชื่อ บางกอกคาเลนดาร์ ของคณะแบบติสต์³² ในกรณีของพม่า หนังสือพิมพ์อันเป็นแหล่งข่าวพม่าสำคัญ คือ หนังสือพิมพ์รายปักษ์บางกอกกรีกอเคอร์

²⁶ *ประชุมจดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์*, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมมารดาหม่อมราชวงศ์แสงรัชกาลที่ 4 (พระนคร: โรงพิมพ์พรหมณกร, 2473).

²⁷ “จดหมายเหตุของหมอบรัดเลย์,” ใน *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 5* (พระนคร: ก้าวหน้า, 2507), หน้า 24, 44.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 58, 59.

²⁹ Walter F. Vella, *Siam Under Rama III 1824-1851* (New York, 1957), p. 143.

³⁰ นายหนวย, *หมอบรัดเลย์* (พระนคร: บรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพ นายจ็ค ภักดี (จอมจันทะเวส, 2508), หน้า 95.

³¹ ขจร สุขพานิช, “หนังสือพิมพ์บางกอกคาเลนดาร์ของหมอบรัดเลย์ พ.ศ. 2402-2415,” ใน *ก้าวแรกของหนังสือพิมพ์ในประเทศไทย* (พระนคร: พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ นางชิต ชุ่มไพโรจน์, 2514), หน้า 27.

³² เรื่องเดียวกัน.

(ภาษาไทย) เริ่มออกในวันที่ 16 มกราคม ค.ศ.1865 (พ.ศ.2408) มีหมอบรัดเลย์ หรือ Rev. Dan Beach Bradley, M.D. เป็นทั้งเจ้าของและบรรณาธิการ หนังสือพิมพ์ฉบับดังกล่าวเป็นแหล่งข้อมูลส่งผ่าน "ข่าวมาแต่เมืองพม่า" ทั้งข่าวในราชสำนัก โดยเฉพาะการก่อกบฏในรัชกาลพระเจ้ามินดง (Mindon, พ.ศ.2396-2421) ซึ่งเป็นข่าวใหญ่ลงติดต่อกันหลายฉบับ³³ ข่าวการปกครองและประชากรของดินแดนพม่าในปกครองอังกฤษ³⁴ ตลอดจนข่าวธุรกิจการค้า³⁵ ซึ่งต้นตอของข้อมูลนั้น ส่วนใหญ่จะแปลมาจาก Rangoon Time ไม่เป็นที่สงสัยว่าแหล่งข้อมูลข่าวสาร อาทิ หนังสือพิมพ์บางกอกกรีคโคเดอร์ (ภาษาไทย) ได้เข้ามามีส่วนเปิดโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทยในเรื่องที่เกี่ยวกับพม่า (และรวมถึงเขมรในบางโอกาส)³⁶ และได้กลายเป็นฐานความรู้ชุดใหม่นอกเหนือไปจากที่ต้องเคยรับรู้ผ่านแหล่งความรู้พื้นถิ่น³⁷ ความสำคัญของหนังสือพิมพ์ อาทิ บางกอกกรีคโคเดอร์ (ภาษาไทย) คงมิได้จำกัดอยู่เพียงการเป็นสื่อกลางส่งผ่านข่าวเมืองพม่าและเมืองอื่นๆ ในต่างประเทศสู่ชนชั้นปกครอง พ่อค้าปัญญาชนในเมืองไทยเท่านั้น หากพิจารณากันให้ลุ่มลึก ความสำคัญเฉพาะของสื่อดังกล่าวน่าจะอยู่ที่การเป็นเสมือนประตูเปิดให้ผู้นำไทยได้รับรู้สัมผัส และเห็นความสำคัญของคลังแห่งความรู้และศิลปวิทยาการแหล่งใหม่ว่าด้วยอุษาคเนย์

ขณะที่อังกฤษขยายอิทธิพลเข้ามาทางด้านทิศตะวันตกของประเทศไทย ฝรั่งเศสก็เข้ามาทางทิศตะวันออก และใช้เวลาเพียง 24 ปีจาก พ.ศ.2402-2426 ก็ได้เวียนนามทั้งประเทศ รวมทั้งเขมรส่วนนอกซึ่งเป็นประเทศราชของประเทศไทยไปเป็นอาณานิคม เมื่อฝรั่งเศสได้ญวนทั้งหมดและเขมรส่วนนอกไปแล้ว ส่งผลให้พรมแดนประเทศราชของประเทศไทยกับพรมแดนในส่วนที่เป็นของฝรั่งเศสติดต่อกัน อันเป็นผลสืบเนื่องให้ต่อมาภายหลังฝรั่งเศสได้อ้างสิทธิเหนือดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และต่อมายังได้อ้างสิทธิ์เหนือดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงด้วย มิติความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยกับ

³³ *The Bangkok Recorder* 2, 13 (1866): 201.; 2, 14 (1866): 170-171.; 2, 16 (1866): 192, 193.; 2, 18 (1866): 221.; 2, 21 (1866): p. 262.

³⁴ *The Bangkok Recorder* 1, 17 (1865): 152, 153.

³⁵ *The Bangkok Recorder* 1, 12 (1865): 92, 932.; 17 (1866): 200, 201.

³⁶ *The Bangkok Recorder* ฉบับหนึ่งลงพิมพ์เรื่องพระนครวัด เป็นการแจ้งความให้ทราบว่ามีสเตอร์ตอมซันได้ถ่ายรูปพระนครวัด 40 แผ่น ระบุว่า "เปนรูปดีเห็นชัดนักแทบเหมือนได้เห็นวัดแก่ตาเหมือนกัน แลวัดนั้นเปนที่อัศจรรย์น่าพิศวงแล้วไปด้วยหินศิลาเสาแลพื้นหลังคาก็เปนหินทั้งนั้น" (*The Bangkok Recorder* 2, 2 (1866): 59.).

³⁷ ลำดับสกุลยศเสนาภิบาลนครวัดมอญ, พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณหญิงจำเริญ พิพิธมนตรี (พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2508), หน้า 9, 10. และ ชาญชัย อรรถรงค์, "บทบาทมอญในประวัติศาสตร์ไทย-พม่า," *เมืองโบราณ* (กรกฎาคม-กันยายน 2527): 24-27.

เจ้าอาณานิคมฝรั่งเศสด้านหนึ่งนั้นเป็นเรื่องทางการเมืองอันส่งผลให้เกิดการเผชิญหน้ากัน อาทิ ปัญหาวิกฤตการณ์ ร.ศ.112 (พ.ศ.2436)³⁸ แต่ในอีกด้านหนึ่ง ทางกรฝรั่งเศสได้เป็นแหล่งทรัพยากรทางความรู้ด้านอุษาคเนย์ที่สำคัญให้รัฐไทยได้อาศัยศึกษาถึงชุมชนบ้านเมืองในเขตอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงสืบเนื่องมา ทั้งนี้ครอบคลุมถึงความรู้ที่ถูกแปรรูปเป็นลายลักษณ์อักษรและสิ่งพิมพ์ และในด้านทรัพยากรมนุษย์³⁹ มีหลักฐานปรากฏว่าข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับเขมร อาทิ เรื่องพิธีการราชาภิเษกสมเด็จพระเจ้าศรีสวัสดิ์ พระเจ้ากรุงกัมพูชาเมื่อปีพ.ศ.2449 ซึ่งต้นฉบับเดิม "มองสิเอออะเดมา เลอแคล" แต่งไว้เป็นภาษาฝรั่งเศส ได้ถูกทางการไทยนำมาแปลและตีพิมพ์ในหนังสือวิจารณ์พิเศษ ซึ่งภายหลังได้ถูกรวบรวมเข้าไว้ในชุดหนังสือลัทธิธรรมนิยมภาคที่ 14⁴⁰ นอกจากนี้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพยังทรงอธิบายให้ได้รับรู้เพิ่มเติมว่า ทางสถานทูตฝรั่งเศสยังได้เอื้อเพื่อให้ "เจ้าพนักงานโปรเตกโตราคต์ฝรั่งเศส และเจ้าพนักงานหอสมุดฯ ราชบรรณालัยกรุงกัมพูชา" รวบรวมจัดส่งหนังสือเรื่อง พิธีราชาภิเษกสมเด็จพระมณีนวดี พระเจ้ากรุงกัมพูชา (กรกฎาคม พ.ศ.2470) มาให้หอสมุดวิจารณ์ ซึ่งได้ถูกจัดแปลเพื่อพิมพ์เผยแพร่ในชุดลัทธิธรรมนิยมเช่นกัน⁴¹

การปรับเปลี่ยนแหล่งที่มาขององค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ที่ก่อตัวและมีพัฒนาการต่อเนื่องมานับแต่ครั้งหลังของพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นอย่างช้า ตามเงื่อนไขของสภาวะทางการเมืองที่เปลี่ยนไปยังมีอำนาจนับเนื่องเป็นจุดหักเหสำคัญเท่ากับกระบวนการที่องค์ความรู้ถูกจัดระบบเพื่อสนองประโยชน์ให้กับรัฐไทยที่ปรับตัวเข้าสู่ความเป็นรัฐชาติ (nation state) ความรับรู้ความเข้าใจ

³⁸ สุวิทย์ พิกขาว, *ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ร.ศ. 112-113* (กรุงเทพฯ: ศูรสภา, 2519)

³⁹ ยอร์ช เซเดส์ (George Coedès) เป็นนักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสผู้ระบือนามในด้านอุษาคเนย์ศึกษา ในระหว่าง พ.ศ.2470-72 ได้เข้ามาดำรงตำแหน่งบรรณารักษ์ใหญ่ประจำหอพระสมุดสำหรับพระนคร กรุงเทพฯ และดำรงตำแหน่งเลขานุการราชบัณฑิตยสภาแห่งสยาม ปราชญ์ฝรั่งเศสผู้นี้ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในด้านไทยศึกษาและเขมรศึกษาในประเทศไทย ดูประวัติโดยละเอียดใน "ชีวิตและผลงานของศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์," แปลโดย อรพินท์ ชาติอุปะมัย, ใน *ยอร์ช เซเดส์กับตะวันออกศึกษา รวมบทความแปล* (กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2542), หน้า 7-21.

⁴⁰ "ภาคที่ 21 เรื่องพิธีราชาภิเษก สมเด็จพระเจ้าศรีสวัสดิ์ พระเจ้ากรุงกัมพูชา," ทรงแปลถอดโดย สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ใน *ลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ เล่ม 2* (พระนคร: บรรณาคาร, 2515), หน้า 689-739.

⁴¹ "อธิบายของ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่อง พิธีราชาภิเษกสมเด็จพระมณีนวดี," ใน *เรื่องเดียวกัน*, หน้า 632.

ตลอดจนทัศนคติที่ประชาคมไทยมีต่อประเทศรอบข้างในอุษาคเนย์ปัจจุบันล้วนมีต้นรากพัฒนาการมาจากการจัดระบบองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นในยุคนี้เป็นสำคัญ

ความผันแปรทางการเมืองในอาณาจักรของรัฐจารีตเดิมรอบด้าน โดยเฉพาะพม่าซึ่งเป็นศัตรูที่น่าเกรงขามที่สุด ส่งผลให้ผู้ปกครองไทยเล็งเห็นถึงความจำเป็นในการสถาปนารูปแบบรัฐใหม่ด้วยสำนึกใหม่ โดยมุ่งเน้นการสร้างเอกภาพทางการเมืองขึ้นในราชอาณาจักร บนพื้นที่หรือพรมแดนที่กำหนดขอบเขตของอำนาจชัดเจนกว่าระเบียบจารีตเดิม ธิดา สาระยา ได้ตั้งข้อสังเกตว่า การเปลี่ยนแปลงสำคัญที่มีปรากฏให้เห็นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือการที่ผู้นำไทยเล็งเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องสร้างสำนึกแห่งเอกภาพ (sense of unity) ในรัชสมัยของพระองค์จึงปรากฏแนวความคิดเกี่ยวกับสยามประเทศขึ้น ขณะที่พระองค์ก็ทรงประกาศตนเป็นเจ้าแห่งสยามรัฐหรือสยามประเทศ หรือประเทศบางกอกแคว้นแคว้นแดนสยาม มีหลักฐานในพระราชสาส์นที่พระราชทานไปยังกรุงฝรั่งเศส จ.ศ.1228 (พ.ศ.2409) ประกาศซึ่งสถานภาพตามกล่าวอย่างชัดเจนว่า "พระราชสาส์นสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระราชอาณาจักรฝ่ายสยามคือ แผ่นดินสยามเหนือใต้ แลดินแดนต่างๆ อยู่เคียงอยู่ใกล้ๆ บ้าง ในทิศนั้นๆ"⁴² ซึ่งจะรวมเอาเจ้าประเทศราชทั้งหลายมี ลาว กัมพูชา และหัวเมืองทางเหนือเป็นอาทิ ธิดา สาระยา ยังตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นจุดเริ่มต้นของแนวความคิดที่จะสร้างเอกภาพของประเทศ โดยมีกษัตริย์เป็นศูนย์กลางและสัญลักษณ์แห่งเอกภาพนั้น อันเป็นรากฐานของการสร้างระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อันแข็งแกร่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5⁴³ และถึงแม้ต่อมารัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขสูงสุดในทางการเมืองการปกครองจะได้สลายตัวไป แต่สำนึกในตัวตนของความเป็นรัฐชาติไทยมิได้สลายตามไปด้วย ยังคงยังยืนสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ในกระแสการเปลี่ยนแปลงตัวตนของรัฐไทยจากรัฐบรรณาการในยุคจารีตสู่รัฐชาติที่เป็นสมัยใหม่ องค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ที่ถูกนำเข้าก็มีอันต้องเปลี่ยนรูปลักษณะไปจากเดิมตามธรรมชาติและอุดมการณ์ของรัฐที่เปลี่ยนไป ธงชัย วินิจจะกุล ได้ตั้งข้อสังเกตไว้อย่างน่าสนใจในงานชื่อ *The Other Within* และ *Trying to Locate Southeast Asia from its Navel: Where is*

⁴² พระราชสาส์นในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานไปยังประเทศต่างๆ ภาค 1, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าเสรีสุศิริ กฤดากร (พระนคร: รุ่งเรืองธรรม, 2501), หน้า 45, 59.

⁴³ ธิดา สาระยา, *ตำนานและตำนานประวัติศาสตร์กับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น* (กรุงเทพฯ: Pitakaksorn Printing, 2525), หน้า 11.

Southeast Asian Studies in Thailand ว่า ในขณะที่รัฐไทยยุคการแผ่อาณาานิคมของมหาอำนาจตะวันตกถูกเข้าใจและให้บรรดาธิบายทางประวัติศาสตร์ว่าต้องตกอยู่ในสถานะที่ไม่ต่างจากรัฐจารีตอีกจำนวนมากในเอเชีย โดยเฉพาะอุษาคเนย์ คือต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อรักษาไว้ซึ่งเอกราชและอธิปไตยของรัฐนั้น ในอีกแง่มุมหนึ่ง รัฐไทยยุคการปฏิรูปสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ก็ได้มีธรรมชาติที่ต่างไปจากมหาอำนาจตะวันตกคือ ผู้ปกครองก็มีจิตสำนึกในการผ่านแผ่พระราชอำนาจในครรลองของการแผ่ขยายอาณาานิคมไปยังบ้านเมืองรอบข้างซึ่งเคยมีความสัมพันธ์ในฐานะเจ้าประเทศราช เพื่อจะผนวกบ้านเมืองนั้นๆ เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐสยามใหม่ให้ชัดเจน⁴⁴ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดได้แก่ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4 เรื่องแผ่นดินเขมรเป็น 4 ภาค ซึ่งความในพระราชนิพนธ์แจ่มแจ้งชัดเจนว่า แผ่นดินเขมรนั้นแบ่งได้เป็น 4 ภาค หนึ่งในจำนวนนั้นคือ เขมรไทย "คือเขตต์แขวงตั้งแต่ฝั่งน้ำประดงข้างตะวันออกไปจนจดฝั่งข้างตะวันตกของทะเลสาบ..." และ "ในเขตต์แขวงแผ่นดินขอมแปรพักตร์ที่ว่ามานี้ ไทยได้ไปตั้งบ้านตั้งเมืองลงใหม่หลายเมือง คือเมืองมณฑลบุรี ศรีโสภณ วัฒนานคร อรัญญประเทศ ถึงเมืองปัตบอง เมืองเสียมราฐ แต่ก่อนก็ไม่มีป้อมและกำแพง ฝ่ายไทยได้ไปสร้างขึ้นเกือบสามสิบปีมาแล้ว" และที่น่าสนใจยิ่งไปกว่านั้นคือ ความในตอนท้ายของพระราชนิพนธ์ที่ทรงระบุถึงการ "ทำไยยอม" ระหว่างผู้ครองแผ่นดินฝ่ายไทยกับกงสุลฝรั่งเศสว่า "ปรึกษากันตกลงทำไยยอมกันแล้วว่าให้เมืองเขมรซึ่งเป็นส่วนที่ 3 ที่ 4 ออกชื่อมานั้นอยู่ในทำนุบำรุงฝรั่งเศส ไทยจะไม่ล่วงว่าล่วงกล่าวอะไรแก่เจ้านายและผู้ครองเมืองเขมรเลย จะคงรักษาแต่ส่วนที่ 1 ที่ 2 ซึ่งชิดและเป็นของไทยมานานแล้ว และได้ไปสร้างบ้านสร้างเมืองลงไว้ เป็นแต่ให้เจ้านายฝ่ายเขมรมาค่านับแก่ไทยฝ่ายหนึ่ง ฝรั่งเศสฝ่ายหนึ่งให้สมควรแก่เกียรติยศเมืองใหญ่ การทำนุบำรุงเจ้านายฝ่ายเขมรนั้นเป็นธุระของฝรั่งเศส การปรึกษาดตกลงกันด้วยเหตุผลดังนี้"⁴⁵

จิตสำนึกแบบรัฐอาณานิคมตามกล่าวมีนัยที่สอดคล้องประสานกับการคัดสรรและรวบรวมองค์ความรู้ด้วยอุษาคเนย์ของผู้นำยุคนี้ ซึ่งสะท้อนธรรมชาติของความสนใจใฝ่รู้ที่เพิ่มเติมต่างไปจากผู้นำรัฐไทยยุคจารีต ผู้นำรัฐไทยยุคนี้ มิได้เพียงพอใจแต่เฉพาะข้อมูลที่จำกัดแวดล้อมอยู่กับ

⁴⁴ Thongchai Winichakul, "The Other within" (unpublished); Thongchai Winichakul, "Trying to Locate Southeast Asia from its Navel: Where is Southeast Asian Studies in Thailand" *Sikhsacakra: Journal of the Center for Khmer Studies* 6 (2004): 52-62.

⁴⁵ "เรื่องแผ่นดินเขมรเป็น 4 ภาค," *ประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4 ภาคปกิณณกะ ภาค 1*, พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์ (พระนคร: พระจันทร์, 2493), หน้า 33.

การเมืองของราชสำนักประเทศราช อันจะเอื้อต่อประโยชน์ในราชการสงครามหรือการต่อรองทางการเมืองบนพื้นฐานความสัมพันธ์แบบรัฐบรรณาการ ที่แนวคิดในเรื่องอำนาจและความมั่นคงวางอยู่บนพื้นฐานของเครือข่ายความจงรักภักดี (networks of loyalty) ระหว่างกษัตริย์ไทยที่ส่วนกลางกับเจ้าประเทศราช⁴⁶ ผู้นำรัฐไทยยุคใหม่ได้ปรับองค์ความรู้บนระนาบ (paradigm) ที่ยึดเอาตามครรลองที่มหาอำนาจตะวันตกทรงสรรคขึ้นใช้กับบ้านเมืองที่ตกเป็นอาณานิคม องค์ความรู้ชุดใหม่นี้อาจอนุมานได้ว่าเป็น “regional imperial knowledge” ตามที่ธงชัยได้นำเสนอ ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่มุ่งสนองต่อการจัดระบบการปกครองที่มีช้ายางานราชการที่ควบคุมลงไปได้ถึงระดับรากหญ้า ขณะเดียวกันก็สามารถพัฒนาทั้งความรู้และกลไกที่สามารถดูดดึงทรัพยากรที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อรัฐอาณานิคมให้นำออกมาได้อย่างมีประสิทธิภาพพร้อมกันไป⁴⁷ องค์ความรู้ในลักษณะดังกล่าวจึงมีธรรมชาติที่ครอบคลุมลงไปถึงภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ กลุ่มชาติพันธุ์ ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี ทั้งในระดับหลวงและระดับราษฎร์ คติความเชื่อ และที่มีอาจขาดได้คือ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร⁴⁸

คงมีอาจสรุปได้ในขั้นนี้ว่า องค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ที่รัฐชาติยุคนี้คัดสรรและรวบรวมขึ้น จะต้องสนองวัตถุประสงค์ทางการเมืองและเศรษฐกิจได้เช่นเดียวกับที่มหาอำนาจอาณานิคมร่วมสมัยพึงมีพึงได้ ทั้งนี้เนื่องด้วยรัฐไทยมิได้มีศักยภาพทางการทหารและกองทัพ อันนำสู่การขยายอาณานิคมได้เช่นชาติมหาอำนาจตะวันตก หากแต่กระแสนี้แห่งการพัฒนาองค์ความรู้ของยุคนี้ได้มีส่วนสำคัญในการหล่อหลอมโลกทัศน์ การแสวงหาความรู้เพื่อเสริมสร้างภูมิปัญญา และการมุ่งที่จะตอบคำถามด้วยมุมมองและระเบียบทางความคิดใหม่ ไม่ว่าจะเป็นคำถามว่าด้วยชาติกำเนิดของตนเองและเพื่อนบ้านที่แวดล้อม ตลอดจนรวมไปถึงภูมิหลังและปัจจุบันของมหาอำนาจที่จำต้องติดต่อปะทะสังสรรค์ สิ่งหนึ่งที่ระบุได้แน่ชัดคือ องค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ที่ก่อตัวขึ้นในยุคนี้มีธรรมชาติที่ต่างไปจากองค์ความรู้ชุดเดิมทั้งในด้านเนื้อหาสาระและความคิดที่ผลักดันอยู่เบื้องหลัง ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างหลักฐานข้อมูลที่เป็นรูปธรรมมาแสดงให้เห็นพอเป็นสังเขป

⁴⁶ Sunait Chutintaranond, " 'Mandala' 'Segmentary State' and Politics of Centralization in Medicual Ayudhya," *Journal of the Siam Society* 78: 1 (1990).

⁴⁷ Thongchai Winichakul, "Trying to Locate Southeast Asia from its Navel," 58.

⁴⁸ ดูรูปแบบได้ใน *British Burma Gazetteer* 1 (1880).

ปรากฏการณ์ที่น่าสนใจประการหนึ่งที่สะท้อนถึงพัฒนาการขององค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ที่เกิดขึ้นนับแต่ยุคการเริ่มปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยคือ การที่ผู้นำชาวไทยหันมาให้ความสนใจเป็นพิเศษในการคัดสรร รวบรวม แปล และเรียบเรียงชำระพงศาวดารของอาณาจักรรอบข้างรัฐไทยอย่างต่อเนื่อง กว้างขวาง และเป็นระบบกว่าในยุคต้นรัตนโกสินทร์มาก ถึงแม้การจารึกการแปลพงศาวดารต่างชาติจะมีปรากฏให้เห็นนับแต่รัชกาลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นอย่างซ้ำ อาทิ การแปลสามก๊ก ไซฮั่น และราชาธิราช⁴⁹ แต่งานแปลพงศาวดารนั้นยังกระทำในวงจำกัดและมีได้ให้ความสำคัญโดยถ้วนทั่วกับรัฐรอบข้างรัฐไทย สมเด็จพระยาตากษานาฎภาพในพระนิพนธ์ค่าน้ำ พงศาวดารพม่ารามัญ ซึ่งเดิมพิมพ์รวมอยู่ในประชุมพงศาวดารภาคที่ 1 ทรงให้บรรณาธิบายว่า

ในรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เอาพระไทยใส่เสาะแสวงหาหนังสือพงศาวดารรวบรวมไว้ในหอหลวงหลายเรื่อง ที่ได้พบฉบับแล้ว คือ เรื่องราวครั้งกรุงสุโขทัยเป็น ราชธานี ที่อ่านแลแปลจากศิลาจากถ้ำ ซึ่งเสด็จไปพบแต่ครั้งยังทรงผนวช แลโปรดให้เอามาไว้ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม นั้น ก็ควรนับเป็นเรื่อง 1 หนังสือพงศาวดารกรุงเก่าแปลจากภาษารามัญที่เรียกกันว่าคำให้การขุนหลวงหาวัดเรื่อง 1 หนังสือพงศาวดารเขมร มีรับสั่งให้แปลออกเป็นภาษาไทยเมื่อปีเถาะ สัปตศก จุลศักราช 1217 พ.ศ.2318 เรื่อง 1 พงศาวดารพม่ารามัญโปรดให้แปลออกเป็นภาษาไทยเมื่อปีมเสง นพศก จุลศักราช 1219 พ.ศ.2400⁵⁰

ปรากฏว่าหนังสือพงศาวดารเขมรฉบับแปล พ.ศ.2398 นี้ ต่อมา พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ จางวางกรมพระอาลักษณ์และกรมอักษรพิมพ์ได้ตีพิมพ์ ณ โรงพิมพ์หลวงในพระบรมมหาราชวัง ตามพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีพระราชประสงค์ให้ “จัดหาหนังสือเรื่องพระราชพงศาวดารลำดับกระษัตริย์ในประเทศต่างๆ สร้างไว้สำหรับทรงทอดพระเนตร เป็นเครื่องประดับพระปัญญา และสำหรับแผ่นดินสืบไป” ความในบานแผ่นแรกของหนังสือตอนหนึ่งระบุว่า “พระเจ้าราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ ได้จัดอาลักษณ์จำลองเรื่องพระราชพงศาวดารลำดับกระษัตริย์ในประเทศต่างๆ ขุนเกล้าทูลกระหม่อมถวายหลายภาษา และเรื่องพระราชพงศาวดารฝ่ายประเทศสยาม และประเทศจีน และประเทศ

⁴⁹ กรรณิการ์ สารทปฐ, “โลกทัศน์ทางการเมืองของชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 1.”

⁵⁰ ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 10, หน้า (11).

มอญ คือเรื่องราวชาธิราชนั้น นักปราชญ์ และผู้มีบรรดาศักดิ์ ได้ฟังรู้เรื่องด้วยกันเป็นอันมาก" แต่เรื่องพระราชพงศาวดารเขมร ยังไม่มีใครจะ "แพร่หลายรู้เรื่องทั่วกันไป" จึงได้เกิดการตีพิมพ์เผยแพร่พงศาวดารฉบับนี้ขึ้นในรัชกาลนี้⁵¹

นอกเหนือจากการรวบรวมพงศาวดารข้างกัมพูชาแล้ว ยังปรากฏหลักฐานว่าในรัชกาลสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังโปรดฯ ให้เรียบเรียง พงศาวดารล้านช้าง⁵² และอาจเป็นไปได้ว่ายังได้โปรดให้แต่งพงศาวดารเมืองไทรบุรี พงศาวดารเมืองตรังกานู และพงศาวดารเมืองกลันตันด้วย⁵³ กระนั้นการคัดสรร รวบรวม และแปลพงศาวดารของเหล่าบ้านเมืองในอุษาคเนย์ รวมถึงการตีพิมพ์เผยแพร่ได้กระทำกันอย่างต่อเนื่องและแพร่หลายมากขึ้นในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาทิ ทรงโปรดให้เอาพงศาวดารเขมรฉบับแปล พ.ศ.2398 นำออกตีพิมพ์เผยแพร่ ปรากฏหลักฐานว่าในรัชกาลนี้ยังมีรับสั่งให้เรียบเรียงพงศาวดารเมืองหลวงพระบางตามฉบับที่มีอยู่ในศาลาลูกขุน⁵⁴ และพงศาวดารเมืองหลวงพระบาง (ในชุดประชุมพงศาวดารภาค 11) ซึ่งสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายว่า "หนังสือพงษาวดารเมืองหลวงพระบางฉบับนี้ ตามเนื้อเรื่องแสดงว่าเป็นหนังสือแต่งถวายเมื่อรัชกาลที่ 5 แต่ใครจะเป็นผู้แต่งหาทราบไม่"⁵⁵ นอกจากนี้ ยังมีผู้เรียบเรียงตำนานเมืองจำปาศักดิ์ 3 เรื่องขึ้นถวาย อันได้แก่ ตำนานเมืองนครจำปาศักดิ์ ฉบับพระยามหาอำมาตยาธิบดี, ตำนานเมืองจำปาศักดิ์ ฉบับหม่อมอมรวงศ์วิจิตร และตำนานจำปาศักดิ์ ฉบับเจ้าพรหมเทวานุเคราะห์ และเจ้าราชวงศ์เมืองนครจำปาศักดิ์⁵⁶ ทางด้านเวียดนามนั้นปรากฏหลักฐานว่า ในวันที่ 5 เดือนกันยายน และ 1 เมษายน รัตนโกสินทรศก 118 (พ.ศ.2443) นายหยอง กองปืนใหญ่ ได้แปล พงศาวดารญวน ฉบับหนึ่ง (มี 2 เล่ม) ออกเป็น

⁵¹ "บานแพนงพงศาวดารเขมร," ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 1* (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2506), หน้า 188.

⁵² "คำนำที่แจ้ง คณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่ หนังสือประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 9," *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 9* (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2545), หน้า (10)

⁵³ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, "คำนำ," ใน *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 6* (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2545), หน้า (12)

⁵⁴ *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 9*, หน้า (11)

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

ภาษาไทย (พงศาวดารนี้มีได้ระบุว่าแต่งขึ้นถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เช่น พงศาวดารอื่น) ⁵⁷

องค์ความรู้ใหม่ๆ โดยเฉพาะพงศาวดารต่างๆ ของบ้านเมืองในอุษาคเนย์ที่ปรากฏขึ้นในยุคการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย มีแหล่งที่มาจากหลายที่ บางส่วนนั้นเกิดจากความพยายามชวนชวรายของผู้นำไทย อาทิ พงศาวดารเขมรฉบับ พ.ศ.2398 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้นักองค์ด้วงโอรสสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี ซึ่งได้เป็นสมเด็จพระหริรักษ์รามธิบดีสืบเสาะหามาถวาย และมีหลายส่วนที่มีผู้นำเข้ามาทูลเกล้าถวายหรือเรียบเรียงขึ้นถวายขณะที่มีไม่น้อยโดยเฉพาะข้อมูลข้างพม่าซึ่งประมวลได้จากหนังสือพิมพ์ที่จัดทำขึ้นโดยคนต่างชาติ อาทิ บางกอกกรีตเตอร์ ⁵⁸ ขณะที่ต่อมาภายหลัง ผู้นำไทยจะได้รับความเชื่อถือจากภาครัฐหรือข้าราชการในสังกัดตะวันตก อาทิ หนังสือคำให้การชาวกรุงเก่า ซึ่งหอพระสมุดวชิรญาณได้สำเนาต้นฉบับมาจากเมืองพม่าเมื่อ พ.ศ.2454 ภายใต้ความอนุเคราะห์ของหอสมุดเมืองย่างกุ้ง ซึ่งขณะนั้นอยู่ในความดูแลของอังกฤษ ⁵⁹ หอพระสมุดวชิรญาณยังได้รับความเชื่อถือจากสถานทูตฝรั่งเศส และพนักงานราชบรรณालัยเมืองพนมเปญจัดส่งต้นฉบับเรื่อง *พิธีราชาภิเษกสมเด็จพระมณีวงศ์ พระเจ้ากรุงกัมพูชา* มาให้ (พ.ศ.2470 โดยประมาณ) นอกจากนี้ยังมีหลักฐานปรากฏว่าในปี พ.ศ.2459 “โปรเฟสเซอร์ ยอช เซเด” (George Coedès) ได้นำหนังสือพระราชพงษาวดารกรุงกัมพูชาของนักองค์นครพนมมอบให้กับหอพระสมุดวชิรญาณ ⁶⁰ ขณะเดียวกัน ไม่เป็นที่สงสัยว่าผู้นำไทยยุคปฏิรูปประเทศยังพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับอุษาคเนย์ผ่านงานเขียนและงานแปลของฝรั่งตะวันตกอีกไม่น้อย อาทิ เรื่อง *พงษาวดารลาวเฉียง* ซึ่งลงตีพิมพ์ในหนังสือวชิรญาณเป็นตอนๆ ในช่วง ร.ศ.117 และ ร.ศ.118 (พ.ศ.2441–2442) นั้น [หนังสือเรื่องนี้คือต้นเค้าของหนังสือ *พงศาวดารโยนก*ของพระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค)] ผู้เขียนระบุว่าได้อาศัย “หนังสือมหาราชวงศ์ (พงษาวดารพม่า) ซึ่งแปลและเรียบเรียงโดย ลุดเตลแนลเยานราลอาเธอร์” เป็นเอกสารในการค้นคว้าอ้างอิง ⁶¹ ในกรณีองค์ความรู้ด้านพม่า กล่าวได้ว่า ข้าราชการระดับสูงของรัฐบาลอังกฤษได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการผลิตและรวบรวมงานอันเป็นฐานข้อมูลสำคัญ

⁵⁷ *พงศาวดารญวน* (พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2509).

⁵⁸ *ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 2* (พระนคร: ก้าวหน้า, 2507), หน้า [8], [9].

⁵⁹ สุเนตร ชุตินธรานนท์, *บุเรงนองกะยอติพนธธา*, เชียงรริที่ 114 หน้า 112, 113.

⁶⁰ *ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณแปลใหม่*, พิมพ์แจกในงานศพพระตำรวจตรีพระยากำแพงรัตนฤทธิ จางวางพระตำรวจ (พระนคร: โสภณพิพรรฒธนากร, 2460), หน้า (1)–(2).

⁶¹ *วชิรญาณ* 55 (เมษายน 2442): 658.

เกี่ยวกับพม่าและประเทศอื่นๆ ในอาณานิคมอังกฤษในหลายๆ ด้าน เกิดเป็นงานเขียนทางประวัติศาสตร์และทางสังคมวัฒนธรรมที่สำคัญให้ผู้นำไทยยุคปฏิรูปประเทศ อาศัยเป็นข้อมูลในการเขียนพงศาวดารสยามและพงศาวดารของประเทศเพื่อนบ้าน อาทิ งานนิพนธ์ของ Colonel Albert Fytche เรื่อง *Burma Past and Present* งานของ Sir Arthur Purves Phayre หลายเรื่อง โดยเฉพาะ *History of Burma* (พ.ศ.2426/ ค.ศ.1883) งานชุด *British Burma Gazetteer* โดยเฉพาะ *Gazetteer of Upper Burma and the Shan States* ของ Sir J. G. Scott ทั้งนี้รวมถึงงานของ Scott เรื่อง *The Burman: His Life and Notions* (1910) ด้วย

ดังได้กล่าวไว้ข้างต้นว่าการสรรสร้างองค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ที่เกิดขึ้นนับแต่ยุคการเริ่มปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยเป็นต้นมานั้น มีทั้งการคัดสรร รวบรวม และแปล กระนั้นกิจกรรมที่นับว่าสำคัญโดดเด่นเป็นพิเศษคือการเรียบเรียงชำระ ด้วยกิจกรรมประการหลังนี้สะท้อนให้เห็นเจตจำนง เบื้องลึกของการสร้างองค์ความรู้ กล่าวคือ องค์ความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นนั้น หากเป็นไปได้จะถูกเรียบเรียงชำระให้เกิดความสมบูรณ์ กล่าวคือสามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์กับแผ่นดิน หรือเรียกโดยรวมได้ว่า “เป็นเครื่องประดับพระปัญญา และสำหรับแผ่นดินสืบไป” จึงมิใช่เรื่องแหวกธรรมเนียมที่จะเห็นงานแปลบางส่วนถูกเรียบเรียงชำระเกิดเป็นงานใหม่ที่ผิดแผกไปจากต้นฉบับเดิม อาทิ เรื่อง *พงศาวดารพม่ารามัญ* ซึ่ง “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ขุนสุนทรโวหาร กรมพระอาลักษณ์ กับขุนอักษรรามัญ นายข้าเปรียญ นายสุดเปรียญ นายจุ รวม 4 นาย เป็นล่ามแปลออกเป็นภาษาไทย เมื่อปีมะเส็ง นพศก จุลศักราช 1219 พ.ศ.2400”⁶² ซึ่งภายหลังจากที่ได้ตรวจสอบเนื้อหาในพงศาวดารฉบับนี้โดยละเอียดแล้วค้นพบว่า ความท่อนต้นของ *พงศาวดารพม่ารามัญ* ถึงสิ้นรัชกาลพระเจ้าอลองพญานั้น ต้นเรื่องได้มาจากตำนานเมืองพะโคหรือหงสาวดี ภาษารามัญ ส่วนความท่อนปลายนับแต่สิ้นรัชกาลพระเจ้าอลองพญา ผู้ชำระพงศาวดารได้นำความใน “คำให้การชาวอังวะ” ซึ่งเป็นคำให้การของธำปะระกามาเนี เจ้าเมืองเชียงแสน ซึ่งภายหลังถูกจับกุมส่งลงมายังกรุงเทพฯ ในรัชกาลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเข้ามาผสมให้เกิดความสมบูรณ์ นอกจากนี้ยังได้แต่งเสริมเนื้อหาขยายลงมาถึง “เรื่องพม่ารบกับอังกฤษ” (First Anglo-Burmese War, พ.ศ. 2367-2369)⁶³ ทั้งนี้คงเพื่อให้พงศาวดารมีเนื้อหาสาระที่ร่วมสมัยกับเหตุการณ์ในช่วงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งรัฐไทยเองก็ต้องเผชิญกับการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก

⁶² ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 10, หน้า (12)

⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า (12) – (18) และ 76.

องค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ที่ผ่านการเรียบเรียงชำระเกิดเป็นองค์ความรู้ชุดใหม่เพื่อใช้ในราชการนั้นมีตัวอย่างปรากฏเป็นจำนวนมาก แต่ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมอีกตัวอย่างหนึ่ง ซึ่งคือ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ในอดีตที่ผ่านมาจะเข้าสู่ยุคการปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย พระราชพงศาวดารที่ถูกชำระขึ้นจะมีเนื้อหาสาระที่ยึดโยงกับพระมหากษัตริย์ และราชการงานเมืองอันเกี่ยวข้องโดยตรงกับกรุงหรือราชธานีเป็นสำคัญ การกล่าวถึงเหตุการณ์ของ “เมืองต่างดาว ท้าวต่างแดน” นั้น จะมีกล่าวถึงก็ต่อเมื่อมีเหตุการณ์ให้มาเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับราชสำนักหรือพระมหากษัตริย์ของไทยโดยตรง แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า พระราชพงศาวดารฉบับดังกล่าวซึ่งสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เรียบเรียงขึ้นเมื่อ พ.ศ.2412 นั้น มีเนื้อหาสาระครอบคลุมเกินเลยไปกว่า ความเก่าที่มีมา นฤมล ธีรวัฒน์ ได้ให้ทรรศนะว่า “พงศาวดารนี้มีเนื้อหาที่เป็นทั้ง ความเก่า ความใหม่ และ ความเก่าความใหม่ เจือกัน กล่าวคือ ความเก่า จะหมายถึงเนื้อความที่ได้จากพระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ แต่อาจต่างสำนวนบ้างในบางตอน ส่วน ความใหม่ หมายถึงความที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เรียบเรียงขึ้นใหม่ ส่วน ความเก่าความใหม่ เจือกันนั้น ในบางตอนเป็นข้อความที่คัดจากฉบับเดิมแทรกกับความใหม่ แต่บางตอนเป็นการเก็บความเก่ามาเขียนเรียบเรียงขยายเพิ่มเติมกับความใหม่”⁶⁴ เป็นที่น่าสังเกตว่า ความใหม่ หรือความที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เรียบเรียงขึ้นใหม่ จะมีเรื่อง “พงศาวดารเมืองเขมรตั้งแต่จุลศักราช 1120 (พ.ศ. 2301) สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย สมัยกรุงธนบุรี จนนักองค์เองเข้ามาอยู่กรุงเทพฯ เมื่อจุลศักราช 1144 (พ.ศ. 2325)” และ “พงศาวดารญวนตั้งแต่เจ้ากิมเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ครองเมืองตั้งเกียจนถึงองเชียงสือเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร” เป็นอาทิ⁶⁵ ซึ่งจะเห็นได้ว่าเนื้อหาสาระที่เป็น ความใหม่ เป็นการขยายฐานองค์ความรู้เกี่ยวกับบ้านเมืองรอบข้างให้กว้างขวางขึ้นตามเงื่อนไขความจำเป็นของยุคสมัย

ผู้นำรัฐไทยไม่เพียงแสวงหาความรู้เพื่อเสริมสร้างภูมิปัญญาและเพื่อประยุกต์ใช้ในราชการแผ่นดินด้วยการคัดสรร รวบรวม แปล และเรียบเรียงชำระ พงศาวดารหรือพระราชพงศาวดาร แต่เพียงเท่านั้น หากยังสนใจรวบรวมศึกษา ลัทธิธรรมเนียม ของตน และของชุมชนบ้านเมืองทั้งในและรอบราชอาณาจักรของประเทศไทย การสั่งสมและเสริมสร้างความรู้ในแนวการศึกษา ลัทธิธรรมเนียม นี้ นับเป็นแนวทางที่เป็นธรรมเนียมนิยมที่รัฐอาณานิคมนิยมกระทำกัน ในกรณีอังกฤษจะนิยม

⁶⁴ “คำนำ,” ใน พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22-31, 33-41.

จัดทำหนังสือชุด Gazetteer ซึ่งจะเป็นหนังสือที่ประมวลรวมเรื่องราวอันหลากหลายของดินแดนในปกครองหรืออาณานิคม ทั้งในด้านกายภาพ ภูมิศาสตร์ ประชากร ประวัติศาสตร์ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ศาสนา คติความเชื่อ ทรัพยากร อาทิ *British Burma Gazetteer* (Vol 1, 1880) จะมีเนื้อหาสาระที่แบ่งออกเป็นบทต่างๆ ได้ดังนี้ ธรณีวิทยาและแร่ธาตุทางเศรษฐกิจ (Geology and Economic Mineralogy) พืชไม้และพืชผัก (Forest and other Vegetation) ชชาติพันธุ์วิทยา (Ethnology) ศาสนา (Religion) ประวัติศาสตร์ (History) ขนบธรรมเนียมประเพณี (Manner and Customs) ศิลปะและผลิตภัณฑ์ (Arts, Manufactures) ผลผลิตทางการเกษตรและอัตราซื้อขาย (Agriculture and Prices) ประชากร ภาษี และธุรกรรม (Population, Revenue and Trade) ประวัติการบริหารราชการแผ่นดิน (Administrative History) สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม (Mammals) ปักษาวทยา (Ornithology) สัตว์เลื้อยคลานพื้นถิ่น (Reptilian Fauna) มัจฉาวทยา (Ichthyology) ผืนทวีป (Land) ระดับน้ำในบริเวณปากอ่าว (Fresh – Water Estaurine Mollusca)⁶⁶ ไม่เป็นที่สงสัยว่า Gazetteer คือภาพสะท้อนให้เห็นถึงการสร้างและพัฒนาองค์ความรู้ของชาติมหาอำนาจตะวันตกต่ออาณานิคมที่อยู่ในปกครองเพื่อสนองประโยชน์ทั้งในทางการเมืองและเศรษฐกิจ องค์ความรู้ในลักษณะนี้เองที่ได้เติบโตขยายวงเข้าแทนที่ความรู้แบบดั้งเดิมของโลกอุษาคเนย์ที่ยึดระบบกษัตริย์ ราชสำนัก และสถาบันทางศาสนาเป็นที่ตั้ง ถึงแม้รัฐไทยจะมีได้มีศักยภาพเทียบเคียงได้กับมหาอำนาจตะวันตก แต่ก็ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมการสร้างและพัฒนาองค์ความรู้ในวิสัย Gazetteer เข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการพัฒนาทางภูมิปัญญา หลักฐานที่ยืนยันในข้อเท็จจริงตามกล่าวได้แก่การสร้างองค์ความรู้ชุด *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ*

องค์ความรู้ชุด *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ* มีที่มาจากเรื่องอันถูกนำลงตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์วชิรญาณ การออกหนังสือพิมพ์วชิรญาณนี้นับเป็นหนึ่งในโครงการของการหอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่งก่อตั้งในปี พ.ศ.2427⁶⁷ เรื่องที่ถูกนำลงพิมพ์หนังสือพิมพ์วชิรญาณ โดยเฉพาะหนังสือพิมพ์วชิรญาณพิเศษที่ออก 7 วันครั้ง 1 ได้กลายเป็นแหล่งรวมขององค์ความรู้อันหลากหลายทั้งเรื่องเก่าและเรื่องใหม่ กล่าวได้ว่านับแต่ปลายปี พ.ศ.2431 (เดือน 11) หนังสือพิมพ์วชิรญาณได้มีการจัดระเบียบการสรรหาเรื่องมาตีพิมพ์ใหม่ คือ “กรรมการประชุมกันกะเรื่องว่าจะต้องการเรื่องอะไรๆบ้าง แล้วเชิญสมาชิกผู้ชำนาญ แล้วแต่ผู้ใดจะรับแต่งเรื่องใดตามถนัด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงรับทรงพระนิพนธ์ คือ เรื่องพระราชพิธี 12 เดือน อันเป็นเรื่อง

⁶⁶ “Table of Contents,” *British Burma Gazetteer* 1 (1880),.

⁶⁷ *ตำนานหอพระสมุด* (พระนคร: ไสภณพิพิธรมณากร, 2459), หน้า 28, 29.

แต่งยากและยาวกว่าเรื่องอื่นๆ เปนเพียงอย่างแก่สมาชิก ในปีนั้นสมาชิกรับแต่งหนังสือกันมาก หนังสือวิจารณ์ปิฆวด ปิณฑ มีแต่เรื่องใหม่ ซึ่งประชุมผู้ชำนาญแต่งทั้งนั้น”⁶⁸

จากการศึกษางานชุด *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ* ซึ่งภายหลังกรมศิลปากรได้นำมาพิมพ์รวมเล่ม (มีทั้งหมด 2 เล่ม) จากประดาเรื่องอันหลากหลายซึ่งถูกนำตีพิมพ์ในหนังสือวิจารณ์ต่างกรรมต่างวาระกัน ค้นพบว่า มีเรื่องเป็นจำนวนมากที่ถูกแต่งขึ้นใหม่เกี่ยวกับลัทธิธรรมเนียมของชุมชน บ้านเมืองในขอบเขตทสิมาของประเทศไทยใหม่ และของชุมชนบ้านเมืองรอบด้าน องค์ความรู้อันมีปรากฏส่วนใหญ่ถูกคัดสรร รวบรวม เรียบเรียง และเผยแพร่ในแนวหนังสือ Gazetteer อาทิ เรื่อง “ชาติพม่า” ซึ่งถูกพิมพ์รวมอยู่ในภาคที่ 5 ของหนังสือภายใต้เรื่อง “ว่าด้วยชาวป่าชาติต่างๆ” ของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต) เป็นเรื่องว่าด้วยลัทธิธรรมเนียมของชาวป่าชาติต่างๆ ที่อยู่ในพระราชอาณาจักรสยามข้างฝ่ายเหนือ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงให้อรรถาธิบายไว้อย่างน่าสนใจว่า “หนังสือเล่มนี้แม้ในนานาประเทศก็นับถือกันว่าสมควรจะมีสำหรับบ้านเมืองทั่วทุกประเทศ เพราะพวกชาวป่ามักเป็นประชาชนที่อยู่ในประเทศนั้นๆ มาเก่าก่อน เมื่อรู้ภาษาและลัทธิธรรมเนียมที่ถือในคนจำพวกนั้นๆ ว่าเป็นอย่างไร อาจจะสอบสวนเปรียบเทียบให้รู้เรื่องพงศาวดารโบราณคดีของประเทศนั้นๆ ถอยหลังขึ้นไปได้เป็นอันมาก...”⁶⁹ หรือเรื่อง “คำให้การสมณทูตพม่า ว่าด้วยประเพณีสงฆ์มณฑลในประเทศพม่า” ซึ่งพระราชกณเฑาะว์ข้างฝ่ายไทยได้จัดบันทึกรวบรวมขึ้นจากการได้สนทนากับสมณทูตพม่าที่เข้ามารับพระพุทธรูปที่กรุงเทพฯ ในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2442 คำให้การดังกล่าวมี “ข้อความอธิบายลัทธิธรรมเนียมของสงฆ์มณฑลในประเทศพม่า ทั้งในสมัยเมื่อยังมีพระเจ้าแผ่นดินปกครองและในสมัยเมื่อประเทศตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ มีเรื่องราวน่ารู้อยู่หลายอย่าง...”⁷⁰ หรือเรื่อง “ราชกำหนดกรุงกัมพูชา เรื่องการพระศพสมเด็จพระศรีสวสดี”, เรื่อง “พิธีราชาภิเษกสมเด็จพระมณีนวศพระเจ้ากรุงกัมพูชา”, เรื่อง “ชนชาติกะเหรี่ยงเมืองไทรโยค”, เรื่อง “ประวัติสังเขปของคนชาติมั่ว เย้า มูเซอร์” และเรื่องกฎมณเฑียรบาลพม่า เป็นอาทิ⁷¹ เรื่องราวอันเป็นองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับอุษาคเนย์ที่ลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์วิจารณ์ แต่มิได้ถูกนำมารวมตีพิมพ์เป็นเล่มชุด แต่ได้ถูกแยกพิมพ์ไว้ต่างหากยังมีอีกมาก อาทิ พงศาวดารโยนก และ ว่าด้วยภาษาต่างๆ ในสยามประเทศ ของพระยาประจักษ์จักรจักร (แช่ม บุนนาค) โดยเฉพาะเรื่องหลังซึ่งมิได้ถูกนำมาตีพิมพ์แพร่หลายเท่า

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 35.

⁶⁹ “ภาค 5,” ใน *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม 1* (พระนคร: บรรณาคาร, 2515), หน้า 238.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 255-260.

⁷¹ “ภาคที่ 26 กฎมณเฑียรบาลพม่า,” ใน *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม 2*, หน้า 827-877.

เรื่องแรกมีเนื้อหาอันสะท้อนโลกทัศน์ของปัญญาชนและผู้นำยุคปฏิรูปประเทศได้อย่างน่าสนใจ ที่สำคัญคือสะท้อนให้เห็นซึ่งความพยายามอย่างแรงกล้าที่จะศึกษาสืบค้นให้ทราบถึงก่อกำเนิดของตนเองตามแนวทางการศึกษา และให้บรรดาอธิบายแบบตะวันตกยุคอาณานิคม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวถึงหนังสือเล่มนี้ว่า "พระยาประกาศกิจกรจักรประสงค์จะอธิบายว่า ประชาชนชาวสยามมีต่างกันโดยภาษาเป็นก็พวก และภาษาที่ต่างๆ กันนั้น ต้นเดิมมาแต่ภาษาใดเปนมูล ได้สืบสาวเทียบเคียง แลยกอุทาหรณ์ให้เห็นโดยพิศดาร ยังไม่มีหนังสือเรื่องใดที่จะให้ความรู้เรื่องภาษาของชาวสยามดีกว่าหนังสือที่พระยาประกาศกิจกรจักรแต่งนี้"⁷² นอกจากหนังสือหรือเรื่องที่ถูกพิมพ์รวมอยู่ในชุดลัทธิธรรมนิยมต่างๆ แล้ว ยังมีหนังสือในครรถงเดียวกันแต่ถูกตีพิมพ์ในแหล่งอื่นๆ ซึ่งมีความน่าสนใจไม่เป็นรองหนังสือในชุดลัทธิธรรมนิยม อาทิ รายงานเรื่อง *ศาลชำระความเมืองพม่า* ของพระยามหาอำมาตยาธิบดี (แสง วีระศิริ) ซึ่งได้เดินทางเข้าไปสืบราชการในเมืองพม่าเมื่อ พ.ศ.2436⁷³

กระบวนการคัดสรร รวบรวม แปล และเรียบเรียงชำระ ซึ่งท้ายที่สุดได้สร้างองค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ขึ้นมาใหม่ในยุคแห่งการปฏิรูปประเทศไปสู่ความทันสมัยนับแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสืบเนื่องมาเป็นอย่างช้านั้น ความสำคัญมิได้จำกัดอยู่เพียงความหลากหลายและลุ่มลึกขององค์ความรู้ที่ถูกนำเข้าต่างกรรม ต่างวาระ และต่างแหล่งที่มา หากแต่อยู่ที่ *จิตสำนึก* ที่อยู่เบื้องหลังกระบวนการคัดสรร รวบรวม แปล เรียบเรียงชำระ และสร้างองค์ความรู้ขึ้นมาใหม่ เพราะ *จิตสำนึก* ที่อยู่เบื้องหลังคือ บังคับกำหนดทั้งทัศนคติทิศทางการสร้างและพัฒนาองค์ความรู้ ตลอดจนรวมถึงการปรับประยุกต์ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่ต้องการจะนำไปใช้และการตีความจนก่อเกิดเป็นชุดความรู้ความเข้าใจที่มีทั้งองค์ความรู้ มาตรฐานความดีงาม ถูกต้อง รวมถึงการให้ค่าของตนเองและชุมชนบ้านเมืองรอบด้านระคนกันไป ในด้านหนึ่ง ผู้นำรัฐไทยตระหนักถึงภัยคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งความตระหนักนี้มีมาแต่ช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว⁷⁴ และปรากฏเด่นชัดในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงมีถึง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท

⁷² พระยาประกาศกิจกรจักร (แช่ม บุนนาค), *ว่าด้วยภาษาต่างๆ ในสยามประเทศ*, พิมพ์แจกในงานศพพระพิบูลย์พัฒนกร (อยู่ยง ตันตเศรษฐี) (พระนคร: โรงพิมพ์พรหมนาคร, 2462), หน้า (2), (3).

⁷³ พระยามหาอำมาตยาธิบดี (แสง วีระศิริ), *รายงานเรื่องศาลชำระความเมืองพม่า*, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์ตรี หลวงชัยอาณัติ (ทรัพย์ สุตะพานะ) (พระนคร: สยามอักษรกิจ, [ม.ป.ป.])

⁷⁴ สุเนตร ชุตินธรานนท์, *บูรณอนกะยอติพนธรา*, หน้า 145-150.

ด้วยข้อราชการทัพเมื่อเชียงตุงในช่วงต้นรัชกาล⁷⁵ ความตระหนักดังกล่าวได้สะท้อนจิตสำนึกของผู้นำไทยที่ยอมรับในความยิ่งใหญ่และเข้มแข็งกว่าของมหาอำนาจตะวันตก⁷⁶ ซึ่งส่งผลให้เกิดการชวนชวนพัฒนาองค์ความรู้และภูมิปัญญาให้กว้างขวางเท่าทันตะวันตก ธิดา สาระยา ตั้งข้อสังเกตว่า “วิชาที่ถือกันว่าเป็นความก้าวหน้าในสมัยนั้น ได้แก่ วิชาภูมิศาสตร์ วิชาดาราศาสตร์ วิชาวัดเวลา วิชาเดินเรือ และเคมีสตรี เจื่อนไขสำคัญในอันจะรู้จักความรู้เหล่านี้ก็ต้องศึกษาภาษาอังกฤษให้ใช้ได้ จึงมีผู้ศึกษาภาษาอังกฤษหลายคน การที่ประเทศสยามได้ส่งคณะทูตพร้อมล่ามชาวไทยที่รู้ภาษาอังกฤษดีไปเยือนราชสำนักอังกฤษ และฝรั่งเศส เมื่อปี พ.ศ.2400 แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการเรียนความรู้จากชาวยุโรปสมัยนั้นควบคู่ไปกับการดำเนินวิเทศব্যทางทหารทูตได้เป็นอย่างดี”⁷⁷ ในอีกด้านหนึ่ง ผู้นำรัฐไทยตระหนักว่าในขอบเขตปริมณฑลทางอำนาจเดิม ซึ่งขอบเขตอิทธิพลขยายออกสู่ประเทศราชรอบข้าง รัฐไทยมีสถานะที่เหนือกว่าทั้งในทางการเมืองและวัฒนธรรม ความตระหนักดังกล่าวได้สะท้อนจิตสำนึกของผู้นำรัฐไทยที่แสดงออกซึ่งความยิ่งใหญ่ ความชอบธรรมในการอ้างสิทธิปกครอง ควบคู่กับบทบาทของการเป็นองค์อุปถัมภ์ ผู้ปกครองและอาณาประชาราษฎร์ของรัฐประเทศราชเดิม ดังเห็นได้ในงานชุด ไทยสถาปนาภคัตริย์เขมร ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว งานชุดนี้มุ่ง “แสดงให้รู้ว่าประเทศไทยเป็นผู้ครอบครองดินแดนเขมรมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 ตั้งแต่พุทธศักราช 1975 สืบมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นรัฐสมัยที่ประเทศไทยมีอาณาเขตกว้างขวางมากที่สุด... พระองค์ก็ได้สถาปนาปกครองเองราชบุตรบุญธรรมขึ้นเป็นกษัตริย์ ครองแผ่นดินเขมรเมื่อพุทธศักราช 2337”⁷⁸ จิตสำนึกตามกล่าวบ่งชี้สถานะความเป็นมหาอำนาจและความชอบธรรมในการอ้างสิทธิครอบครอง เช่น เจ้าอาณานิคมตะวันตก จิตสำนึกนี้อยู่เบื้องหลังปัจจัยการกำหนดทิศทางการสร้างและพัฒนาองค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ของยุคสมัยนี้เช่นกัน วินัย พงศ์ศรีเพียร ระบุว่า “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ พระราชพงศาวดารเขมรอย่างย่อด้วยพระองค์เอง และพระราชทานให้นายอาร์ เกร็ง กงสุลสยามประจำปารีสไปยื่นต่อ กองต์ ชาร์ก

⁷⁵ จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง, พิมพ์ในงานศพนายพลเรือตรีพระยานาวาพลพยุหรัักษ์ (พระนคร : ไทย), หน้า 97-100.

⁷⁶ สุเนตร ชุตินธรานนท์, บุเรงนองกะยอติยนรธา, หน้า 145-155.

⁷⁷ ธิดา สาระยา, อารยธรรม-วัฒนธรรมในสังคมไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 35.

⁷⁸ ไทยสถาปนาภคัตริย์เขมร (พระนคร: ธนะการพิมพ์, 2505), หน้า ข, ค.

เชอตู โลบาร์ท เสนาบดีกระทรวงทหารเรือ และอาณานิคมของฝรั่งเศส เมื่อวันที่ 23 เดือนมกราคม ค.ศ.1864 ด้วยความหวังว่าหลักฐานฝ่ายไทยจะทำให้ฝรั่งเศสเปลี่ยนใจในเรื่องฝรั่งเศสต้องการเขมรเป็นรัฐอารักขา เพราะไทยมีหลักฐานประวัติศาสตร์ยืนยันว่าเขมรเคยเป็นเมืองออกของไทย มาแต่ก่อน”⁷⁹

กระนั้นกระบวนการที่นับว่าสำคัญยิ่งและส่งผลต่อเนื่องถึงการรับรู้ ความเข้าใจ ตลอดจนทัศนคติที่ประชาคมไทยมีต่อประเทศรอบข้างในอุษาคเนย์ปัจจุบัน คือ กระบวนการที่องค์ความรู้ถูกจัดระบบเพื่อสนองประโยชน์ให้กับรัฐไทยที่ปรับตัวเข้าสู่ความเป็นรัฐชาติ (nation state) กล่าวได้ว่าประจักษ์พยานอันแสดงถึงตัวตนของรัฐชาติไทยหรือสยามประเทศว่ามีปรากฏอยู่จริงคือตัวตนเชิงกายภาพอันได้แก่ ดินแดน ซึ่งหลักฐานร่วมสมัยจะมีนามที่ใช้เรียกต่างกันไป แต่สื่อความหมายตรงกัน อาทิ ประเทศบางกอกแคว้นแคว้นแดนสยาม หรือสยามประเทศ มีหลักฐานในพระราชสาส์น ของสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไปยังกรุงฝรั่งเศส จ.ศ.1228 (พ.ศ. 2409) ประกาศซึ่งสถานภาพของพระองค์ในฐานะพระเจ้าแผ่นดินเหนือราชอาณาจักรที่มีตัวตนชัดเจนว่า “พระราชสาส์นสมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระราชอาณาจักรฝ่ายสยาม คือแผ่นดินสยามเหนือได้ และดินแดนต่างๆ อยู่เคียงอยู่ใกล้ๆ บ้างในที่นั้นๆ” ซึ่งจะรวมเอาเจ้าประเทศราชทั้งหลายมีลาว กัมพูชา และหัวเมืองทางเหนือเป็นอาทิ⁸⁰ นอกจากประจักษ์พยานเชิงดินแดนแล้วประจักษ์พยานสำคัญอีกประการหนึ่งที่จะขาดเสียไม่ได้คือ ชีวประวัติของชาติ⁸¹ รัฐชาติยุคการแผ่ออาณานิคมต่างมีตัวตนซึ่งสอบค้นยืนยันได้จากชีวประวัติของชาติที่ชัดเจนต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นเมืองอังกฤษ หรือ “เมืองยูไนติดเคด”⁸² การมีอยู่ซึ่งชีวประวัติของชาติไม่เพียงเป็นประจักษ์พยานยืนยันการมีอยู่และคงอยู่ของรัฐชาติหนึ่งๆ แต่ยังเป็นประจักษ์พยานยืนยันในอำนาจและอธิปไตยของรัฐนั้นที่มีอยู่เหนือดินแดน ที่ผู้นำรัฐอ้างสิทธิการครอบครองโดยชอบธรรมด้วย ธิดา สาระยา ตั้งข้อสังเกตว่า ตลอดครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 25 (คริสต์ศตวรรษที่ 19) สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นช่วงเวลาที่มีบูรณภาพดินแดนของรัฐไทยถูกคุกคามอย่างมากจากภายนอก ตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 25 (คริสต์ศตวรรษที่ 19) ความต้องการรับตัว คือ การเร่งสร้างรัฐที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทุกด้าน และ

⁷⁹ วินัย พงศ์ศรีเพียร, “บรรพบุรุษของคนไทยมาจากไหน,” ใน *รวมบทความประวัติศาสตร์* 5 (มิถุนายน, 2525), หน้า 18.

⁸⁰ “เรื่องแผ่นดินเขมรเป็น 4 ภาค,” หน้า 33.

⁸¹ เคริก เจ เรย์โนลด์, “โครงเรื่องของประวัติศาสตร์ไทย,” หน้า 115.

⁸² *The Bangkok Recorder* 1 (1865) ใบที่ 3 หน้า 9, และ ใบที่ 10, หน้า 67, 68.

เพื่อตอบโต้สถานการณ์ที่เป็นการคุกคามทางการเมืองนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพยายามสร้างสำนึกแห่งเอกภาพ (sense of unity) ขึ้น เริ่มมีการเน้นแนวความคิดเกี่ยวกับ "สยามประเทศ"⁸³ และพร้อมกันไปก็ได้อำนาจองค์ความรู้อันเป็นชีวิตชีวาของชาติขึ้น ซึ่งนับเป็น จุดเริ่มต้นของการกำหนดบทบาทฐานะ ความสำคัญ ตลอดจนถึงมาตรฐานเชิงศีลธรรมของผู้นำ และบ้านเมืองในอุษาคเนย์รอบข้างรัฐชาติไทยพร้อมกันไปด้วย ทศนคติที่ประชาคมไทยมีต่อ เพื่อนบ้าน ในปัจจุบันมีต้นรากอันเกิดจากการวางรากฐานการรับรู้ความเข้าใจ จากองค์ความรู้ด้าน ประวัติศาสตร์ที่ถูกจัดระบบขึ้นในช่วงนี้เป็นปฐม

ปรากฏการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงของการเริ่มปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย คือ การจัดระบบ องค์ความรู้อันหลากหลายเพื่อนำมาใช้สร้างชีวิตชีวาของชาติขึ้น ซึ่งกระบวนการดังกล่าวมี พัฒนาการอย่างค่อยเป็นค่อยไป ทั้งนี้เพราะการสร้างชีวิตชีวาของชาตินับเป็นการกิจใหม่ที่มิได้มี รากฐานพัฒนาการมาในระบบการเขียนประวัติศาสตร์แนวตำนานและพงศาวดาร อันเป็นแนว ปฏิบัติสืบทอดมาของราชจารีตเดิม ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมอันแสดงกระบวนการจัดระบบองค์ความรู้ ที่น่าสนใจมีปรากฏในจดหมายเหตุ ร.4 (จ.ศ.ไม่มี) ซึ่งต้นฉบับได้มาจากกรมเลขาธิการ คณะรัฐมนตรี เรื่อง "ดินแดนเขมร" ซึ่งมีเนื้อหาตอนหนึ่งว่า เดิมทีเมืองเขมรเป็นเมืองมีอำนาจ ใหญ่โตครอบงำมาจนถึงเมืองลพบุรี เมืองศรีอยุธยาเดิม และเมืองไชยศรีที่แขวงนครไชยศรี ซึ่งเป็น แผ่นดินไทยฝ่ายใต้ ขณะที่แผ่นดินไทยฝ่ายเหนือซึ่งมีเมืองสุโขทัย และศรีสัชนาลัยยังต้องเสียส่วย บรรณาการแก่เมืองเขมร ต่อมาอำนาจของเขมรเสื่อมลง สมเด็จพระร่วงทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าอรรดราชผู้ครองเมืองสุโขทัยและศรีสัชนาลัย ทรงขยายอำนาจมีชัยชนะตลอดลงมา จนกระทั่งถึงชายทะเล จนถึงเมืองนครศรีธรรมราช และได้ตั้งแข็งเมืองไม่ยอมอ่อนน้อมส่งส่วยแก่ เมืองเขมร เป็นเหตุให้บ้านเมืองในปกครองของเขมรเดิมตกมาเป็นแผ่นดินของไทย ตั้งแต่นั้นมา ประเทศแผ่นดินฝ่ายใต้ ตั้งแต่เมืองไชยนาทลงมาจนกระทั่งทะเลก็ได้มีนามว่าเป็นเมืองไทยได้⁸⁴ ถึงแม้ต่อมาภายหลังองค์ความรู้เกี่ยวกับต้นกำเนิดของรัฐไทยจะได้รับการปรับเปลี่ยนแก้ไขใน รายละเอียดตามข้อมูลหลักฐานที่ค้นพบใหม่ แนวคิดที่ว่าไทยเคยตกเป็นประเทศราชของเขมร มาก่อน และปลดแอกได้ในภายหลังยังคงถูกปลูกฝังเป็นแนวคิดกระแสหลักเป็นต้นเค้าของ งานประวัติศาสตร์ ตำราเรียน และมหรสพการบันเทิงอีกหลากหลาย⁸⁵ นอกจากจดหมายเหตุ

⁸³ ธิดา สาระยา, *ตำนานและตำนานประวัติศาสตร์*, หน้า 11.

⁸⁴ "ไทยสถาปนาภคัตริย์เขมร," ใน *ไทยสถาปนาภคัตริย์เขมร*, หน้า 1-3.

⁸⁵ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *พระราชนิพนธ์ พระร่วง* ([ม.ป.ท.], [ม.ป.ป.], หน้า (7), (8).

"ดินแดนเขมร" ตามแสดงมาข้างต้นแล้ว *ประวัติศาสตร์สังเขปของสยาม* หรือ *The History of Siam* อันเป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงส่งให้กับ เซอร์จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) ยังเป็นอีกตัวอย่างสำคัญที่สะท้อนให้เห็นกระบวนการจัดระบบองค์ความรู้เพื่อสร้าง ชีวประวัติของชาติ ให้เป็นที่ปรากฏ งานพระราชนิพนธ์นี้อธิบายถึงความขัดแย้งที่รัฐไทยมีกับพม่าในสมัยอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งชัยชนะที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีเหนือพม่าหรือหงสาวดีนั้นถูกให้บรรยายว่าเป็นการนำเอกราชกลับมาสู่สยาม (Siam)⁸⁶

การจัดระบบองค์ความรู้เพื่อสร้าง ชีวประวัติของชาติ มีปรากฏเป็นหลายรูปลักษณะ อาทิ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เกิดงานประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญที่แสดง โลกทัศน์ของผู้นำรัฐไทยที่มีต่ออดีตที่ถูกจัดและทำความเข้าใจเสียใหม่ในกรอบของประวัติศาสตร์ อันมีพระมหากษัตริย์ที่เป็นทั้งศูนย์กลางและสัญลักษณ์ของ ประเทศหรือรัฐ ซึ่งรู้จักแพร่หลายในชื่อ งานโคลงภาพพระราชพงศาวดาร ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอุษาคเนย์ งานโคลงภาพนี้สะท้อนทัศนคติที่ผู้ปกครองไทยมีต่อบ้านเมืองรอบข้างในกรอบการสร้าง ชีวประวัติของชาติ ได้อย่างชัดเจน งานโคลงภาพแสดงถึงความคิดที่ลงตัว ภายหลังจากการผ่านกระบวนการการจัดระบบองค์ความรู้มาแล้วระยะหนึ่ง แนวคิดแกนหลักของ ชีวประวัติของชาติ ตามมีแสดงในงานชุดโคลงภาพ คือ การต่อสู้เพื่อรักษาไว้ซึ่งเอกราช และการขยายอำนาจเหนือบ้านเมืองประเทศราชที่คิดแข็งข้อท้าทายอำนาจดังเห็นได้ในกรณีของล้านนาประเทศ ซึ่งขณะนั้นยังมิได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทย แต่อยู่ในเป้าหมายของการผนวกยึดครอง

งาน โคลงภาพพระราชพงศาวดาร เกิดขึ้นโดยกระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงเลือกสรรเรื่องในพระราชพงศาวดาร ให้ช่างเขียนที่มีฝีมือเขียนรูปภาพ และโปรดให้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ คิดแบบทำกรอบกระจกสำหรับรูปทั้งปวงซึ่งมีจำนวน 92 แผ่น และให้มีโคลงบอกเรื่องพระราชพงศาวดารตรงที่เขียนรูปภาพเขียนติดประจำไว้ทุกกรอบโคลงที่แต่งมีจำนวนรวม 376 บท เมื่อสร้างสำเร็จแล้ว (พ.ศ. 2430) ได้โปรดให้นำไปประดับพระเมรุท้องสนามหลวงอวตมหาชน⁸⁷ เรื่องในพระราชพงศาวดาร

⁸⁶ Sir John Bowring, *The Kingdom and People of Siam*, Vol. II (Oxford University Press, 1977), p. 363.

⁸⁷ โคลงภาพพระราชพงศาวดาร, พิมพ์สนองพระคุณพระโสทรเชษฐภคินี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ในงานพระราชพิธีฉลองพระชนมายุ 5 รอบ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2526), หน้าคำนำ 8, 42, 79 และ 86.

ที่ถูกเลือกขึ้นมาแสดงมีอาทิ ภาพตีเมืองละแวกในแผ่นดินสมเด็จพระราเมศวรซึ่งมีโคลงเขียนกำกับตอนหนึ่งว่า

พระยาเขมรมาลอบด้อน	ครว้กวาน รบนอ
สมเด็จพระราเมศวร	ศักดิ์ให้
ยกพยุห์พิริยยุทธชบวน	ศึกเสด็จ ณรงค์แฮ
ลู่ทัพขับพลให้	รับล้างปลัย ขอมฯ

ภาพสมเด็จพระนเรศวรปีนค่ายพระเจ้าหงสาวดี แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช มีโคลงเขียนกำกับไว้ตอนหนึ่งว่า

ควรเห็นพิริยภาพหัว	หนณรงค์ ท่านเฮย
สยามหย่อนอิศริยลง	ราบแล้ว
เอกราชกลับคืนคง	โดยเดช พระแล
ข้าชาดอริราชแล้ว	นับร้อยปีปลาย

ภาพพิธีปฐมกรรมพระยาละแวก แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช มีโคลงเขียนอธิบายว่า

เพชรฆาฏสาตรตัดเกล้า	ขอมพระยา
ถาดมาศรองเลื้อดมา	สู่ให้
ล้างพระบาทฝ่ายโหร	พลันลั่น ช้องแฮ
พราหมณ์เป่าสังข์เสนาะได้	ฤกษ์ครั้นดนตรี
พระเกลิงราชอาสน์เบื้อง	ภิเศกสง
เฉลิมพระเกียรติปราบณรงค์	นริศร์กร้าว
เป็นปิ่นรัตนสวัสดิองค์	เอกกฤษ-ดانا
สมประสงค์พระอัคราว	เสด็จขึ้นพลับพลาฯ

ภาพแห่พระแก้วมรกนแลพระบางลงมากองธนบุรี แผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรี มีโคลงอธิบายว่า

สมเด็จพระกระษัตริย์ศึกเจ้า	จอมพลา กรเฮย
ยาตรพยุห์ปราบปัจจา	มิตรแล้ว
ล้านช้างพ่ายกฤษฏา	ธิการเกียรติ ท่านฤา
ได้พุทธมรกนแก้ว	กับทั้งพระบาง

และภาพตีเมืองตานีได้เป็นใหญ่ แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีโคลงกำกับอธิบายว่า

บันฑูรอนุราชให้	สุรสี หนานาหนา
ประทับพัทลุงโยธี	สพริบพร้อม
ดำรงสว่าตานี	ทำขัด แขนงแฮ
ปวงแขยงไปน้อม	นบให้หลายเมือง
จำจกยกพยุหจ้วง	โถมประจัญ
เอาเขตรขึ้นขอบขันท์	จูงได้
กองนำเร่งผาดผัน	พลรบ เร็วแฮ
พระเสด็จทัพหลวงให้	รีบเดินตามหนุน

ในกระบวนการจัดระบบองค์ความรู้อันหลากหลายเพื่อสร้างชีวประวัติของชาติขึ้นมานี้ ถือได้ว่าเป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่ ซึ่งเป่าประสงค์เบื้องต้น กระทำไปเพื่อให้มีประจักษ์พยานแสดงตัวตนของราชอาณาจักรไทย แต่ขณะเดียวกันก็ได้ส่งผลข้างเคียงต่อการสร้างภาพลักษณ์ของอุษาคเนย์โดยเฉพาะประเทศรอบข้างรัฐไทย บนภาคพื้นทวีปอินโดจีน อันประกอบด้วย พม่า ลาว กัมพูชา เวียดนาม และมาเลเซียในปัจจุบัน ทั้งนี้เนื่องจากจิตสำนึกที่อยู่เบื้องหลังการสร้างชีวประวัติของชาติ นั้นมุ่งแสดงให้เห็นถึงตัวตนของประเทศไทยที่ในด้านหนึ่งต้องผ่านมรสุมอันเชี่ยวกร่าเพื่อปกป้องรักษาซึ่งเอกราชนับแต่แรกสถาปนารัฐ นั่นคือการต่อสู้ “จนไทยได้เป็นอิสรภาพพ้นจากอำนาจขอม”⁸⁸ และกอบกู้เอกราชจากการต้องตกเป็นเมืองขึ้นพม่าถึง 2 ครั้ง ขณะที่ในอีกด้านหนึ่งเป็นมหาอำนาจที่มีอำนาจบารมี และคงสิทธิในการยึดครองประเทศราชรอบด้าน ตัวตนของประเทศไทยที่ถูกนำเสนอทั้งสองด้านส่งผลโดยตรงต่อการปลูกฝังความรู้สึกรักและหวงแหนในเอกราชและอธิปไตยเท่าๆ กับเกิดความภูมิใจในเกียรติยศและความยิ่งใหญ่ของชาติและประเทศ แต่ไม่ว่าจะเป็นการแสดง “ตัวตน” ในด้านใด ผลที่ตามมาคือการสร้างภาพลักษณ์ของบ้านเมือง ชุมชน และผู้นำของรัฐรอบด้านในฐานะ “ฝ่ายธรรม” ภาพลักษณ์ตามกล่าวนี้นี้ถูกตอกย้ำในกระบวนการสร้างชีวประวัติของชาตินับแต่ยุคแรกสถาปนารัฐชาติ สืบต่อมาถึงสมัยหลังผ่านกระบวนการหล่อหลอมทางสังคม (socialization) ที่มีการศึกษาในระบบเป็นสะพานส่งผ่านและปลูกฝังภาพลักษณ์นั้น ที่น่าสนใจก็คือ องค์ความรู้อันหลากหลายเกี่ยวกับเพื่อนบ้านที่ภาครัฐ

⁸⁸ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชนิพนธ์ พระร่วง, หน้า 8.

และเอกชนรับรู้และนำเข้าอย่างต่อเนื่องจากอดีตสืบทอดมามิได้ช่วยลดทอนภาพฝ่ายธรรมที่ฝังแน่นอยู่ได้

กล่าวได้ว่าสถานะองค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ในสังคมไทยได้เติบโตและพัฒนาควบคู่กับกระบวนการสถาปนารัฐชาติ (nation state) อันเป็นช่วงที่ประเทศได้ปฏิรูปสู่ความทันสมัยตามแบบอย่างตะวันตก ซึ่งตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การจัดระบบขององค์ความรู้ที่นำเข้าเพื่อสนองประโยชน์ภาครัฐในการสร้างชีวประวัติของชาติส่งผลโดยตรงต่อการกำหนดภาพลักษณ์ในทางลบต่อประเทศรอบข้าง ภาพลักษณ์ดังกล่าวได้ถูกตอกย้ำและขยายผลยิ่งขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 2470-2480 ซึ่งลัทธิชาตินิยมถูกปลูกฝังอย่างมั่นคงและเป็นระบบที่สุด ลัทธิชาตินิยมมีส่วนสำคัญในการสร้างจิตสำนึกที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในรัฐและ “ทำให้เกิดจิตสำนึกว่ามี ‘คนอื่น’ ที่อาจก่อปัญหาแก่ ‘พวกเรา’ ซึ่งทำให้ต้องร่วมมือกัน สามีคึกกันเพื่อจะพึ่งตัวเองได้... และสามารถต่อต้าน ‘คนอื่น’ ที่จะเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของรัฐด้วย”⁸⁹ ซึ่งในที่นี้ คนอื่น นั้นได้แก่ประชาคมของประเทศรอบข้างที่คอยมุ่งทำลายอิสรภาพของชนชาติไทย ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างเด่นชัดได้แก่ เนื้อหาที่มีกล่าวในหนังสือ หลักไทย ของขุนวิจิตรมาตรา (รองอำมาตย์โท สง่า กาญจนาคพันธุ์) ซึ่งเป็นหนังสือที่ได้รับพระราชทานรางวัลชั้นที่ 2 (พ.ศ.2471) ความตอนหนึ่งในหนังสือนี้ระบุว่า “อิสรภาพของชนชาติไทยได้สลายไปหลายครั้ง แต่มีพระมหากษัตริย์เป็นหัวหน้ากู้ได้เสมอ ในยุคมัธยมประวัติไทยสยามเสียอิสรภาพแก่ขอม พระเจ้าพรหมเป็นหัวหน้ากู้ได้คราวหนึ่ง และพระเจ้าศรีอินทราทิตย์ กู้ได้คราวหนึ่ง ในยุคปัจจุบันประวัติไทยสยามเสียอิสรภาพแก่พม่า 2 ครั้ง สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นหัวหน้ากู้ได้คราวหนึ่ง พระเจ้ากรุงธนบุรีก็กู้ได้คราวหนึ่ง”⁹⁰ ไม่เป็นที่สงสัยว่าองค์ความรู้ที่กำหนดภาพลักษณ์ของตัวแทนฝ่ายธรรมได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อการพัฒนาองค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ในสังคมไทยระยะยาวถึงปัจจุบัน

งานวิจัยส่วนนี้มุ่งจะเปิดประเด็นให้เห็นถึงเงื่อนไขปัจจัยทางประวัติศาสตร์ที่มีส่วนกำหนดสถานะองค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ในสังคมไทย โดยมีจุดเน้นอยู่ที่ประเทศรอบข้างรัฐไทย งานวิจัยมิได้มีจุดประสงค์จะนำองค์ความรู้ที่มีอยู่อย่างหลากหลายโดยเฉพาะงานสิ่งพิมพ์มาตีแผ่ แต่มุ่งที่จะเปิดมิติที่อยู่เบื้องหลังการรับรู้และเข้าใจประเทศเพื่อนบ้านรอบด้านเพื่อแสดงให้เห็นว่า

⁸⁹ สายชล สัตยานุรักษ์, ชาติไทยและความเป็นไทย โดยหลวงวิจิตรวาทการ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), หน้า 36.

⁹⁰ ขุนวิจิตรมาตรา, หลักไทย (พระนคร: โอเดียนสโตร์, 2506), หน้า 201, 802.

องค์ความรู้ที่ถูกนำเข้าโดยผ่านกระบวนการคัดสรร รวบรวม แปร เรียบเรียงชำระ และจัดระบบให้ เกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่โดยภาครัฐนั้นได้ถูกกระทำขึ้นอย่างมีทิศทาง เพื่อสนองตอบต่อ ประโยชน์ทางการเมืองเป็นที่ตั้ง องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่ถูกหล่อหลอมเป็นเนื้อเดียวกับชีวประวัติ ของชาติไทยจึงเป็นเรื่องยากยิ่งที่จะแก้ไข ตัดทอนหรือปรับปรุงให้ทันสมัย เพราะกิจกรรมดังกล่าว ย่อมส่งผลกระทบต่อ ตัวตนของรัฐชาติ ที่ประชาคมในสังคมยึดมั่นว่าตนได้ร่วมอยู่เป็นอันหนึ่งอัน เดียว ไม่เป็นที่สงสัยว่า กระบวนการคัดสรร รวบรวม แปร เรียบเรียงชำระ และจัดระบบนั้นมีพล วัตรซึ่งส่งผลต่อการขยายฐานขององค์ความรู้และการปรับเปลี่ยนมิติมุมมองหรือโลกทัศน์ที่ เกี่ยวเนื่องกับอุษาคเนย์ กระนั้นแนวคิดกระแสหลักบนฐานขององค์ความรู้เดิมก็ยังคงยึดพื้นที่และ เหวที่ทางความรู้ภาคประชาชนได้อย่างเหนียวแน่น งานวิจัยนี้มีได้ปฏิเสธหรือมองข้ามกระบวนการ จัดระบบองค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ที่ยังคงมีอย่างต่อเนื่อง และเข้มข้นหลังยุคการปฏิรูปประเทศให้ ทันสมัยในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว แต่จุดประสงค์ของผู้วิจัยในขั้นนี้เพียงมุ่งจะตีแผ่ให้เห็นต้นตอของกระบวนการกำหนด ทิศทางและสถานะขององค์ความรู้ อันได้กลายเป็นบรรทัดฐานส่งต่อมาถึงปัจจุบัน ซึ่งรายละเอียด นอกเหนือจากนี้โดยเฉพาะในส่วนของตำราเรียนมีปรากฏอยู่แล้วในภาคอื่นๆ ของงานวิจัยชุดนี้

บรรณานุกรม

- กฎมณเฑียรบาล. ใน *เรื่องกฎหมายตราสามดวง*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2521.
- กรรณิการ์ สารทปรง. *โลกทัศน์ทางการเมืองของชนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 1: ศึกษาจากเรื่องราวราชอิราษ สามกก และไซอัน*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. 2536.
- ขจร สุขพานิช. *ข้อมูลประวัติศาสตร์: บางกอก*. กรุงเทพฯ: แสงรุ่งการพิมพ์, 2524.
- ขจร สุขพานิช. หนังสือพิมพ์บางกอกคาเลNDARของหมอบรัดเลย์ พ.ศ. 2402-2415. ใน *ก้าวแรกของหนังสือพิมพ์ในประเทศไทย*. พระนคร: [ม.ป.ป.], 2514. (พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ นางชิต ชุมไพโรจน์ 2514).
- คำจากฎที่พระเจดีย์ศรีสองรักษ์เมืองด่านซ้าย. ใน *ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1*. พระนคร: สำนักนายกรัฐมนตรี, 2510.
- คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร: ไสภณพิพรรฒธนากร, 2459. (แจกในงานปลงศพ เหยียน พุกกณานนท์ ภรรยาพระยาสุรินทรภักดี).
- คำให้การชาวอังวะ. ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 11*. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2507.
- คำให้การมหากษัตริย์มหาโค. ใน *ประชุมพงศาวดารเล่ม 11*. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2507.
- โคลงภาพพระราชพงศาวดาร*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2526. (พิมพ์สนองพระคุณพระโศทรเชษฐภคินี สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา ในงานพระราชพิธีฉลองพระชนมายุ 5 รอบ).
- จดหมายเหตุลวงอุดมสมบัติ*. กรุงเทพฯ: วิคตอรีเพาเวอร์พอยท์, 2530.
- จดหมายเหตุกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 เรื่องระยะทางจากเมืองหงสาวดี ถึงเมืองเมาะตะมะ จ.ศ.1157 (พ.ศ. 2338). ใน *รวมเรื่องเมืองกาญจนบุรี*. พระนคร: [ม.ป.ป., 2511]. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเทพมงคลรังษี 2511).
- จดหมายเหตุของหมอบรัดเลย์. ใน *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 5*. พระนคร: ก้าวหน้า, 2507.
- จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง*. พระนคร: ไทย, [ม.ป.ป.]. (พิมพ์ในงานศพนายพลเรือตรีพระยานาวาพลพยุหรัักษ์).
- จารึกเขาสุมณญ. ใน *จารึกสุโขทัย*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526.
- จารึกวัดศรีชุม. ใน *จารึกสุโขทัย*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2526.

จิตร ภูมิศักดิ์. **โครงการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา.**

กรุงเทพฯ: ดวงกลม, 2524.

ชาญชัย อรรถรงค์. **บทบาทของในประวัติศาสตร์ไทย-พม่า. เมืองโบราณ (กรกฎาคม-**

กันยายน 2527).

ชีวิตและผลงานของศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์. ใน **ยอร์ช เซเดส์กับตะวันออกศึกษา**

รวมบทความแปล. แปลโดย อรุณทิพย์ ขาตรูปะมัย. กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2542.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า. **อธิบายของ สมเด็จพระเจ้าดำรงราชานุภาพ เรื่อง**

พิธีราชาภิเษกสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. ใน ภาคที่ 21 เรื่องพิธีราชาภิเษก สมเด็จพระเจ้า

ศรีสวัสดิ์ พระเจ้ากรุงกัมพูชา. ใน ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ เล่ม 2. ทรงแปลถอดโดย

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. พระนคร: บรรณาคาร, 2515.

ตำนานหอพระสมุด. พระนคร: ไสภณพิพรรฒธนากร, 2459.

ไทยสถาปนาภคสมัยเชมร. พระนคร: ธนะการพิมพ์, 2505.

ตำราการยกทัพ สำนวณคร่าวเตรียมรบพม่า ในรัชกาลที่ 2. พระนคร: ไสภณพิพรรฒธนากร,

2464.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยา

ทิพากรวงศ์ฉบับตัวเขียน. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2539.

ธิดา สารยา. **ตำนานและตำนานประวัติศาสตร์กับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น**

กรุงเทพฯ: Pitakaksorn Printing, 2525.

ธิดา สารยา. **อารยธรรม-วัฒนธรรมในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์**

มหาวิทยาลัย, 2545.

นายหนวย. **หมอบรัดเลย์. พระนคร: [ม.ป.ป.], 2508. (บรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพ**

นายจักษ์ ภักดี (จง จันทะเวส) 2508).

นิยดา เหล่าสุนทร. **การฟื้นฟูอักษรศาสตร์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า**

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, 2539.

ประชากรกิจกรจักร, พระยา (แช่ม บุนนาค). ว่าด้วยภาษาต่างๆ ในสยามประเทศ. พระนคร:

ไสภณพิพรรฒธนากร, 2462. (พิมพ์แจกในงานศพพระพิบูลย์พัฒนากร (อยู่ยง ตันต
เศรษฐี).

ประชุมจดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์. พระนคร: ไสภณพิพรรฒธนากร, 2473.

(พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมมารดาหม่อมราชวงศ์แสงรัชกาลที่ 4).

ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร: คลังวิทยา, 2507.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 6. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
กรมศิลปากร, 2545.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 9. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
กรมศิลปากร, 2545.

ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 2. พระนคร: ก้าวหน้า, 2507.

พงศาวดารเขมร. ใน **ประชุมพงศาวดารเล่ม 1.** พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2506.

พงศาวดารญวน. พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2509.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด).
พระนคร: คลังวิทยา, 2507.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. ใน **ประชุมพงศาวดาร
ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1.** พระนคร: ก้าวหน้า, 2506.

**พระราชสาส์นในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานไปยังประเทศ
ต่างๆ ภาค 1.** พระนคร: รุ่งเรืองธรรม, 2501. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ
หม่อมเจ้าเสรรฐศิริ กฤดากร).

ภาค 5. ใน **ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม 1.** พระนคร: บรรณาการ, 2515.

ภาคที่ 21 เรื่องพิธีราชาภิเษก สมเด็จพระเจ้าศรีสวัสดิ์ พระเจ้ากรุงกัมพูชา. ใน **ลัทธิธรรมเนียม
ต่างๆ เล่ม 2.** ทรงแปลถอดโดย สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. พระนคร:
บรรณาการ, 2515.

ภาคที่ 26 กฎมณเฑียรบาลพม่า. ใน **ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม 2.** พระนคร: บรรณาการ,
2515.

**มกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระ. พระราชนิพนธ์
พระร่วง.** [ม.ป.ท.], [ม.ป.ป.].

มหาอำมาตยาธิบดี, พระยา (แสง วีระศิริ). รายงานเรื่องศาลชำระความเมืองพม่า. พระนคร:
สยามอักษรกิจ, [ม.ป.ป.]. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์ตรีหลวงชัยอาณัติ
(ทรัพย์ สุตะพานะ).

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. ชักนาคติกดำบรรพ์ และพระราชพิธีอินทราภิเษก. ใน **ศรีษไมยาจารย์**
กรุงเทพฯ: เฟื่องฟ้า, 2546.

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณแปลใหม่. พระนคร:
โสภณพิพรรฒธนากร, 2460. (พิมพ์แจกในงานศพ พระตำรวจตรีพระยากำแพงรัตนฤทธิ
จางวางพระตำรวจ).

เรย์โนลด์ส, เคร็ก เจ. โครงเรื่องของประวัติศาสตร์ไทย. ใน *ไทยคดีศึกษา: รวมบทความทางวิชาการ เพื่อแสดงมุขิตาจิต อาจารย์พันเอกหญิงคุณนิออน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2533.

เรื่องแผ่นดินเขมรเป็น 4 ภาค. *ประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4 ภาคปกิณณกะ ภาค 1*. พระนคร: พระจันทร์, 2493. (พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์)

เรื่องพม่าเจรจาความเมืองไทย. ใน *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 10*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2542.

ลำดับสกุลดุษณีกับโบราณคดีมอญ. พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2508. (พิมพ์ในงาน ฉาปนกิจศพ คุณหญิงจำเริญ พิพิธมนตรี).

วชิรญาณ 55 (เมษายน 2442).

วิจิตรมาตรา, ชุน. *หลักไทย*. พระนคร: โอเดียนสโตร์, 2506.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. บรรพบุรุษของคนไทยมาจากไหน. ใน *รวมบทความประวัติศาสตร์* 5 (มิถุนายน, 2525).

วินัย พงศ์ศรีเพียร. อโยธยาปุระ-ศรีอยุธยา. ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ). *ความขบถย้อนของประวัติศาสตร์: พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, 2543.

ศรีศักร วัลลิโภดม. *เมืองโบราณในอาณาจักรสุโขทัย*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532.

สายชล สัตยานุรักษ์. *ชาติไทยและความเป็นไทย โดยหลวงวิจิตรวาทการ*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

สุนทร ชูตินทรานนท์. *บุเรงนองกะยอติพนรธา กษัตริย์พม่าในโลกทัศน์ไทย*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2539.

สุวิทย์ พิทักษ์. *ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ร.ศ.112-113*. กรุงเทพฯ: ครูสภา, 2519.
หนังสือเรื่องพระเจ้าราชาธิราช. พระนคร: โรงพิมพ์ปัดเล, 2423.

The Bangkok Recorder 1, 12 (1865).

The Bangkok Recorder 1, 17 (1865).

The Bangkok Recorder 2, 2 (1866).

The Bangkok Recorder 2, 13 (1866).

The Bangkok Recorder 2, 14 (1866).

The Bangkok Recorder 2, 16 (1866).

The Bangkok Recorder 2, 18 (1866).

The Bangkok Recorder 2, 21 (1866).

Bowring, Sir John. *The Kingdom and People of Siam, Vol. II*. Oxford University Press, 1977.

British Burma Gazetteer 1 (1880).

Mannikka, Eleanor. *Angkor Wat: Time, Space and Kingship*. Honolulu: University of Hawaii Press, 1996.

Santance Phasuk and Philip Stott. *Royal Siamese Maps: War and Trade in Nineteenth Century Thailand*. Bangkok: River Books, 2004.

Sunait Chutintaranond. 'Mandala' 'Segmentary State' and Politics of Centralization in Medival Ayudhya. *Journal of the Siam Society* 78: 1 (1990).

Tej Bunnag. *The Provincial Administration of Siam 1892-1915*. London: Oxford University Press, 1977.

Thongchai Winichakul. *The Other within*. [n.p.], [n.d.]. (unpublished).

Thongchai Winichakul. Trying to Locate Southeast Asia from its Navel: Where is Southeast Asian Studies in Thailand" *Journal of the Center for Khmer Studies* 6 (2004).

Thongchai Winichakul. *Siam Mapped: A History of the Geo-body of a Nation*. Silkworm Books, 1994).

Vella, Walter F. *Siam Under Rama III 1824-1851*. New York, 1957.

อุษาคเนย์กับกระบวนการกล่อมเกลாதาสังคมผ่านการศึกษาในระบบ:

พม่าในแบบเรียนของไทย

นิตยาภรณ์ พรหมปัญญา *

มาโนช พรหมปัญโญ **

การเข้าใจอดีตนั้นคือประวัติศาสตร์ เข้าใจคือการกล้าเผชิญหน้า ไม่ปิดบัง อย่าเป็นทาสความรู้ประวัติศาสตร์ซึ่งสร้างและบงการโดยผู้มีอำนาจ กลุ่มเดียว เราต้องเข้าใจว่าความรู้เกี่ยวกับอดีตนั้นสร้างใหม่ได้เรื่อยๆ เพราะทัศนะมุมมองของสมัยที่เขียนประวัติศาสตร์นั้นเปลี่ยนอยู่เสมอ การเปลี่ยนประวัติศาสตร์ที่สังคมไทยกลัวนักหนา ที่จริงเป็นเรื่องปกติที่ควรปล่อยให้เกิดขึ้น ถ้าไม่ยอมให้อดีตเป็นอดีตที่ผ่านเลย เราต้องกล้าเปลี่ยนปัจจุบัน และสร้างอนาคตให้ข้ามพ้นอิทธิพลที่อดีตส่งผ่านมา¹

องค์ความรู้ประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับประเทศ พม่า/เมียนมาร์ ที่ยึดต้นแบบทางความคิดและข้อมูลจากงานประวัติศาสตร์นิพนธ์² ประเภทพงศาวดารซึ่งส่วนใหญ่ถูกผลิตขึ้นในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ขณะที่คนไทยปัจจุบันรู้จัก พม่า (หรือในเอกสารโบราณเขียนว่า พะม่า) มาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ดังที่ ส.พลายน้อย ได้อธิบายถึงความเป็นมาของพม่าและชื่อนั้นว่า

นักประวัติศาสตร์ฝรั่งว่าเดิมทีเดียวเรียกพวกพม่าว่า “มเยน”(Myen) ซึ่งเสียงใกล้เคียงว่า “เมียน” ซึ่งจีนบางพวกใช้เรียกพม่า พวกไตหรือไทยใหญ่เรียก

* อาจารย์ประจำโครงการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

** ผู้ช่วยนักวิจัย สถาบันวิจัยสังคมและสิ่งแวดล้อม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

¹ ธงชัย วินิจจะกูล, “ไทยรบพม่า: เหตุและผลที่คนเรารบกัน,” *ฟ้าเดียวกัน* 3, 3 (กรกฎาคม-กันยายน, 2548): 16.

² นิธิ เอียวศรีวงศ์ ให้ความหมายของคำว่าประวัติศาสตร์นิพนธ์ ว่าเป็น การศึกษาถึงการเขียนประวัติศาสตร์และรวมถึงการสร้างประวัติศาสตร์ขึ้นมาในโลกตะวันตก ประวัติศาสตร์นิพนธ์เป็นเครื่องมือและความรู้จำเป็นสำหรับนำไปสู่การค้นหาคำตอบว่าประวัติศาสตร์คืออะไรและจะทำให้สามารถสร้างคำตอบทางประวัติศาสตร์ที่เป็นของตนเองได้ ดูใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, *กรุงแตก, พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย: ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์*, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), หน้า 14.

พม่าว่า “ม่าน” พวกกะเหรี่ยงสาขาหนึ่งเรียกพม่าว่า “ปโย” นักประวัติศาสตร์ชาวโปรตุเกสว่าชื่อ พม่า มาจากคำว่า “พรมมา” หรือ “พรมมา” เพราะเป็นพวกที่อพยพจากเหนือเข้าไปอยู่ตามลำน้ำพรมบุตร มณฑลยูนนาน ประเทศอินเดีย³

ขณะที่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายเรื่องการเรียกชื่อประเทศพม่าไว้ว่า

ตามประเพณีพม่า มิได้เรียกบ้านเมืองของตนว่า “ประเทศพม่า” ใช้นามประเทศว่า “กรุงอังวะ” พระนามพระเจ้าแผ่นดินพม่าก็เรียกแต่ว่า “พระเจ้าอังวะ” มาแต่โบราณ ดูประหลาดที่เหมือนกับประเพณีไทยเราเรียกนามประเทศว่า “กรุงศรีอยุธยา” และใช้พระนามพระเจ้าแผ่นดินว่า “พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา” มาแต่โบราณอย่างเดียวกัน จนถึงรัชกาลที่ 4 ไทยจึงได้เปลี่ยนเรียกว่า “ประเทศสยาม” และใช้พระนามพระเจ้าแผ่นดินเฉพาะพระองค์⁴

1. พม่าในพงศาวดารและ ไทยรบพม่า

การเรียนรู้เรื่องราวเกี่ยวกับพม่าอย่างเป็นสาธารณะเกิดขึ้นในงานพระนิพนธ์ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเรื่อง ไทยรบพม่า ส่วนในงานจำพวกพงศาวดาร พระราชพงศาวดาร ถือว่าเป็นแบบเรียนเพื่อสร้างความรู้เกี่ยวกับอาณาจักรใกล้เคียงที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับรัฐไทย ดังนั้นความรู้ที่บรรจุอยู่ในงานดังกล่าวจึงเป็นเรื่องจำเพาะไปที่กลุ่มชนชั้นนำของรัฐไทย มิได้เป็นความรู้สาธารณะดังเช่นผลงานของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ก่อนที่จะเข้าสู่บทความเรื่องพม่าที่อยู่ใน ไทยรบพม่า นั้น จึงขอกล่าวอธิบายให้เห็นภาพของความรู้เรื่องพม่าที่อยู่ในพงศาวดารเพื่อเปรียบให้เห็นถึงลักษณะ และรูปแบบของพม่าในงานดังกล่าวกับงานนำความรู้เกี่ยวกับบางส่วนของพงศาวดารออกมาเผยแพร่สู่สาธารณะ

³ ศ. พลายน้อย, *เล่าเรื่องพม่าสมัย* (กรุงเทพฯ: พิมพ์คำ) 2544, หน้า 23.

⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า*, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: รุ่งวัฒนา, 2514), หน้าค่านำ 19-20.

บ่อยครั้งเนื้อความที่เกี่ยวกับพม่าได้ปรากฏในพงศาวดาร ซึ่งจำนวนหนึ่งมีการพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือชุดประชุมพงศาวดาร* และได้มีการพิมพ์ตามแต่โอกาสสำคัญต่างๆ ด้วยเสมอ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวถึงประโยชน์ของพงศาวดารทั้งหลายดังนี้ว่า

ในเวลาที่ตั้งหนังสือเรื่องราวในโบราณคดี ข้าพเจ้าต้องหยิบหนังสือประชุมพงศาวดารมาอาศัยสอบสวน อยู่เสมอไม่มีใครขาด จนรู้สึกหนังสือพวกนี้ช่างมีประโยชน์เสียจริงๆ หากไม่มีหนังสือประชุมพงศาวดารไว้ให้หยิบตรวจตราได้ง่ายๆ การตั้งหนังสือเรื่องโบราณจะช้าและลำบากมิใช่น้อย⁵

อย่างไรก็ตาม เนื้อหาเกี่ยวกับพม่าที่ปรากฏในพงศาวดารนั้น ถือได้ว่าเป็นตัวเอกหนึ่งที่กล่าวถึงเป็นอย่างมากในพงศาวดาร การกล่าวถึงมักเป็นไปในแง่ของคู่สงคราม การรบพุ่งกันระหว่างพม่ากับไทย โดยมองจากไทยเป็นศูนย์กลาง เพราะฉะนั้นเนื้อหาที่เกี่ยวกับพม่าในการรบจึงเป็นไปในทำนองที่ว่า ไม่มีคุณธรรม พม่าโหดร้าย และพม่าเป็นผู้บุกรุกและรุกราน ดังที่ปรากฏใน คำให้การชาวกรุงเก่า ว่า

ในเวลากลางคืนเมื่อ ณ วัน 3 4 9 5 ค่ำ จุลศักราช 1128 ได้ฆ่าฟันผู้คนล้มตายลงเป็นอย่างมาก เอาไฟเผาโรงงานบ้านเรือนภายในพระนครศรีอยุธยา เสียเป็นอันมาก ขณะนั้นพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาและพระมหาดิถีพระราชนิเวศน์กับพระราชวงศานุวงศ์ ก็หนีกระจัดกระจายกันไป พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา เสด็จหนีไป ชุ่มชอนอยู่ประมาณสิบเอ็ดสิบสองวัน ก็เสด็จสวรรคต พวกพม่าก็ตามจับได้ พระมหาดิถีและพระราชโอรสธิดา พระราชวงศานุวงศ์ แล้วให้กวาดต้อนผู้คนช้างม้า เก็บบริวารแก้วแหวนเงินทองไปยังกรุงอังวะเป็นอันมาก⁶

* การจัดพิมพ์เผยแพร่ประชุมพงศาวดาร เริ่มขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2457 เป็นต้นมา ในนามว่า ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1 ในโอกาสที่สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ทรงมีพระประสงค์จะพิมพ์หนังสือแจกในงานพระศพ หม่อมเจ้าदनัยวรุณ, ท.จ. ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดัย กรมพระจักรพรรดิพงษ์ ซึ่งสิ้นชีพิตักษัย เมื่อ พ.ศ. 2455 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ในฐานะสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณ จึงเห็นควรพิมพ์ให้เป็น "การพระกุศลสาธารณะประโยชน์" ซึ่งเป็นต้นเค้าให้แก่การจัดพิมพ์ครั้งต่อมาอย่างต่อเนื่องในลักษณะเดียวกัน เช่น ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 2 พ.ศ. 2457 จัดพิมพ์พระราชทานในงานศพ พักทอง ราชินีกุล พ.ศ. 2457 เป็นต้น

⁵ ประชุมพงศาวดารเล่ม 3 (กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณา, 2506), หน้า คำนำ (3).

⁶ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ (พระนคร: คลังวิทยา, 2515), หน้า 437-438.

ภาพความโหดร้ายของพม่าได้ถูกกล่าวถึงในจดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสของมองเซนเยอร์บริโกต์ถึงผู้อำนวยการคณะต่างประเทศ ซึ่งบรรยายถึงการกระทำของทหารพม่าที่เข้ามาฆ่าแม้กระทั่งพระสงฆ์ ซึ่งถือว่าเป็นเสมือนตัวแทนของพระพุทธศาสนา เป็นที่เคารพและศรัทธา อาจจะกล่าวได้ว่าแม้กระทั่งพม่าเองเป็นเมืองพุทธเหมือนกับไทย พม่ายังทำร้ายและนับประสาอะไรกับประชาชนคนทั่วไป พม่าก็ฆ่าได้ทั้งนั้น เป็นการขยายภาพให้เห็นถึงความเหี้ยมโหดอย่างชัดเจน ดังข้อความต่อไปนี้

เมื่อพม่าเข้ากรุงได้แล้วนั้นพม่าได้เอาไฟเผาบ้านเรือนทำลายข้าวของต่าง ๆ อยู่ 15 วัน แล้วได้ฆ่าฟันผู้คนไม่เลือกว่าคนมีเงินหรือไม่มีเงินก็ฆ่าฟันเสียสิ้น แต่พวกพม่าพยายามฆ่าพระสงฆ์มากกว่า และได้ฆ่าเสียนับจำนวนไม่ถ้วน ข้าพระเจ้าเองได้เห็นพม่าฆ่าพระสงฆ์ในตอนเช้าเวลาเดียวเท่านั้นกว่า 20 องค์⁷

ในทำนองเดียวกันการสงครามกับพม่าที่ทาดินแดงนั้นได้มีนิราศเล่าเหตุการณ์การรบระหว่างพม่ากับไทยไว้ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าเรื่องของพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งในการกล่าวถึงการกระทำของพม่าในการทำลายบ้านเมืองของไทย

คิดมาก็เป็นนาอนิจจัง	ด้วยกรุงเป็นที่ตั้งพระศาสนา
ทั้งอารามเจดีย์ที่บูชา	ปฏิมาฉลององค์พระทรงญาณ
ก็ทำลายยับยู่เป็นผุยผง	เหมือนพระองค์เสด็จดังสังขาร
ยังไม่สิ้นศาสนามอรรธาน	ทั้งเจดีย์วิหารก็สูญไป ⁸

นิราศทาดินแดง กล่าวถึงพม่าโดยมีน้ำเสียงที่เป็นศัตรูคู่อาฆาตอย่างเห็นได้ชัดเจน ดังปรากฏในเนื้อความต่อไปนี้

ไอ้ชาติพม่ามันอาธรรม	เที่ยวล้างขอบขันท์ทุกพารา
แต่ก่อนก็มีให้มีความสุข	รบรุกฆ่าฟันเสียหนักหนา
แต่บ้านล่างเมืองเซกั้วดว	ยับเยินเป็นป่าทุกตำบล

⁷ จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสของมองเซนเยอร์บริโกต์ถึงผู้อำนวยการคณะต่างประเทศ, ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 9 (พระนคร: ก้าวหน้า, 2508), หน้า 420.

⁸ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, เรื่องพระราชนิพนธ์ นิราศทาดินแดง ใน ประชุมเพลงยาวฉบับหอสมุดแห่งชาติ (พระนคร: คลังวิทยา, 2515) หน้า 14, 15, 34.

มันไม่คิดบาปกรรมทำลำบาก แต่พลัดพรากจากกันทุกแห่งหน
มันเหลืออสังขัตถ์ชน ครั้นนี้จะป็นปฐวี⁹

ขณะเดียวกัน สังคีตยวงศ์ ได้กล่าวถึงภาวะการณของบ้านเมืองที่ตกอยู่ภายใต้ภาวะของสงครามซึ่งพม่าได้ทำลายบ้านเรือนและทำให้ชีวิตของผู้คน ทำให้หมู่บ้าน ครอบครัวยังต้องแตกแยกพลัดพรากจากกัน อีกทั้งพระพุทธศาสนา พระสงฆ์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นที่พึ่งทางจิตใจของผู้คนในยามสงครามได้เป็นอย่างดี ก็ต้องได้รับผลกระทบจากสงครามครั้งนี้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

บ้านเมืองอยู่ในสภาพไม่ต่างไปจากกาลกลียุค พระพุทธศาสนาดกต่างจนพระภิกษุไร้อาหารที่เคยได้จากออกบิณฑบาต ต้องพากันสีกออกหาเลี้ยงชีพตามสติกำลัง ส่วนพวกมิจฉาภิภูมิจึงหลายต่างจึงกันทำลายพระพุทธรูปพระธรรมวินัย และพระไตรปิฎกเพื่อย่อยแ่งเอาของมีค่าไปใช้เป็นประโยชน์ส่วนตน¹⁰

ในส่วนองงานทางวิชาการที่น่าสนใจที่กล่าวถึงวาระของการเสียกรุงศรีอยุธยา นั้น ถูกตีพิมพ์ในวารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ วารสารดังกล่าวเป็นเสมือนพื้นที่ให้นักคิด นักเขียนรุ่นใหม่ในช่วงทศวรรษ 2500 บทความดังกล่าวเขียนขึ้นโดย ถม ทรูแปง เป็นบทความที่กล่าวถึงความพ่ายแพ้ และสภาพของเมืองที่ตกอยู่ภายใต้ภาวะของสงครามและหลังสงครามคราวเสียกรุงฯ ครั้งที่สอง กล่าวว่

ณ วันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2310 กรุงก็ถูกตีแตก สมบัติพัสดุในพระราชวัง และตามวัดวาอารามต่าง ๆ กลายเป็นสิ่งปรักหักพังและเฝ้าถ่านไปสิ้น พวกป่าเถื่อนที่ได้ชัยชนะนี้ ยิ่งแสดงความโกรธแค้นหนักขึ้น เพราะไม่ได้ทรัพย์สินสมบัติดังความโลภ เพื่อให้หายแค้น พม่าได้แสดงความทารุณโหดร้ายแก่ชาวเมืองทั้งหลายถึงกับจับคนมาลนไฟที่สันเท้าเพื่อให้บอกว่าได้ซ่อนทรัพย์สินสมบัติไว้ที่ไหน ทั้งยังนำลูกสาวมาข่มขืนชำเราให้ร้องลั่นอยู่ต่อหน้าบิดาด้วย พวกพระก็ถูกหาว่าซ่อนสมบัติไว้มาก จึงถูกทิ่มแทงด้วยลูกศรและปลายหอกจนตัวปฐ และหลายต่อหลายรูปถูกตีด้วยท่อนไม้จนตายคาที่ วัดวาอาราม

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 35.

¹⁰ สมเด็จพระวันรัต, สังคีตยวงศ์, แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษณมณ) (พระนคร: โรงพิมพ์ไท, 2466), หน้า 408-412, 423, 424.

ตลอดจนบริเวณที่กว้าง ล้วนเต็มไปด้วยซากศพแม่น้ำลำคลองก็เต็มไปด้วยซากศพเช่นเดียวกัน เป็นเหตุให้ฝูงแมลงวันพากันมาตอมอยู่อย่างมากมาย ก่อให้เกิดความรำคาญแก่กองทัพพม่าเป็นอันมาก เสนาบดีผู้ใหญ่และข้าราชการสำนักคนสนิทถูกจองจำด้วยเครื่องพันธนาการและสั่งให้เป็นทาสอยู่ในเรือนจำ เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทอดพระเนตรเห็นภัยในราชสำนักถึงเพียงนั้น จึงพยายามเสด็จหนี แต่ก็มีคนจำพระองค์ได้ จึงถูกปลงพระชนม์ที่หน้าประตูวังนั่นเอง ขุนหลวงหาวัดก็ถูกกุมตัวออกมาจากอารามถูกจับไปเป็นเชลยเช่นเดียวกับเจ้านายอื่น ๆ เจ้านายเหล่านั้นล้วนพากันเกรงกลัวที่จะต้องถูกทรมาน ต่างก็บอกว่าขอนสมบัติไว้ที่ไหนเมื่อพวกข้าศึกแก้ความโลภได้สมปรารถนาแล้วและบ้านเมืองก็เต็มไปด้วยคนตายกับคนที่กำลังจะตาย พวกพม่าจึงถอยทัพกลับเมืองหงสาวดี นำเอาขุนหลวงหาวัดกลับไปด้วย ¹¹

ภาพที่ปรากฏให้เห็นคือ สภาพของบ้านเมืองที่ย่ำแย่ ผู้คนทุกข์ทรมาน พม่าในข้อความดังกล่าวเป็นภาพของความโหดร้าย ไม่มีคุณธรรม และความทารุณ ท้ายที่สุดอาจจะกล่าวได้ว่าพม่าคือ ปิศาจก็ว่าได้ เมื่อบทความดังกล่าวถูกตีพิมพ์เผยแพร่ เชื่อได้ว่าเนื้อหาที่กล่าวถึงความทารุณของพม่าได้ส่งผลให้ผู้อ่านจงเกลียดชังพม่าไม่มากนักน้อยนั้นเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำนึกที่ถูกปลุกฝังและหยั่งรากลึกกว่าพม่าเป็นศัตรู เป็นผู้รุกราน เป็นผู้โหดเหี้ยม

นอกจากการเข้ามารุกรานของพม่าแล้วนั้น ความหลายตอนยังมีการกล่าวถึงความกล้าหาญและความเก่งกาจของไทยเองในการสงครามไปในขณะเดียวกัน อย่างไรก็ตาม เนื้อหาและเนื้อหาที่ปรากฏไม่ว่าจะเป็นในพงศาวดาร หรือแม้แต่ ไทยรบพม่า ของ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเอง ต่างกล่าวถึงเหตุการณ์ชาวบ้านบางระจันอย่างละเอียดตั้งแต่มูลเหตุอันเกิดจากความกดดันที่ถูกพม่ารังแกจนรวมตัวต่อสู้และสวดแทรกอารมณ์ความรู้สึกเป็นตอนๆ เช่น “พวกพม่าขยาดฝีมือไทยค่ายชาวบ้านบางระจันยิ่งนัก” หรือ “ฝ่ายพม่ากลัวฝีมือชาวบ้านบางระจันยิ่งนัก” หรือ “ตั้งแต่วรบกันมาห้าเดือน จนเสียค่ายนั้นไทยตายประมาณพันเศษพม่าตายประมาณสามพันเศษ” ¹² ความดังกล่าวได้ส่งผลให้เกิดความรักแผ่นดินเกิดให้กับผู้อ่านได้ไม่มากนักน้อยในขณะเดียวกันความเกลียดชังก็เกิดขึ้นตามมาด้วยเช่นกัน

¹¹ ม. ตูรแปง, “วาระสุดท้ายของอยุธยา,” แปลโดย ส.ศิริรักษ์ *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* 4, 4 (2510): 57.

¹² *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา* (พระนคร: ศิวพร, 2511), หน้า 590-594.

เมื่อองค์ความรู้สถาปนาตัวเป็นต้นแบบต่อกรอบความคิดและแนวทางในการจรรโลงแบบเรียนไทยในระบบการศึกษาซึ่งกระทำโดยผู้เขียนและผลิตแบบเรียนสืบเนื่องต่อกันตามลำดับ โดยเฉพาะงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ประเภทพงศาวดารในชุดประชุมพงศาวดารภาคต่างๆ และ ไทยรบพม่า ที่มีอิทธิพลอย่างยิ่งในการกำหนดแนวทางการเขียน กรอบความคิดและแนวโน้มการเรียนการสอนในหลักสูตรการศึกษาไทยที่ว่าด้วยประวัติศาสตร์ไทยและประเทศเพื่อนบ้านด้วย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงปรารภนาให้ก่อเกิดความรู้ต่อชนทุกหมู่เหล่า ทั้งฝ่ายพลเรือนและทหาร ทรงชี้แจงในคำนำ ไทยรบพม่า เมื่อ พ.ศ. 2471 ว่า

หนังสือเรื่องนี้เมื่อพิมพ์ครั้งแรกข้าพเจ้าทราบว่ามีผู้อ่านมักเป็นทหารมากกว่าพลเรือน บางทีจะเป็นเพราะพวกพลเรือนเห็นชื่อเรื่องก็เข้าใจเสียว่าเป็นหนังสือแสดงแต่การรบพุ่ง อันเป็นประโยชน์ในทางความรู้ของผู้เป็นทหาร ข้าพเจ้าจึงขอแจ้งความให้ทราบในที่นี้ว่า ข้าพเจ้าตั้งใจแต่งหนังสือเรื่องนี้ให้เป็นประโยชน์ในทางความรู้พงศาวดารเป็นสำคัญ ในหนังสือเรื่องนี้มีคติทางการเมืองฝ่ายพลเรือนอยู่ด้วยแต่ต้นจนปลาย ใครอ่านถึงจะเป็นทหารหรือพลเรือนก็คงจะได้ความรู้เรื่องพงศาวดารสยามซึ่งยังไม่ปรากฏในหนังสือเรื่องอื่นมีอยู่มาก¹³

¹³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471), หน้า คำนำ ค.

เดิมที สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเรียบเรียงไทยรบพม่า อย่างย่อ มอบให้นายพลโท พระยาสิทธิราชฤทธิไกร (เล็ก ปาณิกบุตร) พิมพ์เป็นประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 6 เมื่อ พ.ศ. 2460 ต่อมาทรงพบเอกสาร จดหมายเหตุเพิ่มเติม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงทรงแก้ไขเพิ่มเติมหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ 6 ใหม่ เรียกว่า พงศาวดารเรื่องเรารบพม่า พิมพ์แบ่งเป็นหนังสือ 2 เล่ม เมื่อ พ.ศ. 2463 โดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ทรงรับพิมพ์ตอนที่ 1 อันว่าด้วยเรื่องไทยรบพม่าเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงรับพิมพ์ตอนที่ 2 อันว่าด้วยเรื่องไทยรบพม่าเมื่อครั้งกรุงธนบุรีกับกรุงรัตนโกสินทร์

ต่อมาในปี พ.ศ. 2463 ทรงตรวจแก้ไขใหม่อีกครั้งและเรียกชื่อใหม่ว่า พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า แล้วโปรดให้พิมพ์เนื่องในงานพิธีชาตินิคมคุณ มหาอำมาตย์ตรี พระยาโชฎิกกราชเศรษฐี (มัน เลหาเศรษฐี) กับคุณหญิงเพิ่ม โชฎิกกราชเศรษฐี เมื่อ พ.ศ. 2471 กระทั่ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. 2486 นับแต่นั้นก็ยึดถือฉบับที่พิมพ์ พ.ศ. 2471 เป็นต้นฉบับพิมพ์ซ้ำต่อมาอีกหลายครั้ง เช่น สำนักพิมพ์คลังวิทยา พิมพ์ครั้งที่ 4 เมื่อ พ.ศ. 2494 พิมพ์ครั้งที่ 5 เมื่อ พ.ศ. 2501 พิมพ์ครั้งที่ 6 เมื่อ พ.ศ. 2505 สำนักพิมพ์ก้าวหน้า พิมพ์ในชุดประชุมพงศาวดารภาคที่ 6 นับเป็นการพิมพ์ครั้งที่ 7 เมื่อ พ.ศ. 2507 และมีการพิมพ์ครั้งล่าสุดโดยสำนักพิมพ์มติชนในปี พ.ศ. 2545 เป็นต้น (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), หน้าคำนำ 12-21.)

ถือได้ว่าเป็นก้าวสำคัญที่ผู้อ่าน ผู้ศึกษามีได้จำกัดเพียงแต่กลุ่มสาขาอาชีพใดอาชีพหนึ่งเท่านั้นดังที่กล่าวข้างต้น สารภายใน *ไทยรบพม่า* จึงถูกถ่ายทอดผ่านแบบเรียนไทยอย่างต่อเนื่องตลอดมาจนเช่นเดียวกับ *พงศาวดารพม่า* รามัญ "ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ขุนสุนทรโวหาร กรมพระอาลักษณ์ กับขุนอักษรรามัญ นายชำเบรียน นายสุดเบรียน นายจุ รวม 4 นาย แปลลอกเป็นภาษาไทย เมื่อปีมะเสงนพศก จุลศักราช 1219 พ.ศ. 2400 ต้นฉบับเดิมที่ได้มาเห็นจะเป็นภาษารามัญ แล้วผู้แต่งเป็นรามัญเพราะพงศาวดารพม่าที่พม่าแต่งของเขามีอีกเรื่อง 1 เรียกว่า มหาราชวงศ์ ซึ่งหอพระสมุดกำลังแปลอยู่ เป็นหนังสือยืดยาวหลายเล่ม สมุดไทย" ¹⁴ นอกจากนี้ยังมีพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับภาษาพม่ารู้จักกันภายใต้ชื่อ *โยธยา* *ยาสะวิน* ซึ่งมีผู้แปลและพิมพ์เผยแพร่ในนามเรียกว่า *คำให้การชาวกรุงเก่า* ¹⁵ เป็นต้น

พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพเรื่อง *ไทยรบพม่า* นั้น ถือกันว่าเป็นพระนิพนธ์ที่มีอิทธิพลและได้สร้างความรู้ที่เกี่ยวกับพม่าในฐานะที่เป็นประเทศคู่สงคราม โดยเปรียบเป็นเสมือน *ศัตรู* ซึ่งในพงศาวดารเนื้อความ เรื่องราวที่เกี่ยวกับพม่านั้นมีลักษณะคล้ายคลึงกันกล่าวคือ เมื่อครั้งกล่าวถึงพม่า ภาพที่ปรากฏในพงศาวดารและหนังสือ *ไทยรบพม่า* เป็นไปในทางเดียวกันคือ *พม่าเป็นศัตรูคู่สงคราม* เนื่องมาจากสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ใช้หลักฐานในการเขียนงานดังกล่าวจากทั้งส่วนของพงศาวดารไทยและพม่า

ข้าพเจ้าจึงลองเก็บเนื้อความเรื่อง *ไทยรบพม่า* อันปรากฏในพงศาวดารทั้งสองฝ่าย...ข้าพเจ้าคิดเห็นว่าเรื่องราวที่พบใหม่ไทยเรายังไม่รู้กันโดยมาก จึงได้รื้อหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ 6 ออกแต่งใหม่ให้ความสมบูรณ์โดยพิสดาร เรียกว่า "พงศาวดารเรื่องเรารบพม่า" ... ฉบับที่พิมพ์ใหม่นี้ข้าพเจ้าแก้ไขให้เรียกว่า "พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า" และให้นับเข้าในประชุมพงศาวดารภาคที่ 6 แทนที่เรื่องเดิมซึ่งรื้อเสียเมื่อแต่งเรื่องนี้ขึ้นแทน ¹⁶

เนื้อเรื่องจะเริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงพม่าในฐานะที่เป็นอาณาจักรที่ต้องปะทะสังสรรค์ทางการเมืองกัน โดยพยายามกล่าวในเชิงภูมิศาสตร์ ที่ตั้งของพม่าเอง แต่เมื่อเข้าสู่บทที่กล่าวถึงการสงคราม ในหนังสือดังกล่าวกล่าวถึงพม่าในฐานะเป็นคู่สงคราม ด้วยลักษณะของหนังสือเอง

¹⁴ *ประชุมพงศาวดาร เล่ม 1*, หน้า คำนำ ญ.

¹⁵ อ่านเพิ่มเติมใน สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, "อธิบายเรื่องคำให้การชาวกรุงเก่า," ใน *คำให้การชาวกรุงเก่า* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จดหมายเหตุ, 2544).

¹⁶ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, *พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า*, พิมพ์ครั้งที่ 6, หน้า 5-6.

ที่ว่าด้วยสงครามจึงทำให้เนื้อหาและท่าทีของคนอ่านเอนเอียงไปโดยปริยายที่จะเชื่อ และรับรู้ว่ายไทยกับพม่าเกิดสงครามกันเป็นหลักใหญ่ ความสัมพันธ์ทางอื่นไม่สามารถพบได้ ทำให้ผู้อ่านเห็นท่าทีของพม่าในการเป็นคู่สงครามกับไทยมากกว่าท่าทีอื่นๆ

นัยยะของการเป็นประเทศศัตรูคู่สงครามที่ถูกนำเสนอในหนังสือ *ไทยรบพม่า* นั้น สามารถแบ่งเนื้อหาออกได้เป็นสี่ส่วนหลักๆ คือช่วงก่อนจนถึงสงครามกอบกู้เอกราชครั้งแรก ช่วงสงครามคราวเสียกรุงฯ ครั้งที่สอง ช่วงสงครามในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี และช่วงสงครามในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยมีเนื้อหาที่กล่าวเน้นย้ำถึงพม่าแตกต่างกันตามแต่ช่วงสมัยซึ่งช่วงของก่อนจนถึงสงครามกอบกู้เอกราชครั้งแรก ช่วงสงครามคราวเสียกรุงฯ ครั้งที่สอง ช่วงสงครามในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น กล่าวถึงพม่าในทำนองเป็น ศัตรู ผู้ร้าย และ ผู้โหดเหี้ยม

ช่วงกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เนื้อหาเป็นการกล่าวถึงสาเหตุของการเกิดศึกที่เชียงกราน โดยพยายามปูท้องเรื่องในพม่าให้เห็นถึงความมีขึ้นและลงของราชวงศ์พม่า อีกทั้งกล่าวถึงเรื่องราวจำเพาะกษัตริย์ของพม่า เช่น กล่าวถึงพระเจ้าหงสาวดี และพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ โดยชี้ให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่และความมีอำนาจของพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ ดังปรากฏในเนื้อหาดังต่อไปนี้ "พระเจ้าหงสาวดีองค์ใหม่ประสูติเป็นพาลกตซึ่งข้าราชการและสมณะอาณาประชาราษฎร์ให้ความเดือดร้อนต่างๆ พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้เห็นว่ารามัญประเทศเกิดระส่ำระสาย ก็ยกทัพจากเมืองตองอูมาตีเมืองหงสาวดี"¹⁷

สงครามคราวต่อมาคือ คราวสมเด็จพระสุริโยทัย พ.ศ. 2091 เนื้อหาที่กล่าวถึงพม่าเป็นแต่เพียงการรบ เรื่องสงครามครั้งนี้เป็นการโยงเรื่องเข้ากับสมเด็จพระนเรศวร พยายามชี้ให้เห็นถึงความต่อเนื่องของเหตุการณ์ทางการเมืองระหว่างพม่ากับไทย คือเมื่อสิ้นสงครามพระสุริโยทัยแล้วสงครามคราวรบกันด้วยช้างเผือกก็เกิดขึ้น ในเวลาต่อมาอันสืบเนื่องกันคือสงครามคราวเสียกรุงฯ ครั้งที่หนึ่ง ความเข้มข้นของเนื้อหาที่เกี่ยวกับพม่าในทางลบจึงเกิดขึ้น ณ ภายหลังสงครามครั้งนี้

ในขณะที่สงครามคราวรบกันด้วยเรื่องช้างเผือกนั้น เริ่มมีการกล่าวถึงความไม่พอของกษัตริย์ ซึ่งคล้ายกับว่าด้วยพระบารมีของพระมหาจักรพรรดิที่สามารถครองช้างเผือกได้ถึง 7 เชือก จึงทำให้เกิดสงครามครั้งนี้ขึ้นมา ดังนั้นภาพของกษัตริย์พม่าจึงมีลักษณะของผู้ที่มีความอิจฉาและไม่มีบุญญาบารมีเท่ากับกษัตริย์ของไทย ซึ่งคติการมีช้างเผือกไว้ในความครอบครองมากเท่าใดก็เท่ากับว่ากษัตริย์ผู้นั้นมีบุญญาบารมีมากเท่านั้น¹⁸

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 26, 30.

สงครามคราวเสียกรุงฯ ครั้งแรกนี้ ได้ปรากฏถึงความเป็นผู้ร้ายของพม่าและผู้ร้ายของฝ่ายไทย (พระมหารัชมรรชา) อย่างชัดเจน ในเนื้อความได้กล่าวถึงพม่าว่าเป็นผู้ยุยงให้ไทยแตกแยกกัน เต็มไปด้วยเล่ห์กลอุบาย ในขณะที่ฝ่ายไทยเองก็เอาใจออกห่างและแตกความสามัคคีกันเอง ดังความต่อไปนี้

ด้วยพระเจ้าหงสาวดียังไม่ได้เมืองไทยเป็นเมืองขึ้นสมคิด จึงพยายามที่จะให้ไทยแตกเป็น 2 พวก.....ใช้ทางอุบายยกย่องพระมหารัชมรรชาให้มีอำนาจขึ้นทางหัวเมืองเหนือ กรุงศรีอยุธยาจะบังคับบัญชาว่ากล่าวอย่างแต่ก่อน พระเจ้าหงสาวดีก็เข้ากีดกัน อุดหนุนพระมหารัชมรรชาฯ จึงสนิทชิดชอบกันกับพระเจ้าหงสาวดียิ่งขึ้น และเหินห่างจากกรุงศรีอยุธยาไปทุกทีจนที่สุดไทยเกิดรบกันขึ้นเอง จึงเลยพาศึกหงสาวดีเข้ามาตีบ้านเมือง ¹⁹

สงครามกบฏเอกราชครั้งนี้เกิดขึ้นในปี พ.ศ.2127 พม่าถูกกล่าวถึงในฐานะของการเป็นคู่สงครามที่เข้มแข็ง ดังปรากฏความในเรื่องของสมเด็จพระนเรศวร พบว่าเรื่องราวของพม่าเข้มข้นเนื่องจากเกี่ยวเนื่องจากเรื่องของเอกราชและวีรบุรุษ เมื่อกล่าวถึงพระองค์ไม่ว่าพระองค์จะปฏิบัติภารกิจใดก็ตาม ไทยรบพม่า ได้กล่าวส่งเสริมและยกย่องพระองค์อย่างล้นเหลือ ดังปรากฏความดังนี้ “ที่สมเด็จพระนเรศวรเสด็จ ขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลกครั้งนั้นเมื่อพิเคราะห์ดูในเวลานี้ก็น่าพิศวง ดูเหมือนเทพยดาเลือกสรรไปสำหรับจะให้คิดกู้เมืองไทยให้กลับเป็นอิสระ” ²⁰ และ

สมเด็จพระนเรศวรมีชัยชนะยุทธหัตถีครั้งนั้น พระเกียรติยศเลื่องลือแพร่ไปทั่วทุกประเทศ ในชมพูทวีป ด้วยถือเป็นคนมาแต่ดึกดำบรรพ์ ว่าการชนช้างเป็นยอดยุทธวิธีของนักรบ เพราะเป็นการต่อสู้ กันตัวต่อตัว แพ้ชนะกันแต่ด้วยความคล่องแคล่วแกว่งกล้า กับชำนาญการขี่ช้างชน มิได้อาศัยรีพลหรือกลอุบายอย่างหนึ่งอย่างใด อีกประการหนึ่งในการทำยุทธสงครามที่จอมพลทั้งสองฝ่ายจะได้เข้าใกล้ชิดจนถึงชนช้างกันได้นั้น ก็มีน้อย จึงถือว่าเป็นการสำคัญเพราะหาโอกาสยากด้วยอีกอย่างหนึ่ง เพราะฉะนั้นถ้ากษัตริย์พระองค์ใดทำยุทธหัตถีมียุทธชนะ ก็ได้รับความยกย่องว่ามีพระเกียรติยศอย่างสูงสุด ²¹

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 79.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 139.

การกอบกู้เอกราชของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชถูกนำมาอธิบายให้ความหมายของสงครามยุทธหัตถีที่แต่เดิมเป็นสงครามระหว่างอยุธยากับอังวะ แต่ความใหม่ที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา คือ “สงครามกู้อิสรภาพของกรุงสยาม”²² การให้ความหมายใหม่นี้มีผลต่อการอ้างความเหนือกว่าและความรู้สึกรักชาติ โดยคู่สงครามย่อมถูกมองด้อยกว่า อย่างไรก็ตาม ความดังกล่าวได้ปรากฏในแบบเรียน ประเด็นเรื่องการกู้เอกราชของพระนเรศวรถือเป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่ ดังปรากฏใน ไทยรบพม่า ต่อไปนี้

เพราะตั้งแต่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีชัยชนะครั้งนี้แล้ว ก็มีได้มีข้าศึกมาเบียดเบียนเมืองไทยแต่ ณ ทิศใดทิศใดต่อไปจนตลอดกาลนาน ส่วนการสงครามก็เริ่มต้นที่ไทยจะกลับเป็นฝ่ายปราบปรามข้าศึกศัตรูถึงต่างประเทศแต่นี้ไป จนมีอำนาจแผ่อาณาเขตของสยามประเทศให้กว้างขวางถึงที่สุด ซึ่งเคยปรากฏในเรื่องพงศาวดารตลอดสมัยกาลอันหนึ่ง²³

ความยินดีกับชัยชนะของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ยุติลงเพียงเท่านี้ หากแต่มีมาถึงคราวสมเด็จพระนเรศวรมหาราชตีเมืองหงสาวดี ครั้งที่ 2 พ.ศ.2142 ครั้งพระองค์ทำสงครามบุกพม่า การอธิบายความจึงเน้นไปที่ความพ่ายแพ้ของพม่า โดยใส่สีสันในการบรรยายให้เห็นภาพของความ ชอบธรรม ที่สมเด็จพระนเรศวรกระทำการดังกล่าว โดยมีได้กล่าวถึงธรรมชาติของสงคราม ว่าต้องมีผู้เสียหายเสียชีวิตและ ทรัพย์สินอยู่ในตัวของสงครามเอง การบุกตีของสมเด็จพระนเรศวรก็เช่นกัน อย่างไรก็ตาม ใน ไทยรบพม่า ได้กล่าวถึงสงครามครั้งนี้ว่า “ในระหว่าง 3 ปีนั้น มีเหตุการณ์อันเป็นฝ่ายพม่าของพม่าเกิดขึ้นหลายอย่าง ล้วนแต่เนื่องด้วยเหตุที่พระเจ้าหงสาวดีแพ้สงครามไทยเป็นปัจจัยไปทุกเรื่อง รวบรวมว่าอภุศลกรรมที่พมามาทำร้ายไทยตามสนองให้เห็นประจักษ์ ตั้งต้นแต่เมื่อสมเด็จพระนเรศวรไปตีเมืองหงสาวดี”²⁴

ในขณะที่เมื่อไทยเองบุกพม่า คำอธิบายเป็นแต่เพียงกล่าวว่า เป็นเหตุสมควรที่ไทยต้องบุกพม่า ซึ่งคำอธิบายต่างจากของพม่าที่เข้ามาบุกไทยดังเห็นได้จากข้อความข้างต้น คำอธิบายในการตีพม่าของไทยนั้น เป็นการชี้ถึงความ สมเหตุสมผล ที่ไทยเองต้องกระทำการดังกล่าวดังปรากฏความต่อไปนี้ “เหตุที่ไทยตีเมืองพม่าคราวนี้ เพราะพม่าบังอาจยกกองทัพตามคร้ามอญเข้ามาตี

²² พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, หน้า 649.

²³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ, พงศาวดารเมืองไทยรบพม่า (พิมพ์ครั้งที่ 6), หน้า 140-141.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 157.

เมืองไทยก่อน จึงไปตีเมืองพม่าตอบแทนบ้าง.....บางทีไทยก็อาจจะตีพม่าเหมือนกัน ด้วยครั้งนั้น มีโอกาสเกิดขึ้นหลายสถาน..."²⁵

อย่างไรก็ตาม ในช่วงสุดท้ายของรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร ความที่ปรากฏใน ไทยรบพม่า นั้น ได้กล่าวปิดท้ายด้วยความยิ่งใหญ่ของพระองค์ท่านไว้อย่างน่าชื่นชมและยกย่องอย่างล้นเหลือ อันเป็นการเชิดชูความสามารถของพระองค์ท่าน รวมถึงบุญคุณที่พระองค์ได้ทรงสร้างไว้ให้กับไทย ดังปรากฏดังต่อไปนี้

สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงทำสงครามกับพม่ามาแต่พระชันษาได้ 20 การสงครามในขั้นต้นเป็นการ กู้สยามประเทศให้พ้นจากอำนาจของพม่า พยายามรบพุ่งมา 9 ปี เมืองไทยจึงได้เป็นอิสรภาพสมดังพระราชประสงค์ เมื่อคราวชนช้างชนะพระมหาอุปราชา การสงครามต่อมาในตอนกลางเป็นการ รวบรวมเขตแดนของสยามประเทศที่ได้เสียไป คือเมืองทวาย เมืองตะนาวศรี ซึ่ง เสียแก่ไปแก่พม่า กับทั้งกรุงกัมพูชาซึ่งกลับเป็นศัตรูเองโดยลำพัง ได้กลับมาเป็น ของไทยหมดภายในระยะเวลา 4 ปี เป็นการแผ่พระราชอาณาจักรให้กว้างขวาง ออกไป ทางทิศตะวันตกได้หัวเมืองมอญภายใต้เมืองหงสาวดีมาเป็นเมืองขึ้น ของไทยทั้งหมด.....สยามราชอาณาจักรจึงรุ่งเรืองเดชานุภาพมีอาณาเขต แผ่ไพศาลเป็นอย่างยิ่งในกาลครั้ง 1 เพราะเหตุนี้ คนทั้งหลายจึงยกย่อง พระเกียรติยศสมเด็จพระนเรศวรว่าพิเศษทั้งที่เป็นนักรบและที่เป็นพระเจ้าแผ่นดิน นับเป็นมหाराชาพระองค์ 1 ซึ่งปรากฏมาในโลกนี้ การที่ยกย่องนี้จะได้เป็นแต่ใน หมู่ไทยเท่านั้นหามิได้²⁶

เมื่อล่วงถึงช่วงปลายกรุงศรีอยุธยา พม่าได้ยกเข้ามาล้อมกรุง และขณะเดียวกันก็ตีเอา เมืองตะนาวศรี และทวายจากไทยคืนไปอีกครั้ง อาจจะกล่าวได้ว่าเมืองทั้งสองกลายเป็นเรื่องของ ตัวแทนหรือสัญลักษณ์ของการอ้างพระราชอำนาจ สิทธิและความชอบธรรม เหนือเมืองทั้งสอง และเรื่องผลประโยชน์ทางการค้า²⁷

พม่าถูกกล่าวถึงอย่างเข้มข้นอีกครั้งในตอนสงครามคราวเสียกรุงฯ ครั้งที่สอง (ปีพ.ศ. 2310) การเล่าเรื่องเต็มไปด้วยการบรรยายสภาพบ้านเมือง และผู้คนที่ได้รับผลกระทบจาก

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 247.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 186.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 317-321.

สงครามครั้งนี้อย่างชัดเจน น้ำเสียงของตัวอักษรสื่อให้เห็นถึงความ เจ็บปวด เจ็บแค้น ในขณะเดียวกันยังสื่อถึงความ โหดร้าย และ ไร้คุณธรรม ของพม่า ดังว่า "(พม่า) จับผู้คนทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ชายหญิงเอาไปเป็นเชลยส่งไปเมืองพม่า บ้านเรือนทรัพย์สินสมบัติพม่าไม่ต้องการก็ให้เผาทำลายเสียทั้งสิ้น ถ้าที่ไหนผู้คนอ่อนน้อมยอมเข้าเป็นพวกพม่าๆ ให้สัถย์แล้วก็ไม่ทำร้าย เป็นแต่กะเกณฑ์เอาแต่สิ่งของที่พม่าต้องการ"²⁸

ในขณะเดียวกันการบรรยายถึงความแร้นแค้นของพระนครฯ เริ่มกล่าวถึงอย่างชัดเจน ทำให้เห็นถึงวิถีชีวิตของผู้คนที่อาศัยในพระนครฯ นั้นขัดสน และอดอยาก สภาพสังคมวุ่นวาย เหตุผลก็คือ การล้อมของพม่านั้นเอง ดังปรากฏความว่า "ฝ่ายข้างพระนครถูกพม่าล้อมช้านาน เสบียงอาหารอดคัดเข้า เกิดเป็นโจรผู้ร้ายแย่งชิงกันชุกชุมขึ้นทุกที.....ผู้คนอดคัดคับแค้นหนักขึ้น พระเจ้าเอกทัศให้ทูตออกไปว่ากล่าวกับพม่าขอเลิกรบ จะยอมเป็นเมืองขึ้นต่อพระเจ้าอังวะ แม้ทัพพม่าก็ไม่ยอมเลิก ด้วยประสงค์จะตีเอาทรัพย์สินสมบัติผู้คนไปให้สิ้นเชิง"²⁹ และ

เมื่อพม่าเข้าพระนครได้นั้นเป็นเพลากลางคืนพม่าไปถึงไหนก็เอาไฟจุดเผาเหี่ยวเรือนของชาวเมือง เข้าไปจนกระทั่งปราสาทราชมณเฑียร.....ครั้นพม่าไม่เห็นผู้ใดต่อสู้แล้ว ก็เที่ยวเก็บรวบรวมทรัพย์ จับผู้คนอลหม่านทั่วไปทั้งพระนคร แล้วพม่าเที่ยวตรวจเก็บบรรดาทรัพย์สินสมบัติทั้งสิ่งของของหลวงของราษฎร ตลอดจนเงินทองของเครื่องพุทธรูปตามพระอารามใหญ่น้อย ไม่เลือกว่าของที่ จะหยิบยกได้หรือไม่พึงหยิบยกได้ค่าเช่น ทอง เงินที่แม่หุ้มพระพุทธรูป³⁰

ความข้างต้นเมื่อเทียบกับ คำให้การชาวกรุงเก่า ก็พบว่ามีความคล้ายกันในการกล่าวถึงความ โหดเหี้ยมและความร้ายกาจ ของพม่าอย่างชัดเจนเช่นกัน นอกจากนี้ ไทยรบพม่า ยังมีส่วนที่ว่าด้วยเรื่องของชาวบ้านบางระจันซึ่งร่วมกันสู้รบกับพม่า โดยเนื้อความส่งเสริมความรักชาติ³¹

ล่วงเข้ามาถึงสมัยธนบุรี แม้ว่า ไทยรบพม่า จะมีเนื้อหาที่กล่าวถึงสภาพบ้านเมืองที่สับสน และแบ่งเป็นก๊กเป็นเหล่า อีกทั้งที่มีการกล่าวถึงความพยายามของพระเจ้ากรุงธนบุรีในการรวบรวมบ้านเมืองให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยการที่พระองค์ไปตีเมืองเชียงใหม่และจัดการกับหัวเมืองต่างๆ เพื่อให้อยู่ภายใต้พระราชอำนาจของพระองค์ ในขณะเดียวกันในปลายรัชกาลของ

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 341-342.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 369.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 371-372.

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 342.

พระองค์ เนื้อหากลับกล่าวถึงความผิดปกติของพระองค์ในส่วนของพระสติวิปลาส เนื่องมาจาก เหตุผลแฝงในเรื่องการเมืองของไทยเป็นหลัก แต่เรื่องสงครามก็เป็นสิ่งที่เห็นได้อย่างชัดเจน โดย ไทยรบพม่า กล่าวถึงสงครามระหว่างไทยกับพม่าในช่วงกรุงธนบุรีถึง 10 ครั้ง

การรบกับพม่าในครั้งที่ 8 นั้นกล่าวว่าการรบที่เกิดขึ้นเป็นการรบกับพม่าเพื่อสร้างขวัญ และกำลังใจให้กับชาวเมืองดังปรากฏในข้อความต่อไปนี้

เนื่องจากพระเจ้ากรุงธนบุรีต้องการที่จะลบคำดูหมิ่นของพม่าที่ว่ากล่าว ไทย อีกทั้งเมื่อเสียกรุงศรีฯ แก่พม่า ไทยต้องชอนเร้นหลบหนีและเกรงกลัวพม่า อยู่ช้านาน ใจไทยยังไม่หายครั้นคร้ามพม่าทั่วกันหมด ที่มีความหวาดหวั่นเกรง จะถูกพม่าจับเอาไปเป็นเชลยเหมือนอย่างญาติ พี่น้อง แต่ก่อนมามีอยู่ โดยมาก พระเจ้ากรุงธนบุรีมีพระราชประสงค์จะปลุกใจไทยให้กลับกล้าหาญ ดังแต่ก่อน³²

ศึกสำคัญในช่วงรัชกาลนี้คือสงครามครั้งที่ 9 คราวอะแซหุ่นกี้ตีหัวเมืองเหนือ ไทยรบพม่า กล่าวไว้ว่า “สงครามคราวนี้ เกิดติดต่อกว้างกับที่ไทยไปตีเมืองเชียงใหม่.....มูลเหตุเกิดแต่เรื่องของ มอญเป็นกบฏขึ้นในเมืองพม่า.....อะแซหุ่นกี้ให้กองทัพยกมาตามจับครัวมอญที่หนีนั้น พม่าจึงเกิดมารบขึ้นกับไทย”³³ สงครามคราวนี้ถือได้ว่าเป็นศึกใหญ่เพราะอะแซหุ่นกี้ยกทัพมา ทางหัวเมืองเหนือและทางตะนาวศรีทางหัวเมืองปักษ์ใต้³⁴ อย่างไรก็ตาม การกล่าวถึงพม่าส่วนใหญ่ กล่าวถึงกระบวนการระหว่างไทยกับพม่าที่ต่างรุกและรับกัน การที่จะกล่าวถึงความโหดร้ายและ เขี้ยมโหดนั้น มิได้เท่าเทียมกับครั้งสงครามเสียกรุงฯ ครั้งที่สอง³⁵

ในช่วงกรุงรัตนโกสินทร์เป็นการอธิบายศึกระหว่างไทยกับพม่าโดยเข้าไปผูกพันกับอังกฤษ ทั้งในด้านการเป็นพันธมิตรกับอังกฤษในการช่วยรบกับพม่า ดังปรากฏดังต่อไปนี้ว่า “กองทัพไทย ได้ยกไปช่วยอังกฤษถึงเมืองเมาะตะมะ และได้รบพุ่งกับพม่าแต่ไม่มากนัก เรื่องการสงครามครั้งนี้ ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวว่า เป็นแต่ให้กองทัพไทยไปรักษาปลายแดน”³⁶ โดยสมเด็จพระ ยาดำรงราชานุภาพ ได้เสนอเนื้อหาถึงสาเหตุของความสัมพันธ์เป็นมิตรกับอังกฤษ

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 486.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 461.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 494.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 496 – 527.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 549.

เนื่องจากว่าอังกฤษเห็นได้ว่าระหว่างไทยกับพม่านั้นเป็นศัตรูคู่รบกันมานาน³⁷ กล่าวได้ว่าความเป็นคู่รบสงครามกันนั้นถือว่าเป็นศัตรูโดยกล่าวอ้างถึงข้อคิดเห็นของอังกฤษที่คิดเห็นต่อความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับพม่า

พม่าในช่วงเวลาดังกล่าวนี้นับเป็นทั้งข้าศึกและเป็นส่วนสร้างภาพลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกให้ดูมีพระปรีชาสามารถ เนื่องด้วยจำนวนทัพและจำนวนทหารที่ทั้งสองฝ่ายต่างใช้ในกระบวนศึก ซึ่งศึกครั้งนี้เป็นศึกใหญ่คือ สงครามเก้าทัพ เมื่อเปรียบเทียบกับเรื่องราวที่ปรากฏในครั้งกรุงธนบุรี พบว่าเนื้อหาที่กล่าวถึงพม่านั้น เป็นส่วนของกระบวนศึกการรบและการกล่าวถึงการใช้อุบายของพม่า³⁸ ดังปรากฏในเนื้อความต่อไปนี้ "... นายทัพพม่าจึงออกอุบายเอาไทยที่จับได้ที่เมืองไชยาคุมไปให้ร้องบอกพวกชาวนครศรีธรรมราช ว่าบางกอกก็เสียแล้วจะมาตั้งอยู่เช่นนั้นจะสู้ได้แล้วหรือให้ไปบอกนายให้อ่อนน้อมเสียโดยดี ถ้าขึ้นต่อสู้จะฆ่าเสียให้สิ้นทั้งเมือง ถึงทหารก็จะไม่เหลือไว้..."³⁹ ในเรื่องยังกล่าววีรสตรีคือคุณหญิงจันทร์และคุณหญิงมุก⁴⁰

การเสียกรุงไม่ว่าจะเป็นครั้งที่หนึ่งและสอง ได้ทำให้ชนชั้นนำของไทยเองมองพม่าเป็นคู่แค้น โดยภาพดังกล่าวถูกถ่ายทอดลงในงานเขียนพงศาวดารและได้เผยแพร่ออกสู่สาธารณะดังเช่นงานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระปรมัยยิกายติราชานุภาพ ใน *ไทยรบพม่า* หนังสือดังกล่าวเสนอภาพของพม่าในความคิดของชนชั้นนำไทยว่าเป็นภาพของศัตรูที่ต้องจัดการ โดยยกเนื้อความจากเพลงยาวของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทมาถ่ายทอดให้เห็นถึงความคับแค้นใจที่พม่ามารุกรานและทำลายบ้านเมืองในครั้งกรุงเก่า

มันทำเมืองเราก่อนเท่าใด	จะทดแทนมันให้หมดสิ้น
มันจืดอหังการทัพ	จะล้างให้สิ้นอย่าสงกา
พม่าจะมาเป็นข้าไทย	จะได้ใช้สร้างกรุงศรีอยุธยา

.....

อ้ายชาติพมามันอาธรรม	เที่ยวล้างขอบขันฑ์ทุกพารา
----------------------	---------------------------

.....

มันเหล่าอาสาสัตย์ทรชน	ครั้งนี้จะปันเป็นธุลี ⁴¹
-----------------------	-------------------------------------

³⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 550.

³⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 566.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 578. ความในส่วนของศึกเก้าทัพตอนที่รบพม่าทางแหลมมลายู

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 582.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 598-599.

ข้อความข้างต้นนี้แสดงให้เห็นถึงทัศนคติที่ไม่ดีต่อพม่าอย่างชัดเจนทั้งในด้านความเป็นศัตรูและคู่แค้น อันเป็นสาเหตุให้ไทยคิดจะตีพม่า ใน *ไทยรบพม่า* กล่าวว่า “สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงเสด็จไปตีเมืองทวายเสียก่อน.....ก็เพราะจะแก้แค้นพม่าที่ได้มาทำแก่ไทยให้ได้ความลำบากยากแค้นแสนสาหัส”⁴²

อย่างไรก็ตาม ในพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับเพลงยาวของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทโดยเน้นให้เห็นถึงความลำบากยากแค้นของชาวเมืองครั้งเสียกรุงฯ อีกทั้งสรรเสริญบรรพบุรุษในความพยายามปกป้องบ้านเมือง ความคิดที่เกลียดชังพม่านั้นพระองค์ท่านกล่าวว่าความคิดเช่นนี้ไม่ว่าจะมีแต่กรมพระราชวังบวรฯ เท่านั้น หากแต่ปรากฏทั่วไป⁴³ กล่าวได้ว่าการเสนอภาพความเกลียดชังพม่า และมองพม่าในฐานะศัตรู นั้นมิได้ปิดบังและได้เปิดเผยความเกลียดชังนั้นต่อสาธารณะ

ความรู้ที่เกี่ยวกับพม่าภาคใหญ่จึงเกี่ยวข้องกันเรื่องราวประวัติศาสตร์การสร้างชาติของไทย ความรู้เกี่ยวกับพม่าที่ปรากฏในพงศาวดารและ *ไทยรบพม่า* เป็นทั้งเครื่องมือที่สร้างสำนึกรักชาติไทย หวงแหนความเป็นไทย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของดินแดน ราชอาณาจักร และคนไทยท้ายที่สุดเป็นการสร้างความเป็นชาติไทยขึ้นมาโดยยกเอาพม่ามาสร้างความเป็นชาติไทยขึ้นมา ดังนั้นความด้อย ความเป็นผู้ร้ายของพม่าจึงปรากฏอยู่บ่อยครั้งในพงศาวดารไทยลงมาถึง *ไทยรบพม่า* กล่าวได้ว่าความเกลียดชังพม่านั้นมีมาก่อน *ไทยรบพม่า* ดังปรากฏในพงศาวดารชนชั้นนำกรงเทพฯ มีความรู้สึกนี้ตั้งแต่เสียกรุงครั้งที่สอง ตั้งแต่สมัยอังวะ-อยุธยา ก่อนที่สังคมทั้งสองจะกลายเป็น พม่า-สยาม ซึ่งความรู้สึกเช่นนี้ได้กลายมาเป็นตัวแบบอุดมการณ์ประวัติศาสตร์ชาตินิยมไทยในสังคมสมัยใหม่⁴⁴

ประเด็นที่น่าสนใจอีกประเด็นคือเรื่องการอ้างดินแดนหรืออาณาเขตพระราชอำนาจ นั่นคือเมืองตะนาวศรี ทวาย ซึ่งมีความพยายามที่จะอ้างถึงความชอบธรรมของไทยในการสมควรที่จะได้ปกครองและครอบครองเมืองทั้งสองอย่างถูกต้อง เนื่องจากการอ้างถึงสิทธิของไทยที่มีเหนือเมืองทั้งสอง ถึงแม้ว่าจะถูกพม่าชิงไปก็ตามที่ ดังปรากฏความว่า “เมืองตะนาวศรี เมืองทวายเป็นเมืองขึ้นของไทยมาแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี พม่าชิงเอาไปเสียเมื่อพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองตีได้กรุงศรีอยุธยา ด้วยเหตุนี้พม่ามีโอกาสสมเด็จพระนเรศวรจึงให้ไปตีก่อนเมืองอื่น”⁴⁵

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 598.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 600.

⁴⁴ ธงชัย วินิจจะกูล, “ไทยรบพม่า: เหตุและผลที่คนเรารบกัน,”: 15.

⁴⁵ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า* (พิมพ์ครั้งที่ 6), หน้า 145.

ความดังกล่าวดำเนินให้เห็นถึงประเด็นกู้เอกราช นอกจากเรื่องการเสียกรุงฯ แล้วนั้นเรื่อง ดินแดน ที่แสดงถึงการทวงสิทธิเหนือดินแดนดังกล่าวกลับคืนมา และแสดงถึงความเข้มแข็งของ กองกำลังของไทยอันนำโดยพระนเรศวร ดังนั้นเรื่องของการทวงดินแดนคืนนั้นถือได้ว่าเป็นเรื่อง สำคัญอีกประเด็นหนึ่งที่ควรระลึกถึงใน *ไทยรบพม่า* ฉะนั้น การกู้เอกราชจึงมิใช่แค่เพียงเรื่องของ การกู้เมืองเอกหรือศูนย์กลางการปกครองแต่เพียงอย่างเดียวเรื่องดินแดนในช่วงรัตนโกสินทร์ เกี่ยวข้องกับเรื่องของการเข้ามาของอังกฤษ

อย่างไรก็ตาม เมื่อล่วงมาถึงรัชสมัยของรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื้อหาที่กล่าวถึงพม่าได้เปลี่ยนแปลงไป กลับกลายเป็นพม่าในฐานะที่เป็นตัวแทนของอังกฤษและอาณานิคม การกล่าวถึงพม่าจึงมีนัยยะ ของการได้กับลัทธิอาณานิคมเช่นอังกฤษเป็นสำคัญ ดังนั้นพม่าที่ไทยรบด้วย ณ เวลานั้น มิใช่พม่าที่ ไทยเคยรบด้วย หากแต่เป็นพม่าที่เป็นตัวแทนของระบอบอาณานิคม จะทำให้ไทยเองยกพม่า เป็น ศัตรู หมายเลขหนึ่ง ในขณะเดียวกันงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ของพม่าอย่างเช่น หม่อง ทิน อ่อง นั้น กลับไม่ได้นำไทยมาเป็น ศัตรู หมายเลขหนึ่งเช่นไทยเลย ⁴⁶

2. พม่าในระบบการศึกษาของไทย

การตั้งโรงเรียนหลวงแห่งแรกในพระบรมมหาราชวัง (โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ) เมื่อ พ.ศ. 2414 คือพระราชกรณียกิจอันสำคัญในการจัดระบบการศึกษาไทย ครั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จถึงฉะเชิงเทราสมมติแล้วทรงมีพระราชปรารภว่า "การรู้หนังสือที่ดี เป็นคุณสมบัติข้อใหญ่ เป็นเหตุจะได้รู้วิชาและขนบธรรมเนียมต่างๆ" ⁴⁷ โดย "มุ่งหมายจะสอนวิชา หนังสือเป็นสำคัญที่สุด วิชาเลขเป็นอันดับรองลงมา ภายหลังจึงได้เพิ่มวิชาอื่นๆ มากขึ้นเป็น สำคัญ" ⁴⁸ เรื่องราวของประเทศพม่าก็ถูกนำเข้ามาในแบบเรียนที่ใช้กันในโรงเรียนหลวงด้วย

ระบบการศึกษาไทยจึงมีแบบแผนและมาตรฐานแบบเดียวกันผ่านนโยบายในการ จัดการศึกษาโดยรัฐส่วนกลางเป็นครั้งแรก โดยมุ่งหมายให้ฝึกอ่านออกเขียนได้ตามไวยากรณ์ไทย สู่แบบเรียนขั้นสูงไม่ว่าจะเป็นวรรณกรรม คำโคลงกลอน กาพย์ ฉันท์หรือตำราเฉพาะด้านอื่นๆ

⁴⁶ ธงชัย วินิจจะกุล, "ไทยรบพม่า: เหตุและผลที่คนเรารบกัน," : 16.

⁴⁷ กฤษณา สินไชย และ รัตนา ภาชาฤทธิ์, *ความเป็นมาของแบบเรียนไทย* (กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ, 2520), หน้า 10.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 28 และดูความเป็นมาของหลักสูตรสามัญศึกษา หน้า 20.

ใน พ.ศ.2430 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ครั้นดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
ทรงบัญชาการกรมศึกษาธิการที่เพิ่งตั้งขึ้นในปีนั้น หลังจากโรงเรียนหลวงได้จัดตั้งขึ้นแพร่หลาย
จึงได้บรรจุ พระราชพงศาวดารย่อ (ตอนกรุงเก่าภาค 1, 2 และ 3) พระนิพนธ์ใน สมเด็จพระ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เข้าเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาของกุลบุตรธิดาในปี พ.ศ. 2435 และ
จากนั้นก็ถูกบรรจุในชั้นมูลศึกษาและประโยคประถมศึกษาตามลำดับ นับเป็นจุดเริ่มต้นของการ
เรียนรู้ประวัติศาสตร์ชาติในรูปแบบของพระราชพงศาวดารผ่านการศึกษาในระบบ (ความรู้
สาธารณะ) มีความต่อเนื่องในหลักสูตรและนโยบาย ดังจะเห็นได้จากจำนวนการพิมพ์ตำราและ
แบบเรียน ดังจะเห็นได้จากประกาศของหลวงไพศาลศิลปศาสตร์ เจ้ากรม กรมตรวจกระทรวง
ธรรมการ แจ้งความมายังบรรดาร้านจำหน่ายหนังสือแบบเรียนต่าง ๆ ทราบ ว่า

ด้วยหนังสือพระราชพงษาวดารเล่ม 1, 2, 3 กรมศึกษาธิการเห็นว่าราคา
แพงมากไป นักเรียนไม่สามารถที่จะซื้อไปเล่าเรียนได้ทุกคน เพราะฉะนั้น
กรมศึกษาธิการจึงได้ลดราคาลงคือดังนี้ พระราชพงษาวดารเล่ม 1 เดิมอย่าง
ราคาเล่มละ 2 บาท 32 อัฐ ลดราคาลงเป็นเล่มละ 1 บาท 32 อัฐ พระราช
พงษาวดารเล่ม 1 เดิมอย่างราคาเล่มละ 4 บาท ลดราคาลงเป็นเล่มละ 2 บาท
พระราชพงษาวดารเล่ม 1 เดิมอย่างราคาเล่มละ 3 บาท ลดราคาลงเป็นเล่มละ
1 บาท 47 อัฐ พระราชพงษาวดารเล่ม 2 เดิมอย่างราคาเล่มละ 3 บาทลดราคา
เป็นเล่มละ 1 บาท 47 อัฐ พระราชพงษาวดารเล่ม 3 เดิมอย่างราคาเล่มละ
2 บาท 32 อัฐ ลดราคาลงเป็นเล่มละ 1 บาท 32 อัฐ พระราชพงษาวดารเล่ม 3
เดิมอย่างราคาเล่มละ 4 บาท ลดราคาลงเป็นเล่มละ 2 บาท 32 อัฐ ราคาลดลง
เกือบครึ่งหนึ่งแล้ว เพราะฉะนั้นบรรดาร้านจำหน่ายหนังสือแบบเรียนต่างๆ
ควรมารับและซื้อเอาไปไว้จำหน่ายนักเรียนตามโรงเรียนต่างๆ ทั่วกัน เพื่อไม่ให้
เป็นการลำบากแก่นักเรียนที่จะต้องไปซื้อไกล และขอให้มารับไปเสียโดยเร็ว
ด้วยหนังสือเหล่านี้มีอยู่อย่างน้อยไม่สู้มากนักจะไม่ได้มีขายทั่วร้านกัน⁴⁹

จึงอาจกล่าวได้ว่ามีพัฒนาการการสถาปนาความรู้และการรับรู้ต่อองค์ความรู้ที่สัมพันธ์กับ
ประเทศเพื่อนบ้านและประเทศพม่าอย่างเป็นทางการผ่านการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ชาติไทย
เป็นครั้งแรกนับแต่นั้นเป็นต้นมา

⁴⁹ วิทยาคารย 2, 12 (เมษายน ร.ศ.122 (พ.ศ.2445)):.449-450.

ในส่วนของแบบเรียนสังคมศึกษานั้น เมื่อดูตามหลักสูตรตั้งแต่ พ.ศ.2503 เป็นต้นมา พบว่าความรู้เกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านที่ปรากฏอยู่ในแบบเรียนนั้น สามารถจำแนกแจกแจงออกได้เป็นสองส่วนคือ ความรู้เกี่ยวกับไทยอันมีเรื่องราวของเพื่อนบ้านรวมอยู่ด้วย และความรู้เกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านโดยตรง

การเรียนรู้ของเด็กตั้งแต่ชั้นประถมศึกษา ปีที่ 1 ในหนังสือเรียนส่วนใหญ่นั้นเริ่มต้นด้วยความพยายามสร้างความรู้เกี่ยวกับไทย โดยอาศัยการเรียนรู้จากเรื่องทางภูมิศาสตร์เบื้องต้นอย่างง่ายประกอบด้วยการกล่าวถึงลักษณะของประเทศไทย กลุ่มคนเชื้อชาติต่างๆ ภาพแสดงอาณาเขต แผนที่ของประเทศไทย เป็นต้น ดังปรากฏโดยทั่วไปในหนังสือเรียนหมวดภาษาไทย⁵⁰ และหนังสือเรียนหมวดสังคมศึกษา แม้ว่าจะกล่าวถึงเรื่องชาติไทย ตั้งแต่ ป.1⁵¹ อาทิในแบบฝึกหัดให้นักเรียนเติมคำเหล่านี้ลงในกรอบสี่เหลี่ยมให้ถูกต้อง มีคำว่า ลาว กัมพูชา พม่า ประเทศไทย เวียดนาม แล้วระบายสีส่วนที่เป็นประเทศไทยให้สวยงาม⁵²

การเรียนรู้เกี่ยวกับเพื่อนบ้านที่ปรากฏในหลักสูตรโดยมุ่งเน้นที่จะบรรจุเรื่องราวของประเทศต่างที่มีความสัมพันธ์ทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจที่อยู่ในอาณาบริเวณใกล้เคียงกับประเทศไทย โดยมีการจัดแบ่งกลุ่มในการเรียนรู้ ซึ่งพม่าได้รวมอยู่ในกลุ่มดังกล่าวซึ่งแตกต่างจากประเทศลาว กัมพูชา และเวียดนาม ซึ่งทั้งสามประเทศนี้ถูกแยกออกมาเป็นอีกกลุ่มหนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า การแบ่งกลุ่มดังกล่าวนั้น ประเทศที่น่าสนใจในการรับรู้ของรัฐที่ต้องการนำมาบรรจุในหนังสือเรียนคือ พม่า จีน ญี่ปุ่น ฯลฯ

⁵⁰ อาทิ *ดุริยศึกษา ชั้นประถมศึกษาปีที่ 2* บทที่ 22 ชุดอุโมงค์ที่กล่าวถึงสงครามไทย-พม่า รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช บทที่ 33 มะตะลูน บทที่ 38 พระไชยเชษฐา บทที่ 40 ทูบหม้อแตกกลับได้เมือง, *ดุริยศึกษา*, พิมพ์ครั้งที่ 32 (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2539).

⁵¹ เบญจา แสงมลิ, *หนังสืออ่านเพิ่มเติมสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ฉบับบูรณาการ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1* (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2522). และ สุนัน อมรวิวัฒน์ และคณะ, *หนังสืออ่านเพิ่มเติมสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ฉบับบูรณาการ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2521). แต่หนังสือเรียน สปช. ป.1 บางเล่มก็ยังไม่กล่าวถึงเรื่องชาติไทย คือ ชงศ์ วงษ์จันทร์, *หนังสืออ่านเพิ่มเติมสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตสำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1* (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2521).

⁵² วินัย พัทธมสูงและคณะ, *หนังสือเรียนมาตรฐานฉบับพิเศษ เน้นกระบวนการ 1 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ปรับปรุงตามหลักสูตรประถมศึกษา ปี 2533* (กรุงเทพฯ: ประสานมิตร, 2533), หน้า 192.

เมื่อพิจารณาเรื่องของพรมแดนของบรรดาประเทศต่างๆ แล้ว พม่าควรถูกจัดเข้าไว้กับกลุ่มเหล่านี้ด้วย แต่เมื่อพิจารณาเรื่องของบริบทของหลักสูตรที่อยู่ในช่วงของทศวรรษ 2500 ทำให้เห็นว่าบริเวณประเทศลาว กัมพูชา และเวียดนาม เป็นพื้นที่ที่รัฐควรให้ความสำคัญและคำนึงถึงเป็นพิเศษ เนื่องจากสงครามเย็น ดังนั้นเรื่องราวของทั้งสามประเทศจึงต้องแยกออกมาพิจารณา และกล่าวแยกส่วนจากพม่า แต่อย่างไรก็ดี เนื้อหาที่ปรากฏในหนังสือเรียนนั้นยังคงเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์อันสัมพันธ์กับไทยเป็นหลัก

อย่างไรก็ตาม เนื้อหาต่างๆ ที่ปรากฏในหนังสือเรียนของชั้นต่างๆ นั้น ต่างถูกกำหนดโดยหลักสูตรอีกชั้นหนึ่ง หลักสูตรดังกล่าวมีดังนี้คือ หลักสูตร พ.ศ.2503 หลักสูตร พ.ศ.2521 หลักสูตร พ.ศ.2533 และหลักสูตร พ.ศ.2544 อย่างไรก็ดี ในหลักสูตร พ.ศ.2503 เป็นต้นมาได้แบ่งหลักสูตรออกเป็นสองส่วนด้วยกันคือ หลักสูตรประถมศึกษาตอนต้น-ปลาย และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น-ปลาย

หลักสูตรชั้นประถมศึกษาตอนต้นได้กำหนดการเรียนรู้เรื่องราวเกี่ยวกับประเทศไทยเป็นหลัก ส่วนหลักสูตรประถมตอนปลาย(ป. 5-7) กำหนดให้มีการเรียนวิชาสังคมศึกษาขึ้นอันประกอบด้วยหัวข้อเรื่องศิลปกรรม หน้าที่พลเมือง ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่องของประวัติศาสตร์ไทย ประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา และประวัติศาสตร์กรุงธนบุรี-กรุงรัตนโกสินทร์ โดยทั้งหมดนี้มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ประวัติศาสตร์โดยเน้นถึงความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างไทยกับพม่า ลาว และกัมพูชา เป็นหลัก

อย่างไรก็ตาม รายวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5-6 นั้นได้กำหนดให้มีเนื้อหาเกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้าน โดยมีจุดประสงค์ให้เด็กมีความเข้าใจอันดีต่อประเทศเพื่อนบ้าน โดยคำนึงถึงความสัมพันธ์ การอยู่ร่วมกันอย่างสันติ และความปลอดภัยระหว่างประเทศไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน โดยมุ่งเน้นในส่วนของเรื่องความมั่นคงทางการเมืองเป็นหลัก โดยในหลักสูตรได้แบ่งจุดประสงค์การเรียนรู้ออกเป็นสามส่วนคือ

1. ประเทศในกลุ่มอาเซียนมาเลเซีย สิงคโปร์ ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย
 2. ประเทศในเอเชียที่น่าสนใจคือ พม่า จีน ญี่ปุ่น อินเดีย ศรีลังกา บังกลาเทศ เนปาล
- ปากีสถานเป็นการอธิบายถึงสภาพภูมิศาสตร์ ทรัพยากร เศรษฐกิจ การเมือง และการปกครอง เป็นต้น

3. ประเทศลาว กัมพูชาหรือเขมร และเวียดนาม เป็นการรายงานการค้นคว้าเกี่ยวกับอาณาเขต การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครอง กล่าวถึงความสัมพันธ์ของประเทศลาว กัมพูชา และเวียดนามที่มีต่อประเทศเพื่อนบ้าน และผลกระทบที่มีต่อประเทศไทยได้

ส่วนหลักสูตรชั้นมัธยมศึกษาชั้นนั้น ในช่วงหลักสูตร พ.ศ. 2503 ได้มีการกำหนดให้มีเนื้อหาที่สมควรเรียนรู้ในหนังสือเรียนอยู่สองส่วนด้วยกันคือ สังคมศึกษา และภูมิศาสตร์ ในส่วนของสังคมศึกษานั้น ประกอบด้วยเรื่องของ หน้าที่พลเมือง ศีลธรรม ภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ ในขณะที่วิชาภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์นั้น ประกอบด้วยเนื้อหาเกี่ยวกับ ภูมิศาสตร์กายภาพ ภูมิศาสตร์ภูมิภาค และภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ และเรียนรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์

การเรียนรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ในหลักสูตรดังกล่าวนี้ ถูกกำหนดให้เรียนในชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นเป็นต้นไป ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย โดยกำหนดให้มัธยมศึกษาปีที่ 1 (ม.ศ.1) เรียนเกี่ยวกับอาณาจักรน่านเจ้า การอพยพ การตั้งภูมิลำเนา การตั้งกรุงสุโขทัย และวัฒนธรรมสมัยสุโขทัย การตั้งกรุงศรีอยุธยา และวัฒนธรรมสมัยอยุธยา

ในชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 (ม.ศ.2) เรียนรู้เกี่ยวกับความเจริญของไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ทางนิติศาสตร์ ศิลปะ วรรณคดี และศาสนา เหตุการณ์สำคัญสมัยพระนเรศวรมหาราชและพระนารายณ์มหาราช อีกทั้งเหตุการณ์ตอนปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ส่วนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 (ม.ศ.3) ประกอบด้วยเรื่องของ เหตุการณ์สำคัญสมัยกรุงธนบุรี กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น จนถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ความเจริญและความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ท่ามกลางความพยายามที่กล่าวถึงรากเหง้าทางวัฒนธรรม การเมืองและความเจริญของไทยนั้น ต่างถูกอธิบายผ่านหัวข้อดังกล่าวเพื่อให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่และความยาวนานของประวัติศาสตร์ไทย อีกทั้งพยายามชี้ให้เห็นถึงศูนย์กลางของการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนต่างๆ ในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในขณะที่หลักสูตรปี พ.ศ. 2521 นั้น ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ได้มีการแบ่งหนังสือเรียนออกเป็น 2 ส่วนด้วยกัน คือประเทศของเรา ซึ่งใช้ในการเรียนการสอนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 (ส101 และ ส102) และเพื่อนบ้านของเรา ในช่วงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 ส่วนมัธยมศึกษาปีที่ 3 เป็นหนังสือเรียนเรื่องโลกของเรา นอกจากนี้แล้ว หลักสูตร พ.ศ.2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) หนังสือเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-2 เป็นเนื้อหาเกี่ยวกับชาติไทยของเรา ส่วนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3-4 เนื้อหา คือ ชาติไทยในปัจจุบัน ประวัติศาสตร์สุโขทัย ส่วนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5-6 มีเนื้อหา คือ ประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี กรุงรัตนโกสินทร์

ในส่วนที่สองคือความรู้เกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้าน คำว่าประเทศเพื่อนบ้านปรากฏในแบบเรียนตามหลักสูตร พ.ศ.2503 ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 เป็นต้นมา ความหมายของประเทศเพื่อนบ้าน

เข้าใจในเบื้องต้นนี้ว่าเป็นการกล่าวถึงประเทศที่อยู่ในบริเวณติดต่อกับไทยเป็นหลัก ประเทศเพื่อนบ้าน ที่ปรากฏในแบบเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตว่า “ประเทศเพื่อนบ้านประกอบด้วย สาธารณรัฐสังคมนิยมแห่งสหภาพพม่า สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว กัมพูชาประชาธิปไตย เป็นต้น”⁵³

ประเทศเพื่อนบ้านในหนังสือเรียนนั้นถูกนำเสนอผ่านการกำหนดหัวข้อที่คล้ายๆ กันตั้งแต่ พ.ศ.2503 เป็นต้นมา อย่างไรก็ตาม การกำหนดให้เป็นการเรียนรู้หลักในรายวิชาเพื่อนบ้านของเรา อันเป็นวิชาบังคับนั้นเกิดขึ้นในหลักสูตรและแบบเรียน พ.ศ.2521 เป็นต้นมา โดยในชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นซึ่งแบ่งออกเป็นประเทศของเรา เพื่อนบ้านของเรา และโลกของเรา เนื้อหาแบ่งออกตามหัวข้อดังกล่าวคือ ก่อนการเข้ามาของอาณานิคมตะวันตก ช่วงแรกของการเข้ามาของอาณานิคมตะวันตก ช่วงการขยายดินแดนของอาณานิคมตะวันตก และช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง⁵⁴

ตามหลักสูตรได้กำหนดเนื้อหาการเรียนรู้ประเทศเพื่อนบ้านในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยศึกษาเปรียบเทียบกับประเทศไทยในเรื่องลักษณะภูมิศาสตร์ การประกอบอาชีพของพลเมือง ภาวะทางการเมือง การเจริญพันธุ์ ปัญหาประชากร และสิ่งแวดล้อม อาจจะกล่าวได้ว่าการศึกษานี้เปรียบเทียบกับของไทยเพื่อสะดวกต่อการทำการพิจารณาและทำความเข้าใจ ในขณะเดียวกัน กล่าวถึงประเด็นการศึกษาถึงลักษณะวัฒนธรรม การดำรงชีวิต การเมือง การปกครอง ศาสนา ของประชาชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อันเป็นการกล่าวถึงประเทศต่างๆ โดยอธิบายผ่านหัวข้อดังกล่าวเป็นหลัก

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในหนังสือเรียนตามหลักสูตรปีดังกล่าวพบว่า เป็นความพยายามที่จะอธิบายเรื่องราวของประเทศเพื่อนบ้านอย่างเป็นระบบโดยแยกออกจากการเล่าเรื่องผ่านไทย แต่ก็ต้องยอมรับว่าเป็นการยากที่จะแยกการเล่าเรื่องของประเทศเพื่อนบ้านโดยไม่ผ่านการมองจากตัวเราเอง เนื่องจากว่าการอธิบายโดยวิธีดังกล่าวเป็นการสะดวกต่อการสร้างจินตนาการอันเกี่ยวกับเพื่อนบ้าน ดังปรากฏในข้อกำหนดเนื้อหาในหนังสือเรียนว่า ศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาในหัวข้อลักษณะการเมือง การปกครอง สังคมและเศรษฐกิจ และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน รวมถึงศึกษาปัญหาความมั่นคงของชาติไทยเปรียบเทียบกับปัญหาของกลุ่มประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังกรณีของพม่า

⁵³ สุนน อมรวิวัฒน์ และคณะ, สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตฉบับบูรณาการ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2526), หน้า141.

⁵⁴ กระมล ทองธรรมชาติ และคณะ, หนังสือเรียนสังคมศึกษารายวิชา ส 203 ส 204 เพื่อนบ้านของเรา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ.2521 (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2532), หน้า 66.

3. พม่าในประวัติศาสตร์ชาติเรา

ในหนังสือเรียนนั้น ได้ปรากฏเรื่องราวของพม่าอยู่ในสองหัวข้อคือ อดีตของชาติไทย และ เรื่องของชาติไทย โดยหัวข้อ อดีตของชาติไทย นั้น เนื้อหาที่ว่าด้วยเรื่องของพม่าได้ปรากฏในส่วน of หัวข้อนี้มากที่สุด ซึ่งเกี่ยวข้องกับประเด็นหลักๆ ดังต่อไปนี้คือ เรื่องการสงครามระหว่างพม่า กับไทย โดยเข้าไปเกี่ยวข้องกับเรื่องการกอบกู้เอกราช การปรากฏขึ้นของวีรบุรุษและวีรสตรี และ เรื่องดินแดนอาณาเขต ด้วยเหตุนี้ความรู้เกี่ยวกับพม่าจึงเป็นการรับรู้โดยผ่านการเรียนรู้โดยผ่าน อดีตของชาติไทย หรือ ประวัติศาสตร์ชาติไทย เป็นเบื้องต้นนั่นเอง ดังปรากฏความในหลักสูตร สังคมศึกษาปี พ.ศ. 2521 ว่า

การจัดเนื้อหาของวิชาไว้โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญให้นักเรียนได้มีความรู้ ความเข้าใจในสภาพและปัญหาต่าง ๆ จากใกล้ตัวออกไป กล่าวคือ เริ่มศึกษา และทำความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพและปัญหา ต่าง ๆ ในประเทศของเราเสียก่อน ในชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 และศึกษาถึงประเทศต่าง ๆ ในทวีปเอเชียซึ่งเป็น ประเทศเพื่อนบ้านที่อยู่รอบ ๆ ประเทศของเราในชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 แล้วจึง ขยายขอบเขตของเนื้อหาไปถึงประเทศต่าง ๆ ในทวีปอื่น ๆ ในโลกของเราต่อไป ในชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 ⁵⁵

โดยทั่วไปแล้วเมื่อเริ่มต้นถามคำถามว่า สำนัก และภาพที่อยู่ในความคิดของไทยเราที่มีต่อ พม่านั้นเป็นอย่างไรคงจะหนีไม่พ้นความรู้สึกของคนไทยถูกปลุกฝังไว้ด้วยความเกลียดชังพม่า ในฐานะผู้รุกราน และเมื่อพูดถึงพม่าคนไทยก็อดไม่ได้ที่จะนึกถึงภาพคนที่งูเงี้ยว มีผ้าโพกหัว ถือดาบไล่ฆ่าฟันคนไทย ⁵⁶

การเรียนรู้ และสร้างสำนึกดังกล่าวนั้น เกิดขึ้นเนื่องจากการเริ่มต้นเรียนรู้ผ่านแบบเรียน ตั้งแต่ชั้นประถมศึกษา ซึ่งจะเริ่มต้นด้วยเรื่องราวของภูมิศาสตร์ของไทย คนกลุ่มต่างๆ ทั้งนี้เพราะ ในฐานะคนไทย เราต้องรู้จักตัวเราด้วยการรู้จักบรรพบุรุษ ตลอดจนความเป็นมาของตัวเรา ครอบครัวเราและประเทศของเราแต่การรู้จักตัวเราให้ดีจริง ๆ ได้นั้น บางครั้งก็ต้องมีโอกาส

⁵⁵ หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส101-ส 102 ประเทศของเราชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2528), บทนำ.

⁵⁶ สุเนตร ชุตินธรานนท์, พม่ารบไทย: ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า (กรุงเทพฯ: มติชน, 2542), หน้า 9. อ้างถึงใน ขจัดภัย บุรุษพัฒน์, มองพม่า แลลาว ช้าเลื่องจีน (พระนคร: แพร่พิทยา, 2529), หน้า 7.

ได้เปรียบเทียบตัวเองกับผู้อื่นหรือชาติอื่น รวมทั้งมีโอกาสได้คบหาสมาคมและปฏิบัติต่อผู้อื่น จึงจะสามารถรู้จักตนเองและผู้อื่นได้ดีที่สุด⁵⁷

จากความข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงเจตจำนงสำคัญของหนังสือเรียนไทย ที่มุ่งอธิบายและสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับไทยทั้งในส่วนของภูมิศาสตร์ การเมืองการปกครอง ประชากร และสังคม นั้นจำเป็นต้องอาศัยการเปรียบเทียบกับเพื่อนบ้าน ซึ่งเป็นการผลิตความรู้เช่นนี้อย่างเรื่อยมา นับแต่ระดับประถมศึกษาถึงมัธยมศึกษาเป็นลำดับ โดยมีจุดประสงค์หลักเพื่อให้ทราบว่า

ประเทศไทยมีประวัติศาสตร์อันยาวนาน บรรพบุรุษของชนชาติไทยได้
สั่งสมวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีมาอย่างต่อเนื่องตกทอดมาสู่ชนรุ่น
หนึ่งจนกระทั่งปัจจุบัน พระมหากษัตริย์และบรรพบุรุษของเราได้สร้างบ้านแปลง
เมืองจนราชอาณาจักรไทยเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ได้ต่อสู้ด้วยเลือดเนื้อเพื่อ
รักษาเอกราชของชาติไทย ตราบเท่าทุกวันนี้จึงควรภาคภูมิใจในประวัติศาสตร์
ความเป็นชาติไทยและบรรพบุรุษของเรา⁵⁸

การกล่าวถึงพม่านั้น เป็นการกล่าวถึงอยู่บ่อยครั้ง โดยการกล่าวถึงในแต่ละครั้งนั้น ต่างสัมพันธ์กับเรื่องราวของชาติไทยเป็นสำคัญ โดยเริ่มต้นจากการกล่าวถึงพระเจ้าตะเบงชเวตี้ การเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพม่า อย่างไรก็ตาม การกล่าวถึงพม่าอย่างจริงจังเริ่มต้นในสมัยของพระเจ้าตะเบงชเวตี้ รัชสมัยนี้เกี่ยวข้องกับไทยในส่วนของมอญเป็นหลัก มอญได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติไทย การอธิบายเรื่องราวของมอญถูกเล่าเรื่องผ่านการสู้รบกันระหว่างพม่ากับมอญเป็นหลัก มอญเกิดการอพยพเข้ามายังอาณาจักรสุโขทัย ความสัมพันธ์ในลักษณะของการปกป้องคุ้มครองกันจึงเกิดขึ้นระหว่างมอญกับอาณาจักรสุโขทัย⁵⁹

การอธิบายในหนังสือเรียนเริ่มต้นกล่าวถึงพระเจ้าตะเบงชเวตี้ได้ขยายพระราชอาณาเขตเพื่อให้ดินแดนของมอญอันได้แก่พม่าตอนล่างที่ราบลุ่มแม่น้ำอิระวดีและแม่น้ำสาละวินอยู่ใน

⁵⁷ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, *หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา เพื่อนบ้านของเรา* ส. 203—ส. 204 *ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2* (กรุงเทพฯ: ครูสภา, 2525), บทนำ.

⁵⁸ มนทิรา โกสุมและคณะ, *หนังสือสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: วัฒนาพานิช, 2544), บทนำ.

⁵⁹ กระมล ทองธรรมชาติ และคณะ, *หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส.101-ส.102 ประเทศของเรา* *มัธยมศึกษาปีที่ 1 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ.2521* (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2532), หน้า 27.

การปกครองของพระองค์ การปราบปรามดังกล่าวส่งผลให้เกิดการเคลื่อนย้ายคนจากพื้นที่ดังกล่าวลงมายังไทย การเข้ามดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงการเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของสมเด็จพระชัยราชาธิราช จึงมีการยกทัพเพื่อช่วยเหลือมอญและปราบปรามกองทัพพม่า นั่นถือเป็นจุดเริ่มต้นของสงครามระหว่างพม่ากับไทย ดังปรากฏในหนังสือเรียน สปช. ป.5 ตามหลักสูตร พ.ศ.2521 ว่า

สมัยนั้นพระเจ้าตะเบงชเวตตี้เป็นพระเจ้าแผ่นดินพม่า เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์ก็ต้องการขยายอำนาจ จึงปราบพวกมอญเพื่อจะได้ขยายดินแดนเข้าไปเขตเมืองมอญ พวกมอญเมื่อถูกปราบก็อพยพเข้ามาที่เมืองเชียงกราน ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของไทย พม่าก็ยกทัพตามมาตีมอญที่เมืองเชียงกราน.... สมเด็จพระชัยราชาธิราชทรงทราบข่าว ก็ยกทัพไปรบกับพม่า รักษาเมืองเชียงกรานไว้ได้ สงครามครั้งนี้เป็นครั้งแรกที่ไทยกับพม่ารบกัน นับแต่นั้นมาไทยก็ต้องทำสงครามกับพม่ายืดเยื้อต่อมาจนไทยตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า 2 ครั้ง ครั้งแรกใน พ.ศ.2112 ครั้งที่ 2 พ.ศ.2310 แต่กู้เอกราชคืนได้ทุกครั้ง⁶⁰

นัยยะของการยกเรื่องราวของมอญ ที่เข้ามาพึ่งพระบารมีของพระมหากษัตริย์ไทยนั้น เป็นการสื่อถึงความยิ่งใหญ่และในขณะเดียวกันพระมหากษัตริย์ไทย (อีกนัยยะคือ ไทย นั่นเอง) ก็เป็นเสมือนที่พึ่ง มีคุณธรรมที่จะช่วยปกป้องพวกเขา (มอญ) ให้พ้นจากการรุกรานของพระเจ้าตะเบงชเวตตี้เป็นพระเจ้าแผ่นดินพม่า การที่ดังกล่าวเป็นส่วนเสริมบารมีให้กับรัฐไทย เนื่องจากว่าเป็นการแสดงตัวตนให้เห็นว่ารัฐไทยนั้นเป็นเสมือนที่ใหญ่มากที่สามารถคุ้มครองผู้ที่ถูกรุกรานและตกทุกข์ได้ยาก ในขณะที่ตัวช่วยที่จะเสริมสร้างภาพลักษณ์ดังกล่าวให้กับรัฐไทยได้ดีคือ พม่านั้นเอง

เมื่อนำเนื้อหาดังกล่าวมาเปรียบเทียบกับเนื้อหาในหนังสือเรียนในหลักสูตร พ.ศ.2544 ภาพลักษณ์ดังกล่าวข้างต้นยังคงมีปรากฏอยู่ โดยกล่าวถึงพม่าไว้ในหัวข้อของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เป็นภาพของมอญที่ถูกรุกรานโดยพม่าและเข้ามาพึ่งพระบารมีของกษัตริย์สุโขทัย อันเป็นจุดเริ่มต้นของการทำสงครามระหว่างพม่ากับสุโขทัย * พบว่าข้อความดังกล่าวล้วนมีนัยยะ

⁶⁰ กรมวิชาการ, หนังสือเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5, หน้า 168-169.

* ในหนังสือเรียนเมื่อเวลากล่าวถึงอาณาจักรสุโขทัย อโยธยา หรือแม้แต่สมัยรัตนโกสินทร์ มักแทนคำว่าไทยเป็นหลัก ในขณะเดียวกันเมื่อเวลากล่าวถึงภาพรวมของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับอาณาจักรดังกล่าว นั้นจะใช้

ของการกล่าวถึงพม่าในทางผู้รุกรานและเสนอภาพของสุโขทัยในฐานะผู้ช่วยเหลือ ดังปรากฏในหนังสือเรียนช่วงชั้นที่ 3 ตามหลักสูตร พ.ศ.2544 ว่า

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับมอญเริ่มต้นตั้งแต่สมัยสุโขทัย หัวเมืองมอญอยู่ในฐานะประเทศราช ของไทยในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลังจากนั้นมอญได้ตั้งตนเป็นอิสระแต่ยังคงเป็นมิตรที่ดีต่อกัน ...มอญถูกพม่ารุกรานอยู่เสมอ มอญจึงต้องมาขอความช่วยเหลือจากไทย ดังนั้นความสัมพันธ์กับมอญจึงดำเนินไปในลักษณะของการพึ่งพาและช่วยเหลือกัน จนกระทั่งมอญรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของพม่า⁶¹

การกล่าวถึงความสัมพันธ์อันดี เกื้อกูลกันระหว่างมอญ กับกรุงสุโขทัยนั้นได้แสดงให้เห็นถึงความพยายามชี้แจงถึงความเป็นดินแดนของความเอื้ออาทรของไทย อีกทั้งเป็นการเริ่มต้นของความรุ่งเรืองของกรุงสุโขทัยดังว่า "ความสัมพันธ์ระหว่างสุโขทัยและมอญดำเนินไปด้วยดีตลอดช่วงสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชและพระเจ้าฟ้ารั่ว ความสัมพันธ์ที่ดีดังกล่าวอาจเกิดจากการแลกเปลี่ยนค้าขายซึ่งกันและกันโดยหัวเมืองมอญเป็นเมืองท่าศูนย์รวมสินค้าจากดินแดนสุโขทัยออกสู่ตลาดภายนอก"⁶²

อย่างไรก็ตาม เรื่องราวของพม่าถูกกล่าวอ้างในด้านการสงครามระหว่างไทยกับพม่าเป็นหลักใหญ่ และยุคที่ถือได้ว่าเป็นสีลันคือ ช่วงอยุธยาตนเอง ดังปรากฏในหนังสือเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ตามหลักสูตร พ.ศ.2521 ว่า

ไทยกับพม่านั้นส่วนมากก็มีแต่เพียงทำสงครามกัน จากเรื่องราวในพระราชพงศาวดารเล่มที่น้ำอ่านมาให้ดูนี้ ระหว่างที่กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองหลวง 417 ปี ไทยทำสงครามกับพม่า 24 ครั้ง...ส่วนใหญ่พม่ามารบกับไทย ไทยเป็น

คำว่าไทยด้วยเช่นกัน เช่นเมื่อพม่ารุกรานอยุธยา ก็มักจะกล่าวว่า พม่ามารุกรานไทยซึ่งอยู่ในช่วงเวลาของอยุธยา เป็นต้น เพราะฉะนั้น ไทยจึงมีนโยบายของการกล่าวถึง ไทยที่เป็นประเทศไทย และไทยที่เป็นอาณาจักรดังกล่าว

⁶¹ วงเดือน นาราสัจ และคณะ, ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของไทย ช่วงชั้นที่ 3 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 (ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2547), หน้า 36.

⁶² เรื่องเดียวกัน , หน้า 37.

ฝ่ายตั้งรับ.....ไทยกับพม่ารบกันบ่อย เพราะทั้งไทยและพม่าต่างก็ต้องการแย่งชิง
ความเป็นใหญ่กัน แล้วต่างก็ต้องการแย่งชิงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจกันด้วย⁶³

ในคำกล่าวที่ยกมาข้างต้นนี้ ได้กล่าวถึงพม่าการรบระหว่างไทยกับพม่ากันบ่อยครั้งนี้ เพราะว่าทั้ง
ไทยและพม่าเองต่างต้องการแย่งชิง ความเป็นใหญ่ และ ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจกันด้วย

ในสมัยอยุธยาได้มีการความสัมพันธ์ของไทยกับมอญ “ในสมัยนี้มอญกับไทยไม่เคยเป็น
ศัตรูกันโดยตรง สาเหตุที่มอญต้องมารบกับไทยเนื่องจากถูกพม่าขยายอำนาจเข้าปกครองและ
บังคับให้มารบ แต่ถ้ามีโอกาสมอญก็จะตั้งตนเป็นอิสระหรือถ้าพม่าบังคับไม่ได้ก็จะหนีมาพึ่ง
ไทย”⁶⁴

ความเข้มข้นของการกล่าวถึงพม่าลดลงในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลก ซึ่งเป็นแต่เพียงกล่าวถึงเฉพาะเรื่องของลักษณะของเมืองที่เป็นสาเหตุหนึ่งอันทำให้พม่า
สามารถเข้าโจมตีกรุงธนบุรีได้ จึงต้องย้ายพระนครไปยังฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา
ดังปรากฏในหนังสือเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ตามหลักสูตร
พ.ศ.2521ว่า “เหตุผลหนึ่งเป็นเพราะธนบุรีเป็นเมืองเอกแตก ถ้าพม่ายกกองทัพมาตีเมืองไทยและใช้
แม่น้ำเป็นเส้นทางลำเลียงทหาร เข้าศึกก็จะตีเมืองได้ง่ายมาก”⁶⁵

อย่างไรก็ตาม เนื้อความที่กล่าวถึงพม่าอีกส่วนหนึ่งได้ปรากฏในหนังสือเรียนมีอยู่ทั้งใน
ส่วนของเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชาติไทยโดยเกี่ยวข้องกับเรื่องวิบุรุษ ดังเช่นในหัวข้อ
“พระมหากษัตริย์ในอดีตและบุคคลสำคัญ” โดยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของดินแดน ประเด็นดังกล่าวได้
ถูกกล่าวถึงทั้งในส่วนของพระราชพงศาวดาร พระนิพนธ์ของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา
ดำรงราชานุภาพ เรื่อง ไทยรบพม่า ดังที่กล่าวไว้ข้างต้น ประเด็นดังกล่าวมีส่วนสร้างเสริม กอบกู้และดำรงอยู่ซึ่ง
เอกราชของชาติไทยในทุกยุคสมัย เช่น เรื่องของสมเด็จพระนเรศวร และเรื่องของหัวเมืองทวาย
มะริด ตะนาวศรี เรื่องดินแดน เป็นประเด็นที่น่าสนใจอย่างต่อเนื่องในหนังสือเรียน

(รัชกาลที่ 4) ทรงทราบเรื่องราวความเป็นไปของประเทศเพื่อนบ้านซึ่งตก
เป็นอาณานิคมหรือเมืองขึ้นของประเทศอังกฤษบ้าง ของประเทศฝรั่งเศสบ้าง
เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเช่นนี้พระองค์ทรงคิดว่า ถ้าประเทศไทยยังคงไม่เปลี่ยนแปลง

⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 168

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁵ กรมวิชาการ, หนังสือเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5, หน้า 3.

การติดต่อที่เข้มงวดกับประเทศมหาอำนาจเหล่านี้แล้ว ประเทศชาติก็จะไม่ปลอดภัยแน่ จึงทรงแก้ไขโดยเปิดประเทศให้การต้อนรับชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่ออย่างสมเกียรติ ทรงให้ความสนทนากับผู้สำเร็จราชการที่ปกครองเมืองขึ้นของอังกฤษ ทรงมีสัมพันธไมตรีกับอังกฤษอย่างดี จนทำให้อังกฤษละอายแก่ใจที่จะรุกรานไทย เหมือนเช่นที่เคยทำกับประเทศเพื่อนบ้านอื่นๆ มาแล้ว⁶⁶

และหนังสือเรียนภาษาไทยชุด ครุณศึกษา ป.2 มีข้อความที่กล่าวถึงวีรกรรมของวีรบุรุษคนสำคัญ ดังปรากฏดังนี้คือ เมื่อ นายยวง จรุง เล่าเรื่องวีรกรรมของพระเจ้าตากสินครั้งตีเมืองจันทบุรี ได้เป็นผลสำเร็จแก่นายปอลและจำเริญผู้ที่ฟังได้ใจความดีก็นึกชมไว้ในใจ แล้วตอบน้องว่า "...เจ้าตากกล้าหาญจริง มิได้คิดแก่ชีวิต คิดแต่จะกู้เมืองไทยให้เป็นเอกราชเท่านั้น น่าชมจริง..."⁶⁷ ทั้งยังรังสรรค์ความเจริญให้แก่ชาติบ้านเมืองปรากฏแก่ชนทั้งมวลไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนให้มีการศึกษาอารยธรรมตะวันตกในรัชกาลที่ 4 การปฏิรูปทั้งระบบทางการเมือง สังคมและเศรษฐกิจ ครั้งรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเลิกทาส โพร่ ปฏิรูปการบริหารราชการส่วนกลาง จัดระเบียบการปกครองส่วนภูมิภาคและท้องถิ่น เพื่อแนวทางสู่ประชาธิปไตย⁶⁸

กล่าวโดยสรุปว่าแกนหลักของประวัติศาสตร์ชาติไทยในหนังสือเรียน คือชาติไทยดำรงอยู่ได้ตลอดมาด้วยการทำสงครามรักษาเอกราชเอาไว้ได้และสร้างสมความเจริญสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน การรักษาเอกราชและการสร้างสมความเจริญนั้นมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำตลอดมา⁶⁹ ดังนั้นเนื้อความต่าง ๆ ในหนังสือเรียนจึงสัมพันธ์อยู่กับ 3 เรื่อง คือ การต่อสู้ให้ได้เอกราชที่เสียไปคืนมา การต่อสู้เพื่อปกป้องเอกราช และการขยายอำนาจ โดยศึกษา รับรู้ ทำความเข้าใจ และจดจำผ่านพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์องค์สำคัญๆ ความสัมพันธ์กับเพื่อนบ้านของไทย วางอยู่บนเงื่อนไขอย่างนี้⁷⁰ เช่นกัน

⁶⁶ กรมวิชาการ, *หนังสือเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต หมวดบ้านเมืองของเราและประเทศเพื่อนบ้าน ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6*, พิมพ์ครั้งที่ 10 (กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2536), หน้า 9.

⁶⁷ *ครุณศึกษา*, พิมพ์ครั้งที่ 32 (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2539), หน้า 95-101.

⁶⁸ สุวรรณ สุวรรณเวช, *สังคมศึกษาแนวใหม่ 4-5-6* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2540), หน้า 85.

⁶⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ชาติไทยและเมืองไทยในหนังสือเรียนประถมศึกษาใน ชาติไทย เมืองไทย หนังสือเรียน และอนุสาวรีย์: ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐ และรูปการจิตสำนึก* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538), หน้า 70.

⁷⁰ สุนทร ชุตินทรานนท์, "ประวัติศาสตร์ติดต่อน: บทสำรวจทัศนะ/องค์ความรู้ของไทยต่อเพื่อนบ้าน," *ฟ้าเดียวกัน* 1, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2546): 82-83.

ในส่วนของประเทศของเรานั้น เมื่อนำหลักสูตรข้างต้นมาเปรียบเทียบ พบว่าเนื้อหาและหัวข้อที่กำหนดในหลักสูตรตั้งแต่ พ.ศ.2503 ถึงหลักสูตร พ.ศ.2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) นั้น ต่างล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องราวที่คล้ายกันโดยเฉพาะเรื่องของพม่า จากหลักสูตรดังกล่าวมาข้างต้น พม่าถูกกล่าวถึงในหนังสือเรียนในส่วนการเล่าเรื่องของไทยซึ่งเป็นการเสนอโดยผ่านอดีตของเราเองเป็นหลักในหนังสือเรียนชั้นประถมปลายและมัธยมต้น โดยเน้นบทบาทของพม่าในฐานะที่เป็นผู้รุกรานอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เมื่อพิจารณาถึงเนื้อหาจากรายวิชาสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต การเสนอภาพดังกล่าวถูกเสนอในส่วนของความเป็นปฏิปักษ์ ดังปรากฏในหนังสือเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ตามหลักสูตร พ.ศ.2521ว่า "ก็มีทั้งที่เป็นมิตรและทั้งที่มีข้อขัดแย้งกับไทย เช่น ลาวนั้นเป็นมิตรไมตรีกับไทยตลอดสมัยอยุธยา ส่วนเขมรนั้นก็ตกเป็นเมืองขึ้นของไทยในสมัยพระเจ้าอู่ทอง แต่เมื่อใดที่เขมรเข้มแข็งขึ้นก็จะแข็งเมือง ไทยก็ต้องยกทัพไปปราบ...ไทยกับพมานั้นส่วนมากก็แต่ทำสงครามกัน" ⁷¹

ข้อความข้างต้นมีการกล่าวถึงกัมพูชา ในขณะเดียวกันก็ได้ละทิ้งที่จะต้องกล่าวถึงพม่า โดยกล่าวว่า "ไทยกับพมานั้นส่วนมากก็แต่ทำสงครามกัน" อาจจะกล่าวได้ว่าในช่วงเวลาดังกล่าว ศัตรูที่สำคัญคือ กัมพูชา ส่วนพม่าก็เป็นทั้งสองรองลงไปในช่วงรัชสมัยของพระเจ้าอู่ทอง ขณะเดียวกันในสมัยอยุธยาเน้นการนำเสนอในประเด็นศัตรูของประวัติศาสตร์ชาติไทย ทั้งนี้การสร้างศัตรูขึ้นมาเพื่อการสร้างความเด่น และเน้นตัวตนของไทยเองให้เป็นผู้ที่เหนือกว่าทั้งในด้านคุณธรรม ปัญญา และกำลัง

กล่าวถึงพม่าเกิดขึ้นอีกครั้งเมื่อกกล่าวถึงเหตุการณ์ใน พ.ศ.2328 ซึ่งเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงประเด็นหลักว่าในหนังสือเรียนต้องการที่จะเน้นให้เห็นถึงคุณความดี และสร้างวีรบุรุษขึ้นมา โดยอิงอาศัยกับเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพม่าเป็นหลัก ดังปรากฏในแบบเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ตามหลักสูตร พ.ศ.2521 ว่า "ท้าวเทพกระษัตรี (จัน) และท้าวศรีสุนทร (มุก) ได้กระทำการปกป้องรักษาเมืองไว้เป็นสามารคมิให้ข้าศึกซึ่งยกมาประชิดเมื่อ พ.ศ.2328 ตีหักเอาพม่าแตกทัพไปเมื่อ 244 สัปดาห์ จ.ศ. 1147 เป็นวีรกรรมอันควรแก่ชาวเมืองกลาง ตลอดจนชาวไทยทั่วไปยกย่องสรรเสริญ" ⁷²

⁷¹ กรมวิชาการ, หนังสือเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5, พิมพ์ครั้งที่ 8 (กรุงเทพฯ: กรมวิชาการกระทรวงศึกษาธิการ, 2533), หน้า 168.

⁷² กรมวิชาการ, หนังสือเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต หมวดบ้านเมืองของเราและประเทศเพื่อนบ้าน ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6, พิมพ์ครั้งที่ 10, (กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2536) หน้า 34.

ความรู้เกี่ยวกับพม่าที่ปรากฏในหนังสือเรียนชั้นประถมตอนปลายนั้น นอกจากกล่าวให้เห็นสถานะความรู้ที่มองพม่าเป็นผู้รุกรานแล้วนั้น พม่ายังถูกนำเสนออีกรูปแบบคือ การเป็นตัวเปรียบเทียบเช่นว่า “เมืองไทยเรานี้ช่างโชคดีเสียจริงๆ เรามีพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระปรีชา ทรงรักษากันเมืองให้ปลอดภัย ถ้าไม่มีพระองค์ ปานนี้...เราคงไม่มีเมืองไทยเหลืออยู่แน่ พวกเราต้องเป็นข้าทาสคนอื่นอย่างเช่น เมืองพม่า มลายู...คงไม่มีวันนี้” ⁷³

การรับรู้เรื่องประเทศเพื่อนบ้านโดยผ่านเรื่องราวเปรียบเทียบกับประเทศไทยเป็นหลักในแบบเรียนกล่าวว่า “ประเทศไทยมิได้ตั้งอยู่โดดเดี่ยว เรามีประเทศเพื่อนบ้านตั้งอยู่ล้อมรอบประเทศไทยและประเทศเพื่อนบ้านต่างมีความสัมพันธ์และพึ่งพาอาศัยกัน” ⁷⁴ น้ำเสียงของการกล่าวถึงเพื่อนบ้านของเรานั้น เป็นไปในลักษณะของการสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อกัน

การกล่าวถึงประเทศเพื่อนบ้านสามารถมองผ่านเรื่องราวที่เกี่ยวกับภูมิศาสตร์ โดยมองตัวเราเป็นศูนย์กลางในการอธิบาย ดังปรากฏในแบบเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ป.3 จากแผนที่จะเห็นแผ่นดินรูปขนาดประเทศไทย มีประเทศเพื่อนบ้านล้อมรอบ ได้แก่ สาธารณรัฐสังคมนิยมแห่งสหภาพพม่า สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว กัมพูชาประชาธิปไตย สหพันธรัฐมาเลเซีย ⁷⁵

ในขณะเดียวกันการกล่าวถึงประเทศไทยโดยพยายามสร้างความเข้าใจให้เห็นภาพอย่างชัดเจนโดยการยกเอาประเทศเพื่อนบ้านต่างๆ มากกล่าวและเปรียบเทียบกับประเทศไทย ดังจะเห็นได้จากที่ว่า “ประเทศไทยตั้งอยู่ในคาบสมุทรอินโดจีนกับสาธารณรัฐสังคมนิยมแห่งสหภาพพม่า และสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม แต่ใหญ่กว่าสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว สหพันธรัฐมาเลเซีย และเล็กกว่าสาธารณรัฐประชาชนจีนมาก” ⁷⁶

การกำหนดเนื้อหาของหลักสูตรและในหนังสือเรียนในแต่ละปีการปรับปรุง พบว่าความรู้เกี่ยวกับพม่าที่แทรกอยู่ในการเรียนรู้เรื่องราวของตัวเราเอง ได้ถูกนำเสนอในลักษณะที่คล้ายกัน คือ พม่าเป็นผู้รุกราน ถือได้ว่าเป็นความพยายามในการผลิตซ้ำและต่อเนื่อง อันมีผลอย่างสูงในการสร้างความรับรู้เกี่ยวกับพม่าในด้านความเป็นผู้รุกรานไทย

⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า .10

⁷⁴ สุนน อมรวิวัฒน์ และคณะ, หนังสืออ่านเพิ่มเติมสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ฉบับบูรณาการ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, (2521หน้า .142

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 142.

⁷⁶ เบญจา แสงมลิ, สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตประถมศึกษาปีที่ 3 (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2522), หน้า 46.

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในแบบเรียนตามหลักสูตร พ.ศ.2503 ถึงหลักสูตร พ.ศ.2544 นั้น มีความพยายามที่จะอธิบายเรื่องราวของประเทศเพื่อนบ้านอย่างเป็นระบบโดยแยกออกจาก การเล่าเรื่องผ่านไทย แต่ก็ต้องยอมรับว่าเป็นการยากที่จะแยกการเล่าเรื่องของประเทศเพื่อนบ้าน โดยไม่ผ่านการมองจากตัวเราเอง เนื่องจากว่าการอธิบายโดยวิธีดังกล่าวเป็นการสะดวก ต่อการสร้างจินตนาการอันเกี่ยวกับเพื่อนบ้าน ดังปรากฏในข้อกำหนดเนื้อหาในแบบเรียนว่า ศึกษาประวัติศาสตร์ไทยสมัยอยุธยาในหัวข้อลักษณะการเมือง การปกครอง สังคมและเศรษฐกิจ และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน รวมถึงศึกษาปัญหาความมั่นคงของ ประเทศไทยเปรียบเทียบกับปัญหาของกลุ่มประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังกรณีของพม่า

4. พม่าในฐานะประเทศเพื่อนบ้านของเรา

อย่างไรก็ตาม อาจจะกล่าวได้ว่าแบบเรียนตามหลักสูตร พ.ศ.2521 องค์ความรู้เกี่ยวกับ พม่าในฐานะเพื่อนบ้านของเรานั้น เป็นไปในลักษณะของการเรียนรู้เรื่องราวทั้งในด้าน ภูมิศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจ ศาสนา และวัฒนธรรม ซึ่งแตกต่างจากการเสนอเรื่องราวของพม่าในฐานะ ประเทศเพื่อนบ้านโดยถูกนำเสนอเป็นไปในแนวทางผู้รุกราน

ในหนังสือเรียนเรื่องเพื่อนบ้านของเรานั้น เนื้อหาที่กล่าวถึงเพื่อนบ้าน ไม่ว่าจะเป็นพม่า ลาว กัมพูชา และมาเลเซีย นั้น ต่างล้วนแล้วแต่มีลักษณะที่ทางกระทรวงศึกษาธิการมีความ พยายามที่จะนำเสนอภาพลักษณ์ของบรรดาเพื่อนบ้านในอีกลักษณะหนึ่ง คือการนำข้อมูล รายละเอียดเรื่องของภูมิศาสตร์ ข้อมูลพื้นฐานประชากร รายได้ทางเศรษฐกิจ พื้นที่การเพาะปลูก เป็นต้น รวมถึงประวัติศาสตร์ และความสัมพันธ์ของประเทศเพื่อนบ้าน โดยเน้นการนำเสนอ เรื่องราวในมุมมองของประเทศนั้นๆ ซึ่งพยายามไม่มองและนำเสนอข้อมูลเนื้อหาจากไทยเป็นหลัก ดังจะชี้แจงในรายละเอียดต่อไป

พม่าในฐานะเพื่อนบ้านของเรานั้น ถูกกล่าวถึงในลักษณะของการเรียนรู้พม่าตั้งแต่ ยุคอาณาจักรพุกาม มอญ การเข้ามาของชาวตะวันตก การขยายอิทธิพลของตะวันตก การตกเป็น อาณานิคมอังกฤษ สงครามโลกครั้งที่สอง กระบวนการกู้ชาติ และการประกาศเอกราชของพม่าใน พ.ศ.2491⁷⁷ เนื้อหาการเรียนรู้ดังกล่าวนี้ ถือว่าเป็นการเสนอความรู้ที่เท่าทันเหตุการณ์ ดังนั้น พม่าที่ปรากฏในหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา รายวิชา ส 203- ส 204 ว่าด้วยเรื่องของเพื่อนบ้าน ของเรา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 การกล่าวถึงพม่าเริ่มต้นกล่าวถึงตั้งแต่สมัยอาณาจักรพุกามในส่วน

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า67, 68, 69, 74, 85, 86, 89.

ของหัวข้อภูมิหลังของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนการขยายตัวของชาวตะวันตก การกล่าวถึงอาณาจักรพุกามนั้นเป็นการเน้นการเรียนรู้ถึงระบบการปกครอง การเมือง ศาสนา วัฒนธรรม และเศรษฐกิจเป็นต้น ดังปรากฏในหนังสือเรียนดังกล่าวตามหลักสูตร พ.ศ.2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) ว่า

อาณาจักรพุกามของชนชาติพม่าซึ่งครองความยิ่งใหญ่เหนือบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำอิระวดีอันเป็นอาณาจักรที่มีความเป็นปึกแผ่นทั้งในทางการปกครอง เศรษฐกิจ และศิลปวัฒนธรรม นับตั้งแต่รัชสมัยของพระเจ้าอโนรธาถึงข้อติดต่อกันมาเป็นเวลานานหลายร้อยปี....เป็นการปกครองที่มีประสิทธิภาพและมีระเบียบเรียบร้อย พระมหากษัตริย์ทรงมีฐานะเป็นสมมติเทพหรือเทวราชา⁷⁸

นอกจากเรื่องราวของพม่าที่กล่าวถึงพม่าโดยตรงแล้ว เรื่องราวของพม่าก็กลับอยู่ในเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับรัฐต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยแทรกอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18-20 พม่าถูกนำเสนอซ้ำอีกครั้งในภาพของการเป็นผู้รุกรานและเป็นการนำเสนอที่เปรียบเทียบกับไทย

อย่างไรก็ตาม แบบเรียนที่พยายามกล่าวถึงเฉพาะเรื่องของเพื่อนบ้าน พ.ศ.2544 ใช้ชื่อวาทะประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของไทย ช่วงชั้นที่ 3 (ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3) ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 พบว่าแบบเรียนดังกล่าวนี้ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยในช่วง พุทธศตวรรษที่ 18-20 โดยอธิบายถึงความสัมพันธ์ในลักษณะที่เป็นมิตรที่ดีต่อกัน และขัดแย้งกัน⁷⁹ เกริ่นนำด้วยการกล่าวถึงประเทศเพื่อนบ้านนั้นเริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงคำที่เรียก "สุวรรณภูมิ" และ "ดินแดนประเทศไทยหรือที่เรียกว่า "สุวรรณภูมิ" มีการติดต่อสัมพันธ์กับดินแดนใกล้เคียงและที่ห่างไกลมาเป็นเวลาช้านานแล้ว..."⁸⁰

เริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงเรื่องภูมิศาสตร์เขตแดนที่มองจากตัวของไทยเป็นหลักดังปรากฏในหนังสือเรียนชั้นมัธยมศึกษาตามหลักสูตร พ.ศ. 2544 ว่า "การที่ไทยมีพรมแดนติดต่อกับรัฐอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียง เช่น มอญ พม่า มลายู เขมร และลาว จึงมีการติดต่อกับรัฐเพื่อนบ้านได้สะดวก

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 67.

⁷⁹ วงเดือน นาราสัจ และคณะ , ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของไทย ช่วงชั้นที่ 3 (ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3) ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544, หน้า 1.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน.

ซึ่งนอกจากเพื่อการค้าแล้ว ยังมีการขยายอิทธิพลทางการเมือง และการแผ่ขยายทางวัฒนธรรม ซึ่งกันและกันด้วย”⁸¹

การกล่าวถึงเนื้อหาข้างต้นนั้น เน้นถึงความเป็นเพื่อนบ้าน โดยพยายามหลีกเลี่ยงการกล่าวถึงสงครามระหว่างอยุธยากับพม่า อีกทั้งช่วงเวลาที่ถูกนำมาเสนอในหนังสือเรียนนั้น มิได้อยู่ในช่วงเวลาดังกล่าวที่จะสามารถกล่าวหาได้ อีกทั้งจุดประสงค์ของการกล่าวถึงพม่า ในแบบเรียนประเทศเพื่อนบ้านของเรา เป็นการเน้นการเรียนรู้ในส่วนของเรื่องราวเฉพาะเจาะจงของประเทศนั้นๆ สังเกตได้จากแนวการเขียนที่เกิดขึ้น ในลักษณะที่เน้นการกล่าวถึงสภาพภูมิประเทศ ทรัพยากร จำนวนประชากร สภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เป็นต้น อันเป็นการเรียนรู้เรื่องราวในภาพกว้าง เป็นแนวการเขียนของประเทศอาณานิคมที่เดินทางมาสำรวจประเทศที่ตกเป็นอาณานิคม ดังปรากฏในหนังสือเรียนดังกล่าว เมื่อพิจารณาในกรณีของพม่าและประเทศอื่นๆ ที่ปรากฏในหนังสือเรียนพบว่ามีลักษณะการเขียนดังกล่าวปรากฏอยู่เช่นกัน

ในหนังสือเรียนกล่าวถึงพม่าโดยมองในประเด็นของการค้า การเมืองและวัฒนธรรม นอกจากที่กล่าวถึงพม่าในช่วงของอาณาจักรสุโขทัย สมัยอยุธยาแล้วนั้น ความรู้เรื่องอาณาจักรโบราณที่เกี่ยวข้องกับอาณาจักรโบราณของไทย อาณาจักรพุกาม⁸² เป็นจุดเริ่มต้นในการกล่าวถึงพม่าในเวลาต่อมา น้ำเสียงของการกล่าวถึงพม่าโดยอธิบายผ่านตัวเราเองนั้นเป็นไปในลักษณะการเกริ่นนำไม่ได้กล่าวให้ร้ายและเน้นหนักถึงความไม่ดีของพม่าเด่นชัดนัก แต่ล่วงมาถึงสมัยอยุธยา พม่ากลายเป็นเสมือนตัวละครที่สำคัญ ดังปรากฏในหนังสือเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) รายวิชาสังคมศึกษา (ส 203 – ส 204) เล่มสอง ว่า “ไทยตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าครั้งที่สอง ใน พ.ศ. 2310 ทั้งนี้เพราะความอ่อนแอทางการทหาร..... พระยาตากเป็นหัวหน้าฝ่ายไทยขับไล่พม่าออกไปจากแผ่นดินไทยเป็นผลสำเร็จหลังจากที่ไทยตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าเพียง 7 เดือนเท่านั้น”⁸³

อย่างไรก็ตาม ความพยายามของรัฐเองที่พยายามเสนอเรื่องราวในมุมมองของประเทศเพื่อนบ้านเป็นหลักนั้น ก็ยังมีวาทะที่รัฐไทยเองต้องทำการเปรียบเทียบ และกำหนดระดับ

⁸¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

⁸² กรมวิชาการ, หนังสือเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 (กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ, 2525), หน้า 182.

⁸³ ไพฑูรย์ พงศบุตร และคณะ, หนังสือเรียนสังคมศึกษา (ส. 203-ส. 204) เพื่อนบ้านของเรา มัธยมศึกษาปีที่ 2 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 เล่มสอง, หน้า 13.

ความสัมพันธ์กับบรรดาประเทศเพื่อนบ้าน ทั้งนี้จะเห็นได้จากในหัวข้อลักษณะของความสัมพันธ์กับต่างประเทศ กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับประเทศต่างๆ ดำเนินไปใน 3 ลักษณะ คือ ความสัมพันธ์กับประเทศที่มีฐานะเท่าเทียมกัน กล่าวถึงพม่าประเทศเดียว นอกเหนือคือลาว และเข้มแข็งกว่าคือจีน⁸⁴ อาจจะกล่าวได้ว่าการกำหนดท่าทีความสัมพันธ์ดังกล่าว นั้น เป็นผลพวงมาจากข้อเท็จจริงของการดำเนินนโยบายทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง ของรัฐไทยในช่วงเวลาดังกล่าว

การจัดแบ่งประเภทของความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นที่น่าสังเกตว่า ท่าทีสุดท้ายที่แบบเรียนได้พยายามเสนอภาพของประเทศเพื่อนบ้านที่เป็นไปในแนวทางของความเท่าเทียมกันนั้น กลับไม่พ้นปมของความพยายามที่จะแทรกเรื่องของความเข้มแข็ง และความเหนือกว่าของรัฐไทย อีกทั้งความพยายามที่จะเสนอภาพของความไม่ยอมด้อยกว่าพม่าอยู่ในที่

ดังนั้น ความสัมพันธ์กับประเทศที่มีฐานะเท่าเทียมกันโดยกล่าวถึงพม่าประเทศเดียว ทั้งนี้ได้กล่าวถึงพม่าในทำนองของการกล่าวอย่างรวบๆ ถึงการเข้ามาเกี่ยวข้องของพม่าที่สัมพันธ์กับไทย ซึ่งมีได้เน้นถึงความเป็นผู้รุกรานมากเท่าในหนังสือเรียนประเทศของเรา และชั้นประถมศึกษาตอนปลายดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

ไทยจะมีความสัมพันธ์ในลักษณะที่เท่าเทียมกันกับประเทศเพื่อนบ้านที่มีความแข็งแกร่งเท่าเทียมกัน เช่น ในสมัยสุโขทัย พ่อขุนรามคำแหงมหาราช มีความสัมพันธ์เป็นมิตรไมตรีกับพญามังรายของล้านนาและพญางำเมืองของพะเยา...ในสมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัฐที่มีฐานะเท่าเทียมกัน และมีความสัมพันธ์ในลักษณะความขัดแย้ง มีการทำศึกสงครามต่อกัน คือ พม่า ตลอดจนมีความสัมพันธ์ทางการค้าและการทูตกับประเทศตะวันตก⁸⁵

อย่างไรก็ดี เมื่อกล่าวถึงพม่าในความรับรู้ของคนไทย มักจะเป็นภาพเหตุการณ์ครั้งสมัยอยุธยา พระนเรศวร ตีกับระจัน การเสียกรุงศรีครั้งที่สอง เป็นต้น ซึ่งพม่าถูกนำเสนอภาพของผู้ร้ายไป กระบวนการรับรู้และสั่งสมความเข้าใจและจินตภาพเกี่ยวกับพม่าดังกล่าวนี้ สามารถแบ่งกระบวนการเรียนรู้และสั่งสมออกเป็นสองระบบ คือ ความรู้ที่อยู่ในระบบการศึกษา

⁸⁴ ไพฑูรย์ มีกุล และ ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม, หนังสือเรียนสาระการเรียนรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ช่วงชั้นที่ 2 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 (กรุงเทพฯ: วัฒนาพานิช, 2532)

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

และความรู้ที่เกิดจากการนวนิยาย และเรื่องที่สำคัญคือ ไทยรบพม่า ทั้งสองส่วนต่างได้รับการผลิตซ้ำอยู่อย่างต่อเนื่อง

5. พม่ากับความรูที่ไม่ทันและไม่พอ?

ในขณะที่เนื้อหาความรู้เกี่ยวกับพม่าในช่วงเวลาหลังจากยุคทองของเรื่องราวเกี่ยวกับพม่าในวรรณกรรมและหนังสือเรียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชาติไทยนั้น ความรู้ดังกล่าวมิได้อยู่ในความนึกคิด และจินตนาการของคนไทยโดยทั่วไป ซึ่งมักจะหยุดความรู้และเนื้อหาของพม่าลงเพียงแค่ช่วงเวลาดังกล่าว หากแต่หลักสูตรและแบบเรียนตั้งแต่ พ.ศ.2503 เป็นต้นมา ไม่ได้หยุดนิ่งตามไปด้วย โดยมีพัฒนาการของความรู้ที่เพิ่มเติมตามยุคตามสมัยของพม่าอย่างต่อเนื่อง ดังที่ปรากฏในหนังสือเรียนประเทศเพื่อนบ้านของเรา

อย่างไรก็ตาม การรับรู้เรื่องราวของพม่าในช่วงของพม่าที่ตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ ซึ่งในหนังสือเรียนเองกล่าวถึงพม่าในลักษณะที่ต่างออกไปจากสมัยอยุธยา เป็นการมองพม่าในฐานะอาณานิคมอังกฤษแทน อย่างไรก็ตาม การเล่าเรื่องของพม่าเป็นการกล่าวเน้นถึงประวัติศาสตร์ของพม่าโดยจำเพาะลงไปโดยพยายามไม่ผูกโยงกับเรื่องราวของไทยมากนัก ดังปรากฏในแบบ พ.ศ.2544 ดังนี้

ด้านความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับพม่าเป็นการสู้รบตลอดรัชกาล หลังจากสมเด็จพระเจ้าตากสินเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ในปี พ.ศ.2315 และ พ.ศ.2310 พม่าได้ยกทัพมาตีเมืองพิษณุ แต่ไทยสามารถตีทัพพม่าแตกพ่ายไป ทั้ง 2 ครั้ง...ในปี พ.ศ.2317 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้เสด็จไปปราบพม่าที่บางแก้ว จังหวัดราชบุรี โดยฝ่ายไทยเป็นฝ่ายชนะในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ.2091-2111) แห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งตรงกับสมัยพระเจ้าเมกุฎ เชียงใหม่ตกอยู่ใต้อำนาจพม่าตั้งแต่ พ.ศ. 2101 แต่ก็พยายามแยกตนเป็นอิสระ พระเจ้าบุเรงนอง (พ.ศ.2094-2124) กษัตริย์พม่าจึงยกทัพใหญ่มาปราบ แล้วแต่งตั้งให้พระนางวิสุทธิเทวีแห่งราชวงศ์มังรายปกครองจนสวรรคต

ใน พ.ศ.2121 พระเจ้าบุเรงนองจึงให้มังนรธาซอ ไอร์สมาเป็นกษัตริย์
ครองเมืองเชียงใหม่ เป็นอันสิ้นสุดราชวงศ์มังราย⁸⁶

ความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวของพม่าได้พัฒนาตามช่วงเวลาที่ผ่านมา ความรู้ที่ปรากฏ
ในหนังสือเรียนถือได้ว่าเป็นความรู้ใหม่คือ เรื่องราวของขบวนการกู้ชาติพม่าซึ่งอยู่ในหัวข้อ
ขบวนการกู้ชาติที่สำคัญในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงนี้ถือว่าเป็นความรู้ที่น่าสนใจและเน้นใน
แบบเรียนโดยเฉพาะพม่านั้นได้เพิ่มเติมข้อมูลตามช่วงเวลาที่ผ่านมา อาจจะกล่าวได้ว่าเป็น
ความรู้ที่เชื่อมกับช่วงที่พม่าตกเป็นอาณานิคมของอังกฤษ ดังปรากฏในแบบเรียน พ.ศ.2521 ว่า

สันนิบาตเพื่อเสรีภาพของประชาชนต่อต้านฟาสซิสต์ (Anti-Fascist
People's Freedom League) มีนายพลอองซานเป็นผู้นำ.....เกิดคณะสามสิบ
สหายเป็นขบวนการที่รวมชาวพม่าทุกกลุ่มเข้าด้วยกันมีเป้าหมายร่วมกันในการ
ขับไล่กองทัพญี่ปุ่นให้ออกไปจากประเทศตนและมุ่งนำเอกราชมาสู่ประเทศ
ของตนในที่สุด ขบวนการนี้ตั้งขึ้นโดยนายพลอองซานใน ปี พ.ศ.2486.....อังกฤษ
ตกลงมอบเอกราชให้แก่พม่าอย่างสมบูรณ์ในปลาย พ.ศ.2490 พม่าประกาศ
เอกราชอย่างเป็นทางการใน วันที่ 4 มกราคม พ.ศ.2491 เรียกชื่อประเทศ
ของตนว่า "สาธารณรัฐสหภาพพม่า".....ลักษณะภูมิประเทศที่ส่วนใหญ่
เป็นเทือกเขาและที่ราบลุ่ม ตลอดจนปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองภายใน
ของชนกลุ่มน้อยและนโยบายปิดประเทศ เป็นอุปสรรคทำให้เกิดปัญหาทางด้าน
เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง⁸⁷

ในหลักสูตร พ.ศ.2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ.2533) * พบว่าเรื่องราวที่กล่าวถึงพม่านั้น
ได้เพิ่มเติมจากหลักสูตร พ.ศ.2521 โดยกล่าวถึงเหตุการณ์ทางการเมืองการปกครองเป็นหลัก

⁸⁶ ไพฑูรย์ มีกุล และ ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม, หนังสือเรียนสาระการเรียนรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์ ชั้น
ประถมศึกษาปีที่ 6 ช่วงชั้นที่ 2 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม หลักสูตร
การศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 (กรุงเทพฯ: วัฒนาพานิช, 2532), หน้า 28, 30.

⁸⁷ กระมล ทองธรรมชาติ และคณะ, หนังสือเรียนสังคมศึกษารายวิชา ส 203- ส 204 เพื่อนบ้าน
ของเรา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 ตามหลักสูตรตอนต้น พ.ศ. 2521, หน้า 89, ไพฑูรย์ พงศบุตร และคณะ,
หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 203-ส 204 เพื่อนบ้านของเรา มัธยมศึกษาปีที่ 2 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษา
ตอนต้น พ.ศ. 2521, หน้า 58, 61, 62.

* หลักสูตรปี พ.ศ. 2521 นั้น ได้มีการปรับปรุงและนำมาใช้อีกครั้งในปี ค.ศ. 2533 จึงเรียกว่า หลักสูตร
ปี พ.ศ. 2521 ฉบับปรับปรุง ปี พ.ศ. 2533

กล่าวเน้นย้ำถึงเรื่องระบบการปกครอง การเปลี่ยนแปลงเรื่องพรรคการเมือง ตลอดจนถึงตัวอำนาจทางการเมืองของพม่าในช่วงเวลานั้นๆ อย่างคร่าว แต่ก็ถือได้ว่าเป็นเนื้อหาที่เพียงพอต่อการสร้างความเข้าใจและความรู้เกี่ยวกับสภาพทางการเมืองของพม่าในยุคนั้นๆ ดังปรากฏดังต่อไปนี้

พ.ศ.2517 คณะรัฐบาลทหารได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญที่ให้อำนาจกับรัฐบาลกลางในการปกครองประเทศมากขึ้น อำนาจของรัฐบาลต่างๆ ในการปกครองตนเองถูกจำกัดให้ลดน้อยลง พรรคการเมืองพรรคเดียวบริหารประเทศ คือ พรรคโครงการสังคมนิยมพม่า (Burma Socialist Program Party: BSPP) หรือพรรคแลนซิน (Lanzin)

และ

นายพลเนวิน ลาออกจากประธานพรรค BSPP ในวันที่ 23 กรกฎาคม พ.ศ.2531.....ในปี พ.ศ.2533 เกิดการเลือกตั้งครั้งแรกในรอบ 30 ปี หลังจากมีการเลือกตั้งในปี พ.ศ.2503 ผลปรากฏว่า นางอองซาน ซูจี ผู้นำพรรคสันนิบาตแห่งชาติเพื่อประชาธิปไตยหรือ NLD ได้รับชัยชนะในการเลือกตั้ง แต่รัฐบาลทหารกลับไม่ยอมรับผลการเลือกตั้ง.....ในปี พ.ศ.2535 นายพลชอหม่อง ลาออกจากตำแหน่งและพลเอกตันจ่วยรับหน้าที่เป็นประธาน SLORC (The State Law and Order Restoration Council: SLORC)....ในปี พ.ศ.2538 รัฐบาลทหารพม่าได้ปล่อยตัวนางอองซาน ซูจี ผู้นำพรรคฝ่ายค้านและผู้นำประชาธิปไตยของพม่า.....ในช่วงปี พ.ศ.2540 รัฐบาลพม่าได้ยกเลิกสภาและจัดตั้งสภาสันติภาพและพัฒนาแห่งรัฐ (The State Peace and Development Council หรือ SPDC)⁸⁸

อย่างไรก็ตาม หนังสือเรียนเดียวกันซึ่งผลิตโดยสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช ได้กล่าวถึงเรื่องราวของพม่าในลักษณะคล้ายๆ กันกล่าวคือ เริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงอาณาจักรพุกามในหัวข้อของอาณาจักรโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กล่าวถึงสภาพเศรษฐกิจและการประกอบอาชีพ

⁸⁸ วิทยา สุจริตธนารักษ์ และคณะ, หนังสือเรียนสังคมศึกษารายวิชา ส 203 ทวีปของเรา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 ตามหลักสูตรปี พ.ศ. 2521ฉบับปรับปรุงปี พ.ศ. 2533 (กรุงเทพฯ: องค์การคำคุณุสสา, 2543), หน้า 54, 56.

ของประเทศต่างๆ โดยกล่าวในลักษณะของการสำรวจทรัพยากร การดำเนินการการค้า เศรษฐกิจ การค้ากับต่างประเทศ⁸⁹

ประเทศพม่าเป็นหนึ่งในกลุ่มประเทศเพื่อนบ้านของไทยได้รับการกล่าวถึงในหัวข้อต่างหากโดยแยกจากเรื่องของชาติไทย * ตั้งแต่ในแบบเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ป.5 เป็นต้นมา ** รับกับที่กำหนดไว้ในหลักสูตร⁹⁰ ประเทศเพื่อนบ้านที่มาในหนังสือเรียน สปช. ป.5 ประกอบด้วย ญี่ปุ่น สิงคโปร์ อินโดนีเซีย มาเลเซีย และฟิลิปปินส์⁹¹ ส่วน สปช. ป.6 ประกอบด้วย อินเดีย ปากีสถาน บังกลาเทศ ศรีลังกา และเนปาล⁹² ในขณะที่หลักสูตรกำหนดว่า ประเทศเพื่อน

⁸⁹ ไพฑูรย์ พงศบุตร วิลาสวงศ์ พงศบุตร จุฑา สุภาพ สุพัตรา สุภาพ ชำนาญ ทิศารัตน์ สมพงศ์ เกษมสิน, *หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 203-ส 204 เพื่อนบ้านของเรา มัธยมศึกษาปีที่ 2 ตามหลักสูตร มัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521*, หน้า 69, 103.

* การปรับปรุงหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลายหลังปี พ.ศ. 2503 กระทำอีกครั้งในปี พ.ศ. 2518 (ในส่วนนี้ยังไม่ได้ลงในรายละเอียด) ต่อเนื่องมาถึงปี พ.ศ. 2521 แต่หลักสูตรนี้มีจุดเด่นคือ มีการใช้คำว่า วิชาสังคมศึกษาและการสหวิชา กล่าวคือ วิชาสังคมศึกษาที่เป็นวิชาบังคับต้องเรียนตลอดตั้งแต่ มัธยมศึกษาปีที่ 4 – 6 รหัสจะเป็น ส401 ส402 ส503 ส504 ส 605 ส606 ซึ่งเป็นการรวมเอาวิชา หน้าที่พลเมือง ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เข้าไว้ด้วยกัน และในสมัยนี้จะพบว่าหนังสือเรียนที่ถูกเขียนโดยเอกชนและกระทรวงศึกษาเป็นผู้ตรวจและอนุญาตให้ใช้เป็นหนังสือเรียนในโรงเรียนได้มีเป็นจำนวนมากขึ้น อาทิ ตำราของ บริษัทไทยวัฒนาพาณิชย์ อักษรเจริญทัศน์ อรุณ วัฒนาพาณิชย์ เป็นต้น และที่สำคัญ คือเป็นครั้งแรกที่เกิดตำราเรียนเกี่ยวกับประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งจะได้เรียนเกี่ยวกับ “ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ การเกษตรกรรม ทรัพยากรแร่ธาตุต่าง ๆ ประวัติศาสตร์ร่วมสมัยเริ่มแรก ประชากร การติดต่อกับยุโรป ปัญหาและอนาคตของประเทศที่เกิดขึ้นใหม่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประวัติศาสตร์ของพม่า สิงคโปร์ มาเลเซีย ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย ลาว กัมพูชา เวียดนาม ในแง่ประวัติความเป็นมา ประชากร อารยธรรมและวัฒนธรรม สภาพสังคม เศรษฐกิจ นโยบายต่างประเทศ การปกครอง ภาษา ศาสนา”

** ถึงกระนั้นก็ดี แบบเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ป.5 ก็ยังคงนำเรื่องของประเทศเพื่อนบ้านมารวมไว้กับเรื่องของชาติไทย โดยใช้ชื่อหมวดว่า “ชาติไทยและประเทศเพื่อนบ้าน” หมวดดังกล่าวนี้แบ่งออกเป็น 3 บท (แต่ละบทแบ่งย่อยเป็นตอน) คือ บทที่ 1 ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยาและธนบุรี บทที่ 2 กฎหมาย/หน้าที่และความรับผิดชอบของพลเมือง และบทที่ 3 ประเทศเพื่อนบ้าน (กรมวิชาการ, *หนังสือเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5*)

⁹⁰ กรมวิชาการ, *หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521*, หน้า 267-271.

⁹¹ กรมวิชาการ, *หนังสือเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5*, หน้า 205-224.

⁹² กรมวิชาการ, *หนังสือเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6*, หน้า 127-152.

บ้านที่ควรอยู่ในหนังสือเรียน สปช. ป.5 และ สปช. ป.6 ประกอบด้วย 3 กลุ่มคือ 1) ประเทศในกลุ่มอาเซียน คือ มาเลเซีย สิงคโปร์ ฟิลิปปินส์ และอินโดนีเซีย 2) ประเทศในเอเชียที่น่าสนใจ คือ พม่า จีน ญี่ปุ่น อินเดีย ศรีลังกา บังกลาเทศ เนปาล และปากีสถาน 3) ประเทศลาว เขมร เวียดนาม⁹³ เท่ากับว่าประเทศเพื่อนบ้านที่หลักสูตรกำหนดไว้แต่ไม่ปรากฏในหนังสือเรียนมี 5 ประเทศ คือ จีน พม่า ลาว เขมร และเวียดนาม

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่าเนื้อหาของพม่าในหนังสือเรียนของไทย ตั้งแต่ประถมศึกษาจนถึงมัธยมศึกษา นั้น โดยภาพรวมแล้วปรากฏว่าเนื้อหาไม่มาอย่างต่อเนื่องมิได้ขาดตกบกพร่องในเรื่องของช่วงเวลาและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์การเมืองที่สำคัญลงไปเลยก็ว่าได้ แสดงให้เห็นถึงความพยายามของรัฐไทยเองที่ดูเหมือนจะให้ความสำคัญต่อเนื้อหาและรายละเอียดของเรื่องราวประเทศเพื่อนบ้านของเราอย่างพม่า ลงไปในหนังสือเรียน แต่กระนั้นก็ตามความรู้ที่เป็นศัตรูยังคงอยู่ในทั้งในหนังสือเรียนเกี่ยวกับประเทศ หากจะกล่าวสรุปตอนท้ายให้เข้าใจภาพรวม พบว่าหลักสูตรที่กำหนดโดยรัฐนั้นต่างพยายามที่จะปรับปรุงเนื้อหาให้เท่าทันกับเหตุการณ์ แต่เนื้อหาในหนังสือเรียนเองนั้น มิได้เท่าทันไปตามความตั้งใจของหลักสูตรของเรา และประเทศเพื่อนบ้าน ถึงแม้ว่าจะเพิ่มประเด็นเรื่องราวของประเทศพม่าให้มากขึ้นก็ตามที่

ปัญหาความขัดแย้งระหว่างไทยและประเทศพม่า เป็นที่ประจักษ์ชัดในปัจจุบันว่าเกิดจากนานาทัศนะคติของคนไทยที่มีองค์ความรู้ (Knowledge) ที่ว่าด้วยประเทศพม่าอันจำกัดอยู่แต่เฉพาะเรื่องราวของการเป็น ศัตรู รวมถึงนโยบายที่รัฐบาลไทยแทบทุกยุคทุกสมัยที่ผ่านมาปฏิบัติต่อรัฐบาลประเทศพม่ารวมถึงพลเมืองของรัฐนั้น ๆ เจกเช่น คนอื่น⁹⁴ ตลอดมา ทำให้เกิดการทับซ้อนของปัญหาทั้งเก่าและใหม่อันเกี่ยวเนื่องและสัมพันธ์ยึดโยงเหนือกรอบการรับรู้ (Perception) ในองค์ความรู้ (Knowledge) เกี่ยวกับประเทศพม่าของไทยที่เคยมีและเคยเชื่อว่ารู้เท่าทันความจริง (Truth) และความเป็นจริง (Reality) ในต้นตอของปัญหาเช่นอดีต หรือการปรับเปลี่ยนเนื้อหาเกี่ยวกับประเทศเพื่อนบ้านในแบบเรียนไทย นับแต่ระดับประถมศึกษาถึงมัธยมศึกษาให้มีความหลากหลายในชั้นประถมศึกษาตอนปลายและมัธยมศึกษาตอนต้น

⁹³ กรมวิชาการ, *หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521*, หน้า 267-271. ในหลักสูตรออกชื่อประเทศกัมพูชาว่า เขมร ในที่นี้จะใช้ว่า เขมร ตามที่ใช้ในหลักสูตร

⁹⁴ ดู คำอธิบายของ สายชล สัตยานุรักษ์ เรื่องเส้นแบ่งระหว่างความเป็นไทยและความเป็นไทยหรือคนอื่น ในประวัติศาสตร์ไทยได้โน้ สายชล สัตยานุรักษ์, "การสร้างอัตลักษณ์ไทยโดยหลวงวิจิตรวาทการ," ใน *ลิมโคตรเหง้าก็เผาแผ่นดิน: รวมบทความเนื่องในวาระครบรอบ 60 ปีชาญวิทย์ เกษตรศิริ*, กาญจนีละของศรี และธเนศ อาภรณ์สุวรรณ บรรณาธิการ, (กรุงเทพฯ : มติชน, 2544), หน้า 265-311.

ในส่วนที่ว่าด้วยเรื่องของชาติไทย ให้มีความหลากหลายมีจำเพาะแต่กล่าวถึงสงคราม การเมืองเป็นหลัก ควรกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับพม่าในแง่ของการค้า และศาสนาเป็นต้น เพื่อให้เท่าทันพลวัตความเปลี่ยนแปลงและเปิดโลกทัศน์ให้กว้างมากขึ้น อีกทั้งยังเป็นการปรับเปลี่ยนเนื้อหาและกรอบความคิดที่กล่าวถึงประเทศไทยอันสัมพันธ์พาดพิง เปรียบเทียบถึงประเทศพม่า

บรรณานุกรม

แบบเรียน

กรมพล ทอรรถธรรมาชาติ และคณะ. หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 101-ส 102 ประเทศของเรา
มัธยมศึกษาปีที่ 1 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ.2521. กรุงเทพฯ:
อักษรเจริญทัศน์, 2532.

กรมพล ทอรรถธรรมาชาติ และคณะ. หนังสือเรียนสังคมศึกษารายวิชา ส 203 ส 204 เพื่อนบ้าน
ของเรา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ.2521.
กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2532.

ซังค์ วงษ์จันทร์. หนังสืออ่านเพิ่มเติมสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตสำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1.
กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2521.

เบญญา แสงมลิ. สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตประถมศึกษาปีที่ 3. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช,
2522.

เบญญา แสงมลิ. หนังสืออ่านเพิ่มเติมสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ฉบับบูรณาการ
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2522.

ไพฑูรย์ พงศบุตร และคณะ. หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษา รายวิชา ส 203-ส 204
เพื่อนบ้านของเรา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2. 2 เล่ม. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2524.

ไพฑูรย์ มีกุล และ ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม. หนังสือเรียนสาระการเรียนรู้พื้นฐานประวัติศาสตร์
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ช่วงชั้นที่ 2 กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และ
วัฒนธรรม หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544. กรุงเทพฯ:
วัฒนาพานิช, 2532.

มนทิรา โกสุมและคณะ. หนังสือสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1.
พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: วัฒนาพานิช, 2544.

วงเดือน นาราลัจจ์ และคณะ. หนังสือเรียนสาระการเรียนรู้เพิ่มเติม ประวัติศาสตร์
ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของไทย ช่วงชั้นที่ 3 (ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3).
กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2547.

วินัย พัฒนสูง และคณะ. หนังสือเรียนมาตรฐานฉบับพิเศษ เน้นกระบวนการ 1
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ปรับปรุงตามหลักสูตรประถมศึกษา ปี 2533. กรุงเทพฯ:
ประสานมิตร, 2533.

วิชาการ, กรม. **หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาเพื่อนบ้านของเรา ส 203-ส 204 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2**. กรุงเทพฯ: ครูสภา, 2525.

วิชาการ, กรม. **หนังสือเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตชั้นประถมศึกษาปีที่ 5**. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ, 2525.

วิชาการ, กรม. **หนังสือเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5**. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2533.

วิชาการ, กรม. **หนังสือเรียนสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต หมวดบ้านเมืองของเราและประเทศเพื่อนบ้าน ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6**. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2536.

วิทยา สุจริตธนาภักษ์ และคณะ. **หนังสือเรียนสังคมศึกษารายวิชา ส 203 ทวิปของเรา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 ตามหลักสูตรปี พ.ศ. 2521 ฉบับปรับปรุงปี พ.ศ. 2533**. กรุงเทพฯ: องค์การค้ำครูสภา, 2543.

สุนน อมรวิวัฒน์ และคณะ. **สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตฉบับบูรณาการ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2526.

สุนน อมรวิวัฒน์ และคณะ. **หนังสืออ่านเพิ่มเติมสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ฉบับบูรณาการ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2521.

สุวรรณ สุวรรณเวช. **สังคมศึกษาแนวใหม่ 4-5-6**. กรุงเทพฯ: ชรรณบัณฑิต, 2540.

หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 101-ส 102 ประเทศของเราชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2528.

หนังสือและบทความ

กฤษณา ลินไชย และ รัตนา ภาชาฤทธิ์. **ความเป็นมาของแบบเรียนไทย**. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ, 2520.

ขจิตภัย บุรุษพัฒน์. **มองพม่า แลลาว ข่าเมืองจีน**. พระนคร: แพร์พิทยา, 2529. อ้างถึงใน สุเนตร ชุตินธรานนท์. **พม่ารบไทย: ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2542.

คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ. พระนคร: คลังวิทยา, 2515.

จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสของมองเซญอร์บริโกต์ถึงผู้อำนวยการคณะต่างประเทศ. ใน **ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 9**. พระนคร: ก้าวหน้า, 2508.